

ЕДЦ

ЕВРОПСКИ
ДЕФЕНДОЛОГИЈА
ЦЕНТАР

Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска,
социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања

Др Душко Вејновић
Др Предраг Обреновић

**ДЕФЕНДОЛОШКИ (заштитни,
безбједносни и одбрамбени)
ИЗАЗОВИ У МЕЂУНАРОДНИМ
ОДНОСИМА СА ПОГЛЕДОМ НА БИХ**

*групо измјењено и допунуено издање у
часћ јубилеја 20 година Дефендологије*

Издавач:
ЕВРОПСКИ ДЕФЕНДОЛОГИЈА ЦЕНТАР
за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна,
социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука
УДРУЖЕЊЕ НАСТАВНИКА И САРАДНИКА
Универзитет у Бања Луци

За издавача:
Проф. др Душко Вејновић
Проф. др Васо Бојанић

Рецензенти:
Др Невен Брандић, Љубљана
Др Миле Ракић, Београд
Др Драган Рагишић, Бања Лука
Др Владимир Симојановић, Београд
Др Сиван Дакић, Бања Лука

Главни и одговорни уредник:
Тин Вејновић, МА, дил. еци.

Лектор:
Мр Таијана Понорац, проф.

Технички уредник:
Ведран Чичић

Преводацац:
Мр Таијана Понорац, проф.

Штампа:
Графодайир д.о.о. Бања Лука

За штампарину:
Петар Вукелић, дил. граф. ині.

Тираж:
500 примјерака

Др Душко Вејновић
Др Предраг Обреновић

ДЕФЕНДОЛОШКИ
(заштитни, безбједносни и одбрамбени)
ИЗАЗОВИ У МЕЂУНАРОДНИМ
ОДНОСИМА СА ПОГЛЕДОМ НА БИХ

*– друго измјењено и допуњено издање
у часи јубилеја 20 година Дефендологије –*

Бања Лука, 2017. године

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

Књига *Дефендолошки (заштитни, безбједносни и одбрамбени) изазови у међународним односима са погледима на Босну и Херцеговину*, друго измјењено и допуњено издање у част јубилеја 20 година Дефендологије..... 7

PREFACE

The book *Defendological (protection, security and defense) challenges in international relations with views on Bosnia and Herzegovina*, the second amended edition in honor of the jubilee of 20 years of *Defendology* 11

1. Општа разматрања 15
2. Појам и задаци дефендологије – науке о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани..... 20
3. Савремене теорије међународних односа и безбједности 31
 - 3.1. Појам међународних односа 31
 - 3.2. Субјектни међународних односа 37
 - 3.3. Основне карактеристике савремених теорија међународним односима..... 42
 - 3.4. Реалистичке теорије 43
 - 3.5. Либералистичке теорије 46
 - 3.6. Теорије глобалиста 49
4. Сигурности и безбједности у међународним односима..... 59
 - 4.1. Појам сигурности..... 60
 - 4.2. Појам безбједности 66
 - 4.3. Историјски развој безбједности 71
 - 4.4. Нове безбједносне парадигме 83
5. Савремени изазови глобалној безбједности 107
 - 5.1. Урушавање социјалне државе и пораст неједнакости и сиромаштва 113
 - 5.2. Етнички и вјерски екстремизам..... 135

5.3. Транснационализација криминала, коруџије и тероризма	150
5.4. Издјелички и миграцијски таласи	189
5.5. Еколошка деградација и порас природних катастрофа	193
5.6. Нарушавање међународног поретка	202
6. Босна и Херцеговина – мјесто, стање и перспективе у међународним односима.....	213
6.1. Институционална транзиција, промене и улоге у Републици Српској и Босни и Херцеговини или адресија на Дејтонски мировни споразум	221
ЗАКЉУЧАК	225
ЛИТЕРАТУРА	235

ПРЕДГОВОР

Књига Дефендолошки (защитни, безбједносни и одбрамбени) изазови у међународним односима са погледима на Босну и Херцеговину, друго измјењено и допуњено издање у часи јубилеја 20 година Дефендолоије

Кроз развој људске цивилизације књиге и људи су одувјек били пратиоци једни другима, зато они имају веома често исту судбину. Њихова судбина је слична зато што, често не зависе од њих самих, друштвени је контекст пресуднији од самог текста. Томе усуду, дакако, није могла умаћи ни ова књига. Није могла зато што је тестирала актуелну међународну ситуацију са погледом на стање, путеве и перспективе у Републици Српској и Босни и Херцеговини, чији смо и сами свједоци и учесници.

Промјене које су се догодиле на геополитичком плану крајем двадесетог вијека, учиниле су да свијет у том моменту, као никада до тада у развоју људске цивилизације, није био растерећенији од могућности великих међудржавних сукоба. Вјероватноћа да ће у будућности доћи до великих међудржавних војних сукоба и даље је присутна, али тежње појединих актера међународних односа да наставе са даљом дисолуцијом државе као основног чиниоца међународних односа на једној страни и све већег броја оних који и даље желе да очувају државу као основног чиниоца међународних односа, а самим тим и важећих норми међународног права, на другој страни, довело је до појаве екстремизма у свим његовим негативним облицима као што је политички, вјерски, културни итд., што ће умногоме усложнити безбједност савремене неолибералне државе. Заправо, овакви и слични процеси, као што је глобализација, представљају противријечне процесе неолиберализма, а ти процеси представљају саму срж ове књиге. На појаву екстремизма (вјерског, културног, политичког ...) по многим савременим теоретичарима све више утиче процес глобализације,

као једне од главних одлика неолиберализма. Процес глобализације са собом донио је низ противријечности, на једној страни омогућио све веће богаћење већ богатих, а истовремено на другој страни сиромашни су постали више сиромашнији. Због тога је, процес глобализације допринио продубљивању већ постојећих противријечности између богатих земаља сјевера и сиромашних земаља југа кроз повећање броја сиромашних људи широм планете. Међутим, повећање противријечности није само било на глобалном нивоу већ оно се десило и унутар самих држава, како на сиромашном југу, тако и на богатом сјеверу.

Књига „*Дефендолошки (защитни, безбједносни и одбрамбени) изазови у међународним односима са поледима на Босну и Херцеговину*“, друго измјенено и допуњено издање, проширила је погледе и истраживања дефинисаног проблема из првог издања 2012. године истоимене књиге. У судару са том ситуацијом, верификовала је своју основну тезу о раскоlima, диобама, дезинтеграциjама, политичким, економским, културним, социjалним, моралним, дефендолошким и многим другим. **Балкан је још увијек рањив и конфликтан и крхки мир више почива на принуди вањских фактора, него на органској интеграцији балканских привреда и друштава.**

Приликом писања ове књиге циљ нам је био да читаоцима на једном мјесту приближимо појам међународних односа и безбједности, као и да укажемо на њихову историјску испреплетеност и повезаност и самим тим да покажемо да се ове двије цјелине не могу посебно посматрати и анализирати, већ да једна слиједи другу и да се оне међусобно надопуњавају. Посебну пажњу посветили смо новим, софистициранијим изазовима са којима се суочавају садашњи системи међународних односа и безбједности, који су тренутно у једном „**хидридном стању**“ мјешавине континуитета и промјена. Поред тога, пажњу смо посветили анализи тих промјена, које већим или мањим интензитетом дјелују на простору Републике Српске и Босне и Херцеговине, као и какве посљедице оне остављају на укупни развој Босне и Херцеговине. Књига је посвећена **јубилеју 20 година Дефендологије-науке о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани**, која је постала бренд Бања Луке, Републике Српске, Босне и Херцеговине, а препознатљива је у региону и шире у међународним односима и пројектима. Нека ова књига, онако како је написана, свједочи

временима данашњих невремена, потребама људи за миром и безбједности, „ људи и нељуди“, успона и падова.

Захаљујемо се свима који су својим критикама допринијели квалитетнијем писању ове књиге. Наравно да су критике пожељне и будуће, првенствено из разлога што је систем међународних односа и безбједности живи организам који се развија и усавршава, тежећи свом савршенству, као што је у природи сваког живог бића.

У Бањој Луци, 16.01. 2017. године
Аутори

PREFACE

The book *Defendological (protection, security and defense) challenges in international relations with views on Bosnia and Herzegovina*, the second amended edition in honor of the jubilee of 20 years of *Defendology*.

Through the development of human civilization books and people have always been companions to each other, so they very often have the same fate. Their fate is similar because they often do not depend on themselves, the social context is more crucial than the text itself. This fate, of course, could not escape this book. It could not escape this fate because it tested the current international situation with a view to the situation, paths and perspective in the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, of which we ourselves are witnesses and participants.

The changes that have occurred in the geopolitical plan at the end of the twentieth century, have made the world in that moment, as never before in development of human civilization, has never been more relieved from the possibility of large interstate conflicts. The probability that in the future it will come to the large interstate military conflict is still present, but the tendency of certain actors of international relations to continue with the further dissolution of the state as the basic factor of international relations on the one hand and the growing number of those who still want to preserve the country as a basic factor of international relations, and hence the applicable norms of international law, on the other hand, has led to the emergence of extremism in all its negative forms such as the political, religious, cultural, etc., which will greatly complicate the safety of contemporary neo-liberal state. In fact, these and similar processes, such as globalization, represent contradictory processes of neo-liberalism, and these processes are the core of this book. On the phenomenon of extremism (religious, cultural, political...) by many contemporary theorists increasingly influence the process of globalization, as one of the main features of neo-liberalism. The process of globalization has brought with it a series of con-

traditions, on the one hand enabled the increasing enrichment of the already wealthy, while on the other hand, the poor have become even poorer. Therefore, the process of globalization has contributed to the deepening of the existing contradictions between the rich countries of the North and the poor countries of the South by increasing the number of poor people across the globe. However, the increase was not only a contradiction in the global level but it has happened within countries in the poor south and in the rich north.

The book *“Defendological (protection, security and defense) challenges in international relations with views on Bosnia and Herzegovina”*, **the second amended edition**, has expanded views and research of the defined problem from the first edition of the book in 2012. In the collision with that situation, it verified its basic thesis of divisions, disintegration, political, economic, cultural, social, moral, defendological and many others. **The Balkan is still vulnerable and conflict-ridden and fragile peace rests more on coercion of external factors, then on the organic integration of the Balkan economies and societies.**

When writing this book, our goal was to inform the readers of the notion of international relations and security, and to point to their historical intertwining and connection and thus to show that these two wholes can not be viewed and analyzed separately, but that one is followed by the other, and that they complement each other. Particular attention was paid to the new, more sophisticated challenges faced by the current system of international relations and security, which are currently in a “hybrid condition” of a mixture of continuity and changes. In addition, attention was paid to the analysis of these changes, which with more or less intensity act on the territory of the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina, and what consequences they have on the overall development of Bosnia and Herzegovina. The book is dedicated to the **jubilee of 20 years of Defendology-science on security studies, protection, security and defense**, which has become the brand of Banja Luka, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina, and it is known in the region and beyond in international relations and projects. Let this book, as it was written, bear witness to the times of today’s storms, the needs of people for peace and security, “humans and non-humans,” ups and downs.

We would like to thank everyone who contributed with their critiques to the better quality of writing of this book. Of course, that critiques are desirable in the future too, primarily because the system of international relations and security is a living organism that evolves and improves, seeking its perfection, as is the nature of every living being.

In Banja Luka, 16th January 2017.

Authors

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Двадесети и двадесет први вијек је по много чему важан и специфичан. Проведена је антиколонијална револуција, ослобођени народи створили су своје државе, основана је Организација уједињених нација, која је окупила готово све земље свијета и показала да је њихова међузависност јача од свих супротности и разлика. Извршен је задивљујући напредак у науци, техници и технологији, многоструко је повећана стваралачка моћ човјека, он се виноу у свемирске просторе, информацијско-комуникацијски систем претворио је цијелу Планету у отворено насеље, зближио људе, народе и крајеве. Остварења двадесетог вијека већа су од свих претходних заједно.

Међутим, дубоки раскораци, супротности и кризе овога вијека већи су од свих претходних. Супротности између развијених и неразвијених, односно богатих и сиромашних, су све веће. Све је више људи који умиру насилном смрћу. Природне катастрофе уз болести савременог друштва као што су алкохолизам, наркоманија, АИДС итд., односе све већи број људских живота. Радикализам у свим облицима уз криминалитет, посебно организовани, превазишли су националне оквири, мафија је на сцени, угрожен је екосистем и сл.

Ни ратови у свијету никако не престају. У сјенци страха од Трећег свјетског рата и радости што до њега не долази, одвијају се многобројни локални ратови у којима је, и у вези с којима је, од Другог свјетског рата до сада страдало много људи. Уз све антимилитаристичке и миротворне напоре Уједињених нација, и многих земаља појединачно, војна сила се не смањује, а војни расходи (буџети) држава стално се повећавају.¹

Нова оружја имају, врстом или количином, неслућену разорну моћ, којом је могуће вишеструко уништити живот на овој планети. Истодобно се стварају технолошка постројења (нуклеарна, хемијска, биолошка), која могу изазвати такве хаварије, чије би посљедице опет могле довести у питање живот људи на Земљи. Планета постаје све

¹ Годинама је у свијету постојала мобилна оружана сила од близу 26 (двадесет шест) милиона људи. Овај се број, укључујући и близу 4 (четири) милиона цивила, ангажованих у оружаним снагама 1988. године, повећао на приближно 32 милиона људи. (видјети: Стратегијски проблеми - годишњак 1989, ЦСИОС, Београд, 1989, стр. 214)

угроженија због уништавања озонског омотача, односно, општег загађивања. Другу половину двадесетог вијека карактерише појава извора глобалног угрожавања безбједности, односно глобалних извора угрожавања, који истодобно угрожавају сваког грађанина, сваку земљу, читаву људску заједницу и екосистем у цјелини. Таква опасност поставља људској заједници и сваком њезином члану питање глобалне безбједности као основно животно питање и захтјев за заједничко дјеловање. Она дјелује интегративно и доприноси превладавању мање важних проблема и међусобних спорова. Такође, наглашава значење безбједносне функције сваког грађанина, сваке заједнице, државе и свих држава и народа заједно.

Пошто се у наслову овог рада налази ријеч изазови, сама се по себи намеће потреба да се дефинише појам изазов у контексту овог рада.

Изазов је појам вишег, општег нивоа, који симболизује појаву (процес) која је могућа и вјероватна, по интензитету потенцијалан, по ширини свеобухватан, више смјеран и почетно вриједносно неутралан - активност на коју тек у будућности треба реаговати. Његова почетна неутралност има двије стране-негативну, која подразумијева његово прерастање у ризик или пријетњу с обзиром на постепено повећање вјероватноће штетног утицаја на одређени објекат безбједности, и позитивну, која подразумијева такав смјер одређених процеса и активности које треба да воде унапрјеђењу стања безбједности. Почетна неутралност може током времена да задобије негативно или позитивно усмјерење. Уколико преовлада негативна усмјереност, изазови прерастају у ризик и постепено се повећава вјероватноћа штетног утицаја на одређени објекат.

Ризик, етимолошки значи опасност, излагање опасности и посао или улог повезан с опасношћу да пропадне. Ризик је потенцијална опасност, и не значи исто што и деструкција, већ је, прије, пријетња деструкцији. Почиње тамо гдје престају повјерење и сигурност. Под ризиком се у Оксфордском рјечнику подразумијева вјероватноћа или могућност опасности, губитка, озљеде или неке друге штетне посљедице; док према Економско-пословној енциклопедији ризик значи могућност и одређени степен вјероватноће да ће наступити неки догађај или дејство са неповољним посљедицама, односно настајање штете усљед непредвиђених догађаја. Ризик може да буде изазван деј-

ством случаја или више силе, тј. независно од воље субјеката, а може се изазвати и поступцима самих субјеката - њиховом кривицом. Према Војној енциклопедији, ризик је свјесно излагање опасности од могућности различитих исхода. Ризик се, дакле, може одредити као могућност, односно као одређени степен вјероватноће наступања неког догађаја или дејства с неповољним посљедицама, при чему његово отклањање или смањење зависи од нивоа познавања појаве у којој је садржан. У истраживању, под ризиком ће се подразумијевати сви феномени глобализације који су исходиште неповјерења, несигурности и неједнакости, и који могу, као такви, да постану потенцијална опасност по стабилност и мир у појединим државама, као и свијету у цјелини.

Пријетња је у најширем смислу, свјесна намјера да се проузрокује штета некој особи, својини или праву, да би се принудио објекат пријетње да испуни наметнуто понашање. Пријетња је, такође, намјера да се нанесе штета или спроведе казна, као и назнака неког нежељеног и непријатног догађаја, односно могућност наношења зла. Исто тако, пријетња је врста притиска са позиције силе којом се супротна страна жели застрашити и исцрпљивати, како би се присилила на одређене уступке, а може се дефинисати и као способност увећања намјера.

Дефендолошка функција, као природна обавеза организованог друштва, добија све већу важност у постизању и очувању сигурности и безбједности људи, држава, народа, а самим тим и планете у цјелини. Данас више ниједна држава није равнодушна према збивањима у осталим земљама (нпр. према изградњи нуклеарних, биолошких и хемијских потенцијала), али ниједна не би смјела прихватити развојне подухвате од безбједносног значаја, а да се о томе не договара с другим, нарочито сусједним земљама. Ниједна држава на свијету није изоловано острво, те се на сваку од њих понаособ, на одговарајући начин одражавају сви свјетски раскораци, сукоби и кризе све глобалне угрожености и опасности, без обзира жељела она то или не. Уз то, у њој самој јављају се различите опасности угрожености. Зато се она треба усмјерити на трајно и одговарајуће остваривање сигурносне и безбједносне функције, уз компромисе и консензус са осталим субјектима међународне заједнице.

Дефендологија (безбједносне студије, заштита, безбједност и одбрана), као и друге друштвене дјелатности, има основни задатак задо-

вољити потребе сигурности и безбједности људи. Када је у питању дефендологија модерне државе, многа рјешења могу се описивати и објашњавати, понекад и прогнозировать, али се сва она могу коначно провјерити тек у непосредној и другој опасности по опстанак државе.

У актуелним, практичним, политичким и нормативно-правним актима редовно се истиче безбједносна функција државе са неколико карактеристика: када се мисли на стање безбједности, на начин организовања безбједности у држави, када се утврђују безбједносне припреме, активности или мјере, када се говори о активности органа унутрашњих послова, активности обавјештајно-безбједносне службе и слично. Безбједносна теорија треба допринијети провјери неких судова о безбједносним појавама, па зато не смије садржавати ставове који су међусобно противрјечни, већ да представља одређени систем знања на основу којег се може ваљано закључивати на основу објективних чињеница, одређених друштвених појава.

Значај теорије у истраживањима безбједносних појава у држави је у томе што она објашњава чињенице и даје основна полазишта у њиховом тумачењу. Теорија помаже да се стичу нова знања о другим релевантним чињеницама, те се због тога сматра методом који доприноси откривању нових чињеница и истина. Њен крајњи смисао је да претходи, а и заживи у пракси. Свака теорија везана за истраживање безбједносних појава у држави може имати двоструку функцију:

- Сазнајну – која се огледа у доприносу открићима нових процеса и појава у долажењу до нових чињеница у објашњавању познатих појава у држави и у предвиђању будућих процеса и појава.
- Практичну – која се огледа у примјени теоријских поставки у пракси, у циљу стручнијег и ефикаснијег рада.
- До теоријских поставки о безбједности може се доћи једино уопштавањем утврђених и у пракси провјерених законитости настојања и испољавања безбједносних појава. То је битан услов и за стварање науке о безбједности. Безбједносне теорије требају да буду производ мисаоне дјелатности изведене на основу укупног сазнања о безбједносним појавама, али тако да те поставке могу бити провјерене у пракси.

Безбједносна теорија заснива се на достигнућима науке, различитих научних дисциплина, користи та достигнућа, али и враћа науци

своја достигнућа, у оној мјери колико то специфичности ових појава дозвољавају.

Безбједносне појаве су веома сложене појаве и у њиховом истраживању је неопходна методичност, примјена научних метода, техничких достигнућа, савремене технологије и висок степен поузданости и провјеривости. Истраживање безбједносних појава тражи, изнад свега, поштовање правних норми, људског достојанства, човјекових права и слобода, без обзира на положај људи у овим друштвеним процесима и посљедице које су изазвали ти процеси.

Теорија дефендологије државе треба се темељити на објективном тумачењу свијета, природе и друштва. Њене поставке требају уважавати и све доказане научне теорије из области социологије, политикологије, права и других друштвених наука. Безбједносна теорија треба да буде полазна тачка у истраживањима безбједносних појава, јер без одговарајућих и у пракси провјерених теоријских поставки истраживања безбједносних појава остају на нивоу индивидуалних запажања. Без научне заснованости таква истраживања дају скромне и непоуздане резултате. Чиста емпирија у истраживањима безбједносних појава у држави, са становишта ширих друштвених интереса, има мале вриједности. Потреба за безбједношћу је једна од основних људских потреба. Она је идеал и циљ којем се стално тежи, али се врло тешко остварује и постиже. На подручју безбједности не може се постићи њена апсолутна функција, јер у друштвеном животу влада интензивна промјењивост односа и велика друштвена несигурност. Кроз безбједност се преплићу веома различити и непомирљиви интереси друштвених чинилаца и социјалних група унутар државних заједница. Интереси се покушавају остварити и разријешити најразноврснијим поступцима и активностима, а често и примјеном силе. Из тога произилази потреба да се стално улажу напори за откривање и проучавање сложених проблема безбједности државе, научно теоријски приступ међународним односима, појам међународних односа, субјекти међународних односа, основне карактеристике савремених приступа међународним односима, савремени научно-теоријски приступи безбједности, савремени изазови и перцепције свјетске безбједности, те мјесто, стање и перспективе Босне и Херцеговине у међународним односима, што је и задатак у овој књизи, која је слика аутора, али и свједок одређеног друштвено-историјског контекста.

2. ПОЈАМ И ЗАДАЦИ ДЕФЕНДОЛОГИЈЕ – НАУКЕ О БЕЗБЈЕДНОСИМ СТУДИЈАМА, ЗАШТИТИ, БЕЗБЈЕДНОСТИ И ОДБРАНИ

Од свог постанка човјек се дави питањем своје безбједности и заштите, као пута који води ка опстанку и просперитету. То је егзистенцијално и стално питање: егзистенцијално, јер без способности за заштиту и одбрану, тј. одржавање безбједности на егзистенцијалном нивоу, нема опстанка; стално, јер опасности, извори и облици угрожавања никад не престају, а сходно томе и заштитно-одбрамбене функције су сталне (од почетка до краја времена).

До прве половине XX вијека све је било „лакше и једноставније”. Без обзира какве су горке ратове водили и без обзира на чињеницу шта су радили, људи нису могли да угрозе свој опстанак и опстанак живота на земљи. Међутим, у другој половини овог вијека, стање се радикално мијења. Користећи нуклеарну снагу (нуклеарно наоружање и реакторе), људи су постали тако моћни да могу да униште читаво човјечанство, па и више од тога, и то без рата. Та опасност је постала глобална и усмјерена је у више праваца. Од свјетског нуклеарног рата, то се проширило на поље хемијског и биолошког развоја и биоинжењеринга, околине и екосистема (глобално загађење, рупе у озонском омотачу, ефекат стаклене баште), на поље општељудских (друштвених, политичких, економских, цивилизацијских) односа, услова (сиромаштво, глад, жеђ, болести, масовна смртност), процеса и односа између човјека и природе. Не само да се шири лепеза извора и облика глобалног и локалног угрожавања, већ се шири и угрожен простор и то све дубље у микро свијет и дубље у космос.

Питање безбједности превело се у питање опстанка човјека, што је планетарни проблем. То условљава да се у међународној заједници размотре заштитно-одбрамбени и безбједносни проблеми са којима се суочавају. У овим покушајима, разноврсне уско засноване (специјализоване) научне дисциплине (војне науке, полемологија, виктимологија, екологија, наука о здрављу) неће бити довољне, јер је у питању глобално и веома комплексно питање базирано на одређеним јединственим законима.

Одговор се треба потражити развијањем цјеловите науке о заштити, безбједности и одбрани, која би преиспитивала ове законе и путем њих повезивала достигнућа свих одвојених заштитно-одбрамбених, безбједносних научних дисциплина и пронашла оптималне могућности заштитно-одбрамбене-безбједносне функције на глобалном, микро и макро нивоу (космичком, планетарном, регионалном националном, индивидуалном, биолошком и еколошком).

Једно од могућих опредјељења је да се та наука зове дефендологија² (наука о заштити, безбједности и одбрани). Она води поријекло од латинске ријечи „*дефендо*”, „*дефендере*”, „*дефенди*”, „*дефенсум*”, што значи, одбити, спријечити, бранити, штитити, и од грчке ријечи „*λοῖος*”, веома познатог значења (ријеч, говор или наука). „Филактологија” би такође била прихватљива ријеч, али њена основа из грчког језика „*ἵхουλαχ, ἵхулакῖος*” у области заштите и одбране је мање позната свијету него горе поменута латинска ријеч (осим у медицини *ἰροφιλаксис*).

Дефендологија се, у општем смислу, може дефинисати као општа наука о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани. Она проучава правилности које су основа постојања и спровођења функције заштите, безбједности и одбране живих бића, нарочито човјека и људског друштва, људских заједница, нација, држава. С обзиром на сложеност, сличност и разноликост „елемената безбједности” (жива бића, планетарно и просторно окружење, људско друштво са својим расама, народи-нације, друштвени и политички односи и системи), постоје различите врсте и нивои правилности. Правилности се према врсти могу класификовати у три групе и то:

² У вријеме када смо тражили адекватну ријеч за науку о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани консултовали смо више истакнутих професора, лингвиста. Овом приликом се свима њима захваљујемо за помоћ. У енглеском језику је цијела област заштите и одбране испуњена ријечима латинског поријекла (дефенд, дефендер, дефенце, дефенасе, дефенсидле, дефенсиве, као именице и као придјиви). У француском језику је ситуација слична (ла дефенсе, дефенсе, протекцион). У њемачком језику (нешто у суженом значењу - дефенсиве). У есперанту је латинска основа присутна веома често (дефендо, дефенсе, дефенди). У српском и хрватском језику ријеч „дефензива” се користи у војном смислу као одбрамбена активност већих размјера, одбрана, повлачење, опозив, одбрана, заштита, одбрамбени став. (видјети: Анић, В., Рјечник хрватског језика, Нови либер, Загреб, 1991, стр. 97, Клаић, Б., Рјечник страних ријечи, НЗ Матице Хрватске, Загреб, 1986, стр. 264.)

- а) Природне правилности су биолошке и оне упућују на живи свијет, а могу се подијелити на оне које упућују на појединца. Опште правилности тичу се цјелокупног живог свијета, а специјалне се односе на одвојене гране живог свијета (биљке, животиње, људе).
- б) Друштвене правилности односе се на људско друштво и заједнице у њему.
- ц) Политичке правилности су један од друштвених облика, а односе се на политичке односе и политичко организовање друштва.

С обзиром на горе наведено може се говорити о биодефендологији, социодефендологији и политичкој дефендологији. Успостављање и развој опште (систематске) науке о бездједносним студијама, заштити, бездједности и одбрани не умањује важност друге, специјализоване науке или досад развијених научних дисциплина, које се баве различитим областима и аспектима ове функције. С друге стране, њихова важност постаје чак и већа, јер су њихова открића унесена у једноструки и интегрисани систем научног сазнања о овој виталној функцији, а што доприноси бољем разумијевању материје, става човјека према бездједносној функцији и стандардним питањима о бездједности, тј. дефендолошкој међузависности цијелог живог свијета и њихове околине.

Природно је да се сваки живи организам и свака заједница живих бића бори за властиту бездједност. Исто је и са људима и њиховим заједницама. То је природна склоност, сачувати властити интегритет и обезбиједити слободан живот. Конституција сваког живог организма, колико год они били различити, је потпуно оријентисана на бездједност. Поред тога, сваки организам је способан за извођење одређених функција чија је једина сврха достизање и трајно одржавање бездједности или заштите и одбране живота. То се зове заштитно-одбрамбена функција.

Заштита, бездједност и одбрана је природна човјекова функција. За разлику од осталих живих бића, човјек може утицати на ову функцију својом вољом, на позитиван или на негативан начин. Заштитна, бездједносна и одбрамбена функција је природна и у људским заједницама, државама. У људском друштву подлијеже одређеним транс-

формацијама у складу са односима који превладавају у заједници и у спољашњој околини. Када је заједница установљена као друштво, заштитно-одбрамбена и безбједносна функција постаје друштвена, а у политичком друштву политичка функција. Природно, она је прилично стабилна, али као друштвена и посебно као политичка функција она трпи рапидне промјене, паралелно промјенама у друштвеним и политичким условима.

Ово значи да је сваки историјски период људског друштва у цјелини и свако поједино глобално друштво у вези са заштитно-одбрамбеном и безбједносном функцијом јасно одређених карактеристика.

Како живљење у одређеном друштву не може бити одвојено од заштите, безбједности и одбране (појединачне и заједничке), проучавање неког друштва, државе, у прошлости или у садашњости, не би требало искључивати разумијевање његове заштитно-одбрамбене функције, нарочито зато што би без тога било немогуће створити његову реалну слику.

Заштита, безбједност и одбрана била је преокупација великог броја људи различитих занимања, од политичара, војника, бизнисмена, научника, филозофа, теолога, писаца па до умјетника. Они нису занемаривали филозофију, књижевност, умјетност итд. У учењу Конфучија, Сун Цу Ву-а, Св. Томе Аквинског, Цицерона, Макијавелија, Хегела, Маркса, Енгелса, Вебера, Хабермаса и многих других познатих и мање познатих личности, питања заштите, безбједности и одбране (било појединачне или друштва и државе) и друштвених и државних вриједности увијек су присутна у континуитету, понекад јако изражена и видљива, понекад прикривена, али опипљива. Чак и фундаментална дјела људског друштва, као што су Библија, Куран, Талмуд итд., посвећују велики дио питањима заштите, безбједности и одбране. Упркос свему овоме, заштитно-одбрамбена и безбједносна функција не третира се исправно и не обухвата научно, нити се истраживање и проучавање основних правила, по којим је установљена, развијена и испуњена, изводи.

Одговор на питање зашто је то тако треба тражити у чињеници да је много прије него што је било могуће појмити заштитно-одбрамбену и безбједносну функцију (као и неке друге), људска заједница била је изложена великој опасности, изворима и облицима угрожавања који јој пријете све од тада. Ова опасност је рат. Својом улогом у мијењању

судбине индивидуа и нација, он је привукао њихову пажњу чинећи сва друга питања везана за заштиту, безбједност и одбрану другоразредним. Рат је постао тоталитарни конфликт за обе стране, и за агресора и за оне који се бране, због великог броја жртава, разарања и материјалне штете. Судбина индивидуа, држава и нација постајала је све мање сигурна, а људи су постајали све више преокупирани ратом.³

Пред крај двадесетог вијека, ситуација у вези опасности, извора и облика угрожавања безбједности појединаца, заједница, држава доживјела је коријените промјене. До средине двадесетог вијека, рат је представљао највећу опасност појединцима, заједницама, државама, нацијама, али није могао запрјетити опстанку људске цивилизације. Техничко-технолошки напредак поред напретка у економској, културној као и свакој другој сфери друштва, омогућио је људској цивилизацији истовремено и развој нових деструктивних моћ, Те нове деструктивне моћи постале су пријетња екосистему, због слабљења озонског омотача око планете и настанак озонских рупа, као и глобално загађивање које може измијенити услове на Земљи до катастрофалних размјера. Сви ови нови случајеви доводе истовремено у опасност планету и сваки њен дио, људско друштво, државу и сваког њеног појединца (глобална пријетња). Ово је нешто сасвим ново у пољу пријетњи, извора и облика угрожавања. Ово усмјерава људе извору, основним питањима безбједности (сигурности) и заштитно-одбрамбеној функцији, и њено спровођење уопште је витално за живот и опстанак, не само појединца већ и цијеле људске врсте, заједнице, државе и свих живих бића у цјелини.

Све то налаже потребу организованог систематског и на научној основи постављеног изучавања, свеобухватне заштитно-одбрамбене функције, њене правилности и могућности, њене односе, узрок – утицај са осталим виталним функцијама – природним, друштвеним и

³ Стога, вјероватно ниједан други феномен, изузев слободе и љубави, није тема толиког броја књига (научних, професионалних, умјетничких), те ни једна друга активност не укључује тако огромне финансијске трошкове. На жалост, рат је остао главни мотив научно истраживачког рада и многих других активности, а војна снага кошта преко 1.000 билиона америчких долара годишње. Број жртава у 14650 ратова вођених до сада је огроман. Стога, није ни чудо што је људска пажња усмјерена на овај феномен, остављајући по страни, као мање важна, сва друга питања и аспекте заштите, безбједности и одбране (Јаворовић, Б., Корак ка погрешном кораку, Дефендологија бр.1/99, Дефими, Загреб, 1999.).

политичким, и могућност свјесног утицаја на њену лошу и ефективну имплементацију, у сврху постизања пуне и трајне безбједности (сигурности) појединца, заједнице, државе, свих живих бића и њиховог природног окружења (екосистема). При том, битно је установити и развити одговарајућу научну дисциплину са дефинисаним објектом и субјектом, са одговарајућим методама и заштитним наукама или науку о заштити, безбједности и одбрани (дефендологија). Знање о заштити, безбједности и одбрани је распрострањено, зато што се они, као свеобухватан проблем, посматрају у свим научним дисциплинама (али недостаје јединствени системски приступ, нпр. испитивање и артикулација, проток) основних појава на овом пољу. Ово се сада појављује као потреба, привлачећи научнике који проучавају заштиту, безбједност и одбрану, чији је број у порасту. Заштита, безбједност и одбрана представљају три елемента (варијабле), појединачну изједначеност која се у поједностављеном облику може изразити као: заштита + одбрана = безбједност (сигурност). Оне представљају цјелину, јединство као прст и нокат. Сврха заштите и одбране је безбједност (сигурност) живих бића, и других у природном и друштвеном систему. Пошто су заштита и одбрана нераздвојиве, а њихова сврха заједничка, као и правила на којима су основани, може се говорити о појединачној функцији, нпр. заштитно-одбрамбеној функцији. Ово је једна од три виталне функције, међутим функција без које нема и не може бити живота. Не постоји ниједан облик живота који није изложен опасности. Без могућности да се заштити и одбрани, сваки живи организам (од живе ћелије до живог створења, од појединца до заједнице или врсте, од вируса и амебе до човјека) постао би жртва и најмање опасности, извора и облика угрожавања. Ниво и квалитет безбједности (сигурности) и квалитет живота зависи од квалитета заштитно-одбрамбене функције и њене ефикасности. Пошто људи (људска заједница) не желе само да остану на оном што су постигли, већ желе да повећају ниво личне (појединачне) и заједничке (колективне) безбједности, нпр. да утичу на заштитно-одбрамбену функцију и безбједност, требају је проучавати, открити њену суштину, разоткрити њене тајне, правилности на којима је базирана, и потражити могућност најефективнијег позитивног (креативног) утицаја. Заштитно-одбрамбена функција, укључујући безбједност и њен резултат, је веома сложена и свестрана, исто као и институције којима она

служи и опасности с којима се треба суочити и условима у које се треба имплементирати. Због тога, заштитно-одбрамбена функција и безбједност требају се истражити са више гледишта, што значи да требају постати брига различитих (свих) грана науке и научних дисциплина (мултидисциплинарност објекта истраживања) и у практичној примјени свих активности.

Заштитно-одбрамбена и безбједносна функција није само комплексна, већ и слојевита. Најдубљи фундаментални слој садржи опште правилности на којима је основана и одређена (природни, биолошки закони). Ове правилности примјењују се на заштитно-одбрамбену функцију као општи феномен, на сав живи свијет као цјелину. На другом нивоу су правилности које се односе на заједнице живих створења (природни закони). На трећем нивоу су правилности које се односе на заштиту, безбједност и одбрану људског друштва (друштвени закони), и на четвртном нивоу су правилности које се односе на политичко друштво (политички закон). Ове правилности би требало да се проучавају и истражују на свеобухватан и систематски начин, зато што је то једини начин да се повежу и потпуно искористе резултати ранијих истраживања из подручја заштите, безбједности и одбране у различитим гранама науке и различитим научним дисциплинама. То је фундаментална сврха науке о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани (дефендологије).

Заштитно-одбрамбена функција је свеобухватна и нераздвојива. Садржи скуп фактора, услова и активности суштинских за постизање безбједности (сигурности). Значење заштите и одбране у политичком језику је сужено и прилагођено војно-политичким потребама. Заштита означава различите грађанске активности, превентивну дјелатност која спречава, отклања на вријеме опасност, заштићује појединца, заједницу, државу, док се одбрана обично односи на одбрану земље од агресије вањског непријатеља. Она је репресивна, казнена мјера, средство принуде, насилни акт, накнадна активност усмјерена на уклањање посљедица и реаговање у вези са насталим негативним понашањем или појавом према појединцу, заједници, држави. Треба да буде репресивна у толикој мјери да сломи сваки облик насилног угрожавања, заједнице и државе. У науци о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани (дефендологији) ријеч заштита, безбједност и одбрана имају своје оригинално и пуно значење. Заштита се односи

на идентификацију услова под којим се пријети (живом бићу, врсти, друштву, држави, нацији), те њихово редуцирање до обима који не пријети достигнутом нивоу безбједности (сигурности), нпр. редуковање извора и облика угрожавања и могућности њене акције, као и развој. У периоду отворене пријетње (напада), коју врши систем заштите (када систем заштите не може издржати изражени ниво пријетње), наступа одбрана. Одбрана подразумијева отпор према отвореном нападу и нападачу који је провалио у систем заштите.⁴ Захваљујући сложености услова пријетње и постизању безбједности (сигурности) заштита и одбрана се често спроводе као интегрисани и истовремени процес (дефендологија).⁵ Дефендологија је у Републици Српској препознатљива научна област и наставни предмет на Високој школи унутрашњих послова Министарства унутрашњих послова Републике Српске у Бањој Луци, а од 1997. године основано је Удружење дефендолога Републике Српске, као научно истраживачка невладина организација, која је 2007. године промјенила назив у *Дефендологија центар за безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања*, а 2011. године назив је промијењен у *Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања*. (потцртао оснивач Д.В.) Тим експерата Европског дефендологија центра за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања из Бањалуке, између осталог, кроз 20 година успјешног

⁴ Вејновић, Д., Дефендологија – друштвени аспекти безбједности модерне државе, Виша школа унутрашњих послова Бања Лука, Бања Лука, 2002, стр. 24-31.

⁵ Ова питања детаљно су проучавана на катедри за цивилну одбрану Факултета политичких наука у Загребу од 1984. године. Студенти су слушали предмет „Концепт и систем одбране и заштите”, заснован као наука о заштити, безбједности и одбрани (дефендологија). Основна учења у вези са овим предметом била су смјештена на послједипломске студије цивилне одбране. Слична проучавања постоје у Словенији, БиХ, Македонији, а Факултет за безбједност у Скопљу је 1997. године увео предмет дефендологију у наставни план и програм. Потреба за дефендологијом је поткријепљена и чињеницом да у свијету постоје бројни научни институти и више школе које проучавају заштиту, безбједност и одбрану. (видјети: Јаворовић, Б., Дефендологија бр. 1/1999. Дефими, Загреб, 1999.) Удружење дефендолога Републике Српске основано је 1.03.1997. године и оснивач је и издавач теоријско-стручног часописа „Дефендологија” за питања заштите, безбједности, одбране, образовања, обуке и оспособљавања који је у првој категорији од националног значаја.

рада, дакле као одрастао и дорастао, дошао је до закључка да покрене Иницијативу за увођење ужих научних области из подручја безбједносних студија, заштите, безбједности и одбране у наставне планове и програме на Универзитете и Факултете у Републици Српској. Да би се ова активност обављала квалитетно, садржајно, кооперативно и успјешно, ми је данас, када Дефендологија слави 20. рођендан, дакле, потпуно је дорасла и израсла, у складу са Уставом Републике Српске и законима Републике Српске, са великим задовољством предајемо институцијама Републике Српске са жељом и циљем да је путем Министарства просвјете и културе, те наших Универзитета и Факултета сагледају, оцијене, анализирају потребе, предвиђања и, коначно, заједнички реализују као наставни предмет на нашим факултетима и универзитетима. Сматрамо да је ово прави академски пут и методологија која гарантује тимски добар резултат, резултат у интересу безбједности грађана, резултат у интересу заштите, безбједности и одбране Републике Српске, њеног развоја и просперитета. Полазимо од основног става да су безбједност, заштита и одбрана Републике Српске основни државни интерес, основна друштвена потреба, основна друштвена вриједност и најчвршћа гаранција безбједности. Безбједност Републике Српске је услов без кога не може друштво, а наука је услов без које не може безбједност.

Циљ Дефендологије као науке и као наставног предмета на факултетима у Републици Српској је да се представи утицај и значај безбједносних студија и науке на систем безбједности, заштите и одбране, на перцепцију јавности и на процес доношења политичких одлука, те у коначном на укупни садржај живота и рада друштва. Безбедносне студије и научне активности, као и сам систем безбједности, заштите и одбране по природи ствари је дјелимично мистификован, што је израженије у мање развијеним друштвима. Док функционисање система безбједности, заштите и одбране директно утиче на функционисање друштва, укључујући и економски и социјални развој, знање и разумијевање система безбједности, заштите и одбране доприноси процесу доношења политичких одлука. Знање и разумијевање система безбједности, заштите и одбране од стране професионалаца који раде у том систему значајно утиче на функционисање система безбједности, заштите и одбране, те цијелог друштва. Безбједност и одбрана имају врло важну улогу у међународним односима, како кроз познавање и

функционисање властитог система, тако и кроз учешће у међународним безбједносним системима и активностима, у теорији и пракси.

У коначном, знање и разумијевање система безбједности, заштите и одбране од стране студената, становништва и грађана утиче на њихов начин размишљања на основу кога се праве политички програми партија којима они дају свој глас. Ако нема озбиљних научних активности нема ни правилне перцепције грађана ни квалитетних политичких одлука, што нарочито долази до изражаја у временима нестабилности, криза и ратних сукоба.

Дефендологија као наставни предмет, студије безбједности као и разни облици научних активности из области безбједности, заштите и одбране би требале бити у знатној мјери демистификоване, што се може постићи већим укључивањем професионалаца, /практичара, док једновремено научним радницима треба омогућити лакши приступ информацијама и подацима у институцијама које се баве безбједношћу, заштитом и одбраном.

Пошто безбједност сваког друштва утиче на економску и социјалну сферу у мјери да се може рећи да је то услов без кога се не може, стога су научне и образовне активности, укључујући и информисање студената и грађана, услов без кога не може безбједност бити ефикасна, те требају бити константно унапређиване, а научна достигнућа, радови и резултати истраживања студената, професора и свих других из области Дефендологије, више укључени у праксу.

Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања је кроз своје активности као што су: научноистраживачки и стручни рад, рад на стручном и научном усавршавању кадрова, инструктивно-савјетодавна активност, издавачка дјелатност, јавност рада, добра сарадња са институцијама Републике Српске, локалне заједнице, те низ других активности, обезбиједио све предуслове за реализацију ове идеје, као што су појам науке, предмет, циљеви, методе, литературу и, свакако, кадрове, те националну, регионалну и сваку другу сарадњу.

У сарадњи са државним органима Републике Српске, разним организацијама, универзитетима, Српском православном црквом и другим субјектима, предлажемо да се наставни предмет зове Дефендологија (наука о безбједносним студијама, заштити, безбједности и одбрани) Она води поријекло од латинске ријечи „*defendo*”, „*defendere*”,

„*defendi*”, „*defensum*”, што значи, одбити, спријечити, бранити, штитити, и од грчке ријечи „*logos*”, веома познатог значења (ријеч, говор или наука) и да се уведе у наставне планове и програме универзитета и факултета у Републици Српској. Кроз дефендолошко васпитање, образовање и оспособљавање треба да се изврши свестрана промоција на стручно-научној основи у интересу Републике Српске и Босне и Херцеговине и свеукупног јачања њихове заштитне, безбједносне и одбрамбене моћи.

За увођење Дефендологије као научно-наставне дисциплине на универзитете и факултете постоји друштвена и научна потреба, теоријски и педагошки значај, општенационални и државни интерес. Имајући у виду актуелни тренутак међународних, политичких, економских, војних и других односа, чврстог смо става да од свих мјера за очување уставних вриједности Републике Српске и Босне и Херцеговине најважнија је она коју данас многи занемарују, а то је васпитање и несметан развој слободне и креативне личности код омладине, ученика, студената, а у духу заштите, безбједности и одбране своје државе. Дјеловање закона друштвене подјеле рада у области научног рада и пракса страдања српског народа у минулом рату усмјерили су нас да иновирамо, на науци заснованим принципима модернизујемо наставни предмет, који је на факултетима бивше Југославије од 1948. до 1993. године носио назив: ванармијско војно васпитање, предвојничка обука, основи народне одбране, основе општенародне одбране, општенародна одбрана и друштвена самозаштита СФРЈ и одбрана и заштита, те да му у складу са најновијим свјетским искуствима и достигнућима дамо научни назив Дефендологија и као такав конституишемо у научну дисциплину, по узору на ранија конституисања политикологије, социологије, психологије итд. Дефендологија као предмет слуша се на Вишој-Високој школи унутрашњих послова у Бањалуци од 2000 године, дакле, она је као таква већ успјешно промовисана. Дефендологија је у националним, државним и регионалним оквирима постала бренд Бањалуке и Републике Српске, а препознатљива је и у региону.

Вјерујемо да ће ова активност на широкој платформи, дугорочно, професионално, стручно, патриотски, научно и на многе друге начине дати велики допринос афирмацији и промоцији интереса Републике Српске, државе Србије и свих позитивних вриједности, уз дужно и нужно уважавање и поштивање других народа и националних мањина.

3. САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА И БЕЗБЈЕДНОСТИ

Говорећи на додјели Нобелове награде 2001. године, Генерални секретар УН Кофи Анан је, имајући на уму сву сложеност „збиљске стварности“ свијета, рекао да је човјечанство ушло у нови миленијум кроз „ватрена врата“.⁶ Заиста, ратови, терористички напади и етно-вјерски (унутрашњи и регионални) сукоби постали су дио свакоднев-ног живота. Много људи у свијету данас пати због бесомучних сукоба изазваних етничким или националним размјерицама и другим узроцима. Свијет је под притиском неизвјесности шта доноси сљедеће, шта лежи испред нас и можемо ли да створимо бољи и сигурнији свијет. Ове суморне импресије о свјетској реалности на почетку двадесетпрвог вијека, у доба импресивног техничког процеса и хиперпродуктивне економије, показују да нови ратови и људске патње нису прошлост. Оне нас поново подсећају да будући свијет зависи од данашњих дјела и да су мир и безбједност императив свих императива.

Мада, догађаји у пракси понекад могу ићи испред теорије и да се одвијају изван теоријских образаца, непредвидивим правцима. Ипак, главни токови глобалних процеса крећу се у оквиру научне предвидивости. То значи да истраживање и познавање преовлађујућих научно-теоријских приступа није само себи циљ, већ битан предуслов сваке нације и цијелог човјечанства.

3.1. Појам међународних односа

Овдје није циљ да прикажемо историјат филозофских концепата међународних односа, него стварање јасне, научне представе о савременим међународним односима и њиховим кључним одредницама у свијету какав јесте.

На почетку ћемо рећи нешто више везано за савремене употребе термина „међународни односи“. Наиме, у свјетској литератури нови-

⁶ Charles W. Keggle Jr., Gregory A. R., *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics, Part I: Trend and Transformation in World Politics*, Thompson, Wadsworth, Blomont, USA, 2005, str. 2.

јег датума, нарочито то је случај код „западних аутора“, која се својим садржајима бави међународним односима, све рјеђе се у насловима и текстовима користи израз „међународни односи“ (енгл. интернационал релатионс). Умјесто њега, у употреби је све више термин „свјетска политика“ (енгл. Ворлд Политицс). Ипак, ни за један од ова два појма нема прихваћених дефиниција помоћу који бих се направила јасна разлика, мада постојеће омогућавају уочавање разлика у ширини њихових оквира. Један број аутора сматра да израз међународни односи упућују првенствено на односе између нација (држава), чиме се у свјетским пословима, првенствено у политици, минимизира и искључује утицај других, такође веома битних чинилаца, као што су међународне невладине (приватне) организације и др. С тим у вези, Х. Кисинџер каже, „... сам израз међународни односи је уствари, од недавно у употреби, и он имплицира да држава-нација мора бити основа њихове организације.“⁷ Међутим, с друге стране, евидентне су примједбе и на термин „свјетска политика“. Први разлог је тај што свијет није уређен као једна наднационална организација која би онда имала своју јединствену политику, другим ријечима „свјетску политику“. Такође, душтвене појаве које се јављају у међународном друштву, не одвијају се искључиво у области политике.

О поријеклу и објашњењу појма међународних односа постоје веома опсежне теорије. Различитост приступа углавном долази отуда што је њихово тумачење најчешће везано за тренд општефилозофских приступа појму друштва у одређеном временском периоду. Заједничко полазиште свих теорија је да међународне односе везују за појмове које се тичу или одвијају изван граница једне државе. Тако, Димитријевић В. и Стојановић Р. истичу да се „...међународни односи састоје од низа врста односа и они су сви међународни због нечега што их одваја од истоврсних, али унутрашњих односа...међународни односи у себи садрже све облике друштвеног живота који у овим односима добијају измјењену суштину.“⁸ Супротно овом тумачењу о свеобухватности међународних односа, постоје и мишљења по којима међународни односи формално и суштински обухватају само по-

⁷ Кисинџер Х., Да ли је Америци потребна спољна политика, БМГ, Београд 2003, стр.16.

⁸ Димитријевић В., Стојановић Р., Међународни односи (IV измијењено и допуњено издање), СЛ СРЈ, Београд 1996, стр.11.

литичке односе, док наука о међународним односима, како каже В. Иблер, треба да се бави радом на „...откривању правила понашања између држава када се ради о тим односима.“⁹ Очигледно да је овако одређење преуско, нарочито што истиче државе као готово једине актере међународних односа, док је улога других, нецавних субјеката, минимизирана. Такође, ако из таквих односа, изузев политичких, искључимо остале садржаје (економске, социолошке и сл.), онда је јасно да такав приступ не обухвата цјелину друштвених појава на међународној сцени и не обезбјеђује сагледавање чинилаца, принципа и механизма у широким областима међузависности, које данас карактеришу савремени свијет.

Ових неколико напријед изнијетих различитих приступа показује да израз „међународни односи“ по свом значењу представљају веома комплексан појам. Тај став потврђује и Л. Ледерман, који истиче да су међународни односи цјеловите појаве међународног живота, као што су „интелектуалне, научне, духовне, религиозне, социјалне, економске, политичке и њима сродне. Он сматра да „наука о међународним односима има за циљ да испита суштинске чиниоце, основне снаге, интелектуалну, доктринарну и идеолошку основу, као и праксу између држава, народа, група и појединаца... као и правила, механизме и институције које регулишу те односе.“¹⁰ Слична тумачења да су међународни односи цјеловите, свеобухватне, сложене друштвене појаве налазимо и код Ј. Дирозела, који сматра да се цјеловитост односа у изразу међународни подразумемијева, а тежиште ставља на одређење када једна појава постаје међународна. С тим у вези он истиче „једна појава би била међународна од тренутка када би у себи обухватила било који однос који се просторно креће са обе стране државних граница“ и изводи закључак да је главни циљ научног изучавања међународних појава-односа „... да се утврде основни и други чиниоци који их условљавају.“¹¹

Према новијим теоријама „западних аутора“ међународних односа, које у својим анализама користи В. Димитријевић и Р. Стојановић, предмет проучавања међународних односа, а тиме и њихова суштина,

⁹ Иблер В., Међународни односи, Напријед, Загреб 1971, стр.10.

¹⁰ Димитријевић, В., Стојановић, Р., Међународни односи (IV измијењено и допуњено издање), СЛ СРЈ, Београд 1996, стр.12.

¹¹ Исто, стр.13.

најчешће обухватају „...природу и елементе моћи држава и других актера у међународним односима, равнотежу снага, колективну безбједност, вођење и систем одлучивања у спољној политици и чиниоци који дјелују на основу кретања у међународним односима.“¹² Међутим, и међу писцима научних теорија са „запада“ има различитих мишљења. Тако на примјер, Џ. Бартон наглашава кључну улогу државе у међународним односима, која се по његовом мишљењу бави „...освјетљавањем и објашњавањем односа између држава у било ком скупу околности“, док Е. Хас тврди да је „у средишту међународних односа феномен међународног организовања, интеграција и функционисања међународне заједнице као својеврсног облика система.“¹³ Х. Кисинџер, уз констатацију да су међународни односи релативно нов појам, додаје да они настају са појавом спољне политике држава, „... која је од још Бечког конгреса успоставила везе међу народима“¹⁴

Као што смо већ раније навели, у најновијим научним радовима великог броја америчких аутора, а које такође слиједе и један дио европских, присутна је одређена ревизија схватања међународних односа и тренд да се они тумаче у оквиру појма свјетска политика. У њима се проширују категорије субјеката међународних односа, поред државе и са другима, као што су у тежишту односа међународних субјеката политике које заступају и воде поједини субјекти у различитим областима, а који све заједно чини свјетску политику. На почетку једне од новијих књига, Ч. Кеглија и Г. Реимонда, хиту у литератури о свјетској политици, под називом „Глобална будућност кратко представљање свјетске политике“, аутори скрећу пажњу на још увијек присутна погрешна схватања о међународним односима. Они наглашавају да „...када људи користе израз међународни односи, обично у мишљама имају перцепцију међу аутономијама, територијама држава које немају виши ауторитет владавине над њима“, и даље наводе „... такви облици државне самосталности могу се наћи само у историји у тзв. државама-градовима, окружени високим зидовима са сталним

¹² Исто стр.12.

¹³ Цитати ставова *Burtona, J. W. i Haasa, E.*, према Димитријевић, В., Стојановић, Р., Међународни односи (IV измијењено и допуњено издање), СЛ СРЈ, Београд 1996., стр.12-13.

¹⁴ Кисинџер, Х., Дипломатија, ВЕРЗАЛ пресс, Београд, 1999. стр. 717.

браниоцима њихових бедема.“¹⁵ У свијету модерне тегнологије, објашњавају да не само државе, које су много већих територија од тадашњих градова-држава, немају такву аутономију, него се и „човечанство скупило у глобално село“. Ипак, и они признају да држава, ма колико да се мијењала њена унутрашња и спољна физиниономија, још увијек представља основни чинилац међународних односа.

Један дио аутора научних теорија, износи став да је историја међународних односа мјешавина континуитета и промјена улоге државе и да сваки историјски период карактерише неки обим промјена. То значи, да би се разумјеле промјене у међународним односима и политици, као и извршило предвиђање њиховог преображаја у будућности, морао би се познавати веома велики период еволуције међународних односа и интеракције међународних политичких субјеката. Насупрот њиховој теорији, други дио аутора мишљења је да велике промјене у међународним односима долазе као посљедица „великих ратова“. Насупрот овом ставу, чини нам се да су промјене у међународним односима које су дошле после „хладног рата“, много брже, а посљедице тих промјена дубље него икада.

Промјене које су настале на почетку двадесетпрвог вијека постају вјесник револуционарног реструктурисања свјетске политике и међународних односа у цјелини. Ове промјене су донијеле значајно измјењену снагу утицаја државних и недржавних чинилаца у међународним односима. Међутим, иако су по свом обиму биле велике, те промјене нису успјеле промијенити хијерархију између, казали би, кључних субјеката међународних односа. Тако, на примјер, на економском пољу између богатих и сиромашних, у политици између владалаца и оних којима се влада, на војном пољу између јаких и слабих. Све ово још увијек утиче на односе међу државама слично као и у прошлости. Тако да на почетку новог миленијума у међународним односима имамо мјешавину континуитета и промјена. Управо такав ток у међународним односима и свјетској политици захтијева веома пажљиво посматрање и анализу односа сила континуитета и сила промјена. У томе веома велику улогу има перцепција слике свијета.

¹⁵ Keggley, W., Charles, Georgy, Jr., Raymond, A., The Global Future: A Brief Introduction to World Politics, part I: Trend and Transformation in World Politics, Thompson, Wadsworth, Belmont, USA, 2005, str. 5.

Без обзира шта били референтни чиниоци свјетске политике и међународних односа, сви ми имамо одређену слику свијета и односа између његових кључних чинилаца. Такво, наше, поимање слике свијета и односа у њему веома је различито, а првенствено зависи од нивоа сазнања које нам омогућава да тумачимо на релевантан или ирелевантан начин појаве у међународним односима. Слично је и са друштвеним елитама. Одређену појаву у међународним односима неће сви прихватити на исти начин. Могући изузетак чине крупни историјски догађаји, који често стварају сличне предуслове у погледу објективности прихватања њихових чињеница. Ипак, и такви историјски догађаји, који имају сагласност о међународним догађајима, као и улози појединих њихових чинилаца у њима, временски су ограничени и захтијевају њихову редефиницију. Ч. Кегли и Г. Реимонд наводе један поучан „амерички примјер“. Они износе да је огроман амерички допринос у побједи у Другом свјетском рату, а касније и у „хладном рату“, допринио да се САД укључе у сва међународна питања широм свијета. То је створило код Американаца перцепцију да је улога Америке мисионарска широм овог „свјетског шара“ у ширењу „слободе и демократије“. Управо они могу тешко разумјети и схватити мишљења других да је такво понашање у најмању руку веома арогантно, а у неким случајевима и пријетња. Џ. Картер јасно је истакао суштину америчке самоперцепције, да је највећи проблем Американаца да разумију да они нису ништа бољи од других људи. Овај примјер само објашњава зашто су лидери и њихови сљедбеници склони да игноришу или искривљено приказују аргументе који су против њихових увјерења. Тврдокорно заступање сопствених увјерења и виједности често је узрок мимоилажења у међународним односима, посебно када су односи између држава непријатељски.

Пут да се избјегну једностранни, несразмјерни, нереални утицаји догађаја на стварање представе о свијету јесте њихова анализа. У истраживању међународних односа постоје три нивоа анализе: индивидуални, државни и системски или глобални ниво. У области политичких појава, индивидуални ниво анализе веома је значајан за доносиоце политичких одлука, било да се ради о државним или не државним субјектима. Наравно, треба имати у виду да је у модерној политичкој пракси све већи утицај имају и појединачна увјерења лидера кључних играча у међународним односима. Државни ниво анализе темељи се

на унутрашњим карактеристикама државе, укључујући и тип владавине. Ово је посебно важно за процес којима владе држава доносе одлуке о питањима рата и мира, спремност за међународну сарадњу, компромисе и сл. У контексту тога, постоји увјерење да су државе, које имају демократске изабране владе, спремније за компромисе, сарадњу и толеранцију. Системски ниво анализе пружа најкомплетнији преглед на свјетску политику, међународне односе, обрасце понашања глобалних политичких актера и других релевантних субјеката у свијету. Овај ниво анализе може да покаже свјетске трендове политичких појава, опредјељења и понашања релевантних субјеката међународних односа. Анализе помажу да се веома јасно виде карактеристике политичких појава и створи реална слика свијета. Крајњи резултат је помоћ одлучиоцима у усмјеравању друштвене акције, на унутрашњем и међународном нивоу.

На основу свега напријед наведеног, можемо закључити да је појам *међународни односи* друштвена категорија која изражава стање, структуру и активности међународних односа изван граница једне државе. Стање је израз реалне перцепције слике свијета, чија је референтна одредница безбједност. Структура показује укљученост и снагу субјеката међународних односа у областима заједничких интереса.

3.2. Субјекти међународних односа

У најопштијем смислу, субјекти међународних односа су сви учесници или носиоци активности у међународним односима. Другачије речено, ако међународне односе посматрамо као динамичне догађаје на међународној сцени, онда су носиоци тих активности субјекти међународних односа. Зато се у литератури све чешће користи термин „актери“ међународних односа умјесто досадашњег „субјекти“ међународних односа.

Да би одредили врсте субјеката, односно, одговорили на питање када нека друштвена група, организација или ентитет постаје субјект или актер међународних односа, потребно је утврдити које то особине оне морају имати. Наравно, особине које је потребно имати да би био актер међународних односа нигдје нису наведене или децидно записане. Напротив, оне се изводе на основу искуства. Међународни субјективитет неког ентитета углавном се утврђује на основу поређе-

ња са особинама које обезбјеђују међународни субјективитет држави, као неспорном чиниоцу међународних односа. Ријеч је само о особинама које државама дају способност учешћа у међународним односима и еволуцију њене улоге у пракси и у свим теоријама међународних односа она се и даље наводи као најзначајни чинилац (субјекат) међународних односа. Међутим, поред државе чију егзистенцију данас нико не доводи у питање постоје и други чиниоци међународних односа, који често имају раван, а у неким случајевима и већи утицај и улогу државе у међународним односима.

Ради утврђивања особина субјеката међународних односа методе компарације са државом, подсетимо се једне шире прихваћене дефиниције државе: Држава, у смислу међународног захтјева, подразумева три кључна захтјева: 1) одређено подручје; 2) становништво, 3) организација независна о другој држави. Поред ова три постоји још један захтјев, а то је способност да влада по одредбама међународног права. Важно је напоменути да субјект међународних односа не мора **а њриори** да буде и субјект међународног права.

На основу тога, подразумијевајуће особине чинилаца међународних односа биле би сљедеће:

- **Организованост**- која подразумијева организацију и постојање сједишта одлучивања;
- **Независност**- неометаност у одлучивању од стране других субјеката;
- **Међународни карактер**- подразумијева да активности и односи таквог субјекта превазилазе границе једне државе;
- **Политички значај**- подразумијева да је субјект носилац политичких интереса и да је способан за политичку акцију;¹⁶

Према изнијетим особинама, чиниоци међународних односа се у политичкој литератури најчешће дијеле на: националне, међународне и транснационалне.

Национални чиниоци су они чија је организација територијално ограничена границама једне државе. Типичан примјер тих чинилаца

¹⁶ О овим особинама субјеката међународних односа постоје подијељена мишљења, која се односе на међународне невладине организације, тзв. Приватне организације. Димитријевић, В., Стојановић Р., Међународни односи (ИВ измијењено и допуњено издање), СЛ СРЈ, Београд 1996, стр. 89.

је сама држава. Мада је њена улога дјелимично наглашена, имајући у виду да се она појављује као најзначајнији играч у међународним односима, потребно је нешто више рећи о њеном мјесту и значају у међународним односима. Већина аутора, па чак и оних који дају више значаја осталим чиниоцима, мишљења је да је држава и даље најзначајнији чинилац међународних односа. Оно по чему се она разликује од других чинилаца је да је она организована на одређеној, познатој територији, има своје становништво, и наравно има на свом легитимном располагању политичка, економска, правна, војна и друга средства и инструменте за примјену владавине одређених правила и права, војна и друга средства као и инструменте за примјену владавине одређених права и правила, као и за заштиту свог становништва и територије, друштвеног уређења и других вриједности. Прије нешто више од три вијека, када су државе биле једини субјекат међународних односа, успостављен је међународни систем држава, који, по мишљењу многих значајних ауторитета, сада као и у догледној будућности задржава своју кључну улогу, наравно уз непрекидно прилагођавање новим условима. Држава остаје и даље основно начело организације међународних односа и свјетске политике. У читавом спектру области (политици, економији, безбједности и другим), велики број аутора научних теорија истиче незамјенљиву улогу државе као субјекта међународних односа у области безбједности. Ово посебно долази до изражаја код реалиста, али и представника либералног институционализма, који сматрају да државе и даље остају одлучујући чиниоци од којих највише зависи глобални мир и напредак. Наравно, немају све државе исти утицај у међународним односима. Тако, Д. Нелсон, у односу на појединачну снагу и релевантност држава у међународним односима, износи: „... са сигурношћу се може рећи да САД, Кина, Русија, Јапан и Европска унија, једине државе, или удружења држава, које су у нови миленијум ушле са снагом свјетских, односно појединачно представљају тзв. релевантне чиниоце међународних односа... Иако, њихова моћ није иста у свим кључним елементима, свака од њих има способност значајног утицаја на шире окружења.“¹⁷

¹⁷ Nelson N., D., „Threats and Capacities: Great Power and Global Insecurity“, in Klare T. Michael, Chandrani Zogesh, World Security: Challenges for a New Century, St. Martin's Press, New York, 1988, str. 36-58.

Наравно, Нелсон примјећује да су јасно видљиве промјене државне битности, тј. редукције и лимит ауторитета државе, како унутар њених граница тако и преко њених граница. Дио тих промјена и прилагођавања односи се на то да су нека права држава, која су до скоро сматрана искључиво као суверена права држава припале организацијама којима су државе приступиле. Тако, имамо велики број примјера у којима су државе дио својих суверених права делегирале организацијама којима су приступиле, као нпр. *OEBS*, *NATO*, *EU* итд.

Што се тиче осталих националних субјеката у међународним односима ријеч је прије свега о националним организацијама. Њихови главни облици могу бити странке, владе, покрети на одређена национална права и др. Данас, широм свијета имамо оснивање националних покрета, односно ослободилачких покрета. Ослободилачки покрети нису чинилац међународних односа, када је у питању грађански рат унутар једне државе, чија је влада једино међународно призната. Међутим, ако је покрет ојачао или се проширио, односно постаје значајан чинилац у развоју догађаја, онда се може догодити да буде признат од стране других држава, као учествујући субјекат међународних односа, па чак и као субјекат међународног права.

Међународни субјекти настају удруживањем држава, односно организација (људи путем својих држава) у одговарајуће организације. Према прихваћеној подјели међународне организације могу бити: универзалне, које обухватају све или велику већину држава (нпр. ОУН) и регионалне, које обухватају све или велики дио држава једног региона (нпр. ЕУ) и др.

Транснационални субјекти настају удруживањем људи из различитих земаља без посредства њихових држава. Развојем технологије, нарочито средстава комуникације, људи су у прилици да се повезују у циљу задовољавања својих интереса, које не могу или је сувише компликовано да остваре преко националних и међудржавних субјеката. Зато данас имамо појаве да се неке важне функције државе све више разливају у субнационалне и транснационалне заједничке полове и институције. Кључне области унутар државне политике, које се тичу управљања и расподјеле националних вриједности и ресурса, све више су умрежене у одговорност мултинационалних и глобалних финансијских институција и невладиних организација. Све ове организације и институције воде фрагментацији држава, зато што стварају

више периферних економија примарно зависних од доминантних мултинационалних економија, а не од држава од које потичу. Политичке, економске па чак и социјалне функције таквих организација нису искључиво у надлежности контроле коју врши држава. Иако неки транснационални субјекти већ тако дјелују, не постоји потпуна сагласност које друштвене ентитете у њих треба убрајати, односно како их треба разврстати. Чини се да је подјела коју износе **Р. Киохејн** и **Ц. Нај** најприхватљивија, а то је:

- **Међународне невладине (нприватне)** организације – удружења група или појединаца из различитих држава чији циљ није профит већ залагање за интересе од опште добробити. Овај вид међународних организација данас је најбројнији на свијету. Према неким доступним подацима, ријеч је о преко 150.000 таквих организација. Наравно нису све утицајне. Најутицајније су оне које имају савјетодавни статус при органима и тијелима међународних јавних организација, нпр. при савјетима УН, као што су Амнести Интернатионал или удружења у области одређених занимања, као што су Међународна федерација фудбалских удружења (ФИФА) и многе друге.
- **Транснационални њолийички њокреџи** – окупљају људе и политичке организације истородних удјеђења из различитих држава ради ширег утицаја на политичке односе. Најчешће су у питању синдикални савези, политичке или страначке уније, присталице одређених политичких удјеђења, сљедбеници знаменитих међународних трибуна, лидера, филозофа и др.
- **Транснационалне вјерске орјанизације** – мада могу и најчешће имају утицај на идеологију бројних нација исте религијске припадности, нису саме по себи чинилац међународних односа. То постају тек са стварањем одговарајућих централних транснационалних или свјетских ауторитета.
- **Транснационалне њривредне орјанизације** – првенствено подумијевају вишенационална предузећа или мултинационалне компаније, корпорације, које имају своје јединице у више држава. Према доступним подацима, које у својим дјелима износе еминентни аутори, од укупног броја мултинационалних компанија, компаније из САД-а чине једну трећину ових чинилаца међународних односа.

На основу свега реченог, на почетку новог миленијума поред издражених тенденција за редуковањем њених надлежности и улоге, држава и даље остаје најважнији чинилац међународних односа и кључни чинилац глобалног мира и просперитета.

3.3. Основне карактеристике савремених приступа међународним односима

Ниједна категоризација, класификација, односно, било каква подјела научно-теоријских приступа међународним односима не може бити сасвим исправна, а основни разлог је тај што је немогуће повући јасну линију између њих. Подјела теорија међународних односа врши се у односу на позицију и улогу коју она даје референтним чиниоцима међународних однос, принципима на којима дјелују или интересима и циљевима којима стреме. Тако, С. Смит тврди да тренутно у међународној теорији преовлађују три групе гледишта. По њему те три групе су:

- **Рационализам** – који у себи садржи бројне неореалистичке, неолибералне, па чак и неке марксистичке теорије међународних односа.
- **Рефлектизам** – који се састоји од позитивистичких приступа критичке теорије, посмодернизма, фенимистичких теорија.
- **Друштвени конструктивизам** – покушава да премости празнину између рационализма и рефлектионизма, тако што је од рационализма преузео онтологију, а од рефлектизма веома „мало” епистемиологије.

Рационалистички приступ доминира у актуелној литератури, док се рефлективистички добија више сљедбеника, а друштвени конструктивизам постаје „прави хит“.

У географском смислу, рационализам доминира у теоријама аутора који потичу са сјеверноамеричких територија, док је рефлектизам више заступљен у Европи, гдје има све више својих присталица. Један од тренутно најдоминантнијих теоретичара међународних односа, чији је приступ заступљен и у америчкој спољној политици, свакако је Џ. Миршајмер, односно његов неореалистички приступ, да још бу-

демо прецизнији офанзивни неореализам. Док насупротив њему у Европи можемо констатовати да преовлађује плурализам теоријских приступа. Ипак, огроман дио научника, који се бави теоријама међународних односа, научну теорију о међународним односима и политици дијели у двије велике школе или групе: реалистичку и либералистичку. И послије ове подјеле остаје велики број теорија и гледишта међународних односа које се не могу сврстати у ове двије групе, а по својој природи нису сродне, па тако, зависно од схватања појединих научника, бивају различито називане или сврставане. Мада у свим тим теоријама посебно се издваја глобалистички приступ међународним односима.

3.4. Реалистичке теорије

Политички реализам има дугу историјску традицију, која још потиче од Туркидисови описа Пелопонеских ратова у V вијеку п.н.е., па преко реалистичких приказа силе и морала Макијавелија у XVI и Хобса у XVII вијеку, до данашњих дана. Поред ових, коријене реалистичких теорија налазимо и у древним азијским учењима, у Индији и Кини.

У самом темељу реалистичких теорија став је да је држава главни актер међународних односа, као и увјерење да опстанак државе зависи од њене моћи. Ово значи да је борба за моћ природна тежња сваке државе. По овој теорији изнад државе тренутно не постоји неки виши политички ауторитет, тако да међународни систем не представља ништа друго до анархично друштво држава. Државе су суверене, имају највишу власт над њиховом територијом и становништвом и оне као такве једине легитимно располажу способностима принуде над својом територијом и народом. У непостојању вишег ауторитета којем се државе могу обратити због међусобних размјерица, реалисти међународне односе виде као непрекидну борбу држава за моћи, у којој, попут Тукидидових описа борбе за владавином између древних античких градова-држава, јаки доминирају над слабирим. Коначно, свака држава је одговорна за свој опстанак и зато је природно осјетљива на намјере окружења, што према реалистима захтијева стални опрез политичких лидера, тежњу за наоружавањем и савезницима како бих

повећала своју националну безбједност. Анархична структура међународног система намеће државама самопомоћ (посједовање сопствене, самосталне способности), као основни начин опстанка. То директно доприноси јачању њихове војне способности у односу на друге ради одвраћања потенцијалних пријетњи. Реалисти не искључују могућност да ће ривалске силе сарађивати у неким случајевима, нарочито по питању безбједности од заједничког интереса, међутим, по њиховим тврдњама, та сарадња је веома ријетка, а једини разлог је тај што су државе опрезне и што се боје преваре. Такође, реалисти истичу да је неморалност у међународним односима природна и да у том смислу понашање држава је различито од морала појединаца у свакодневном понашању. Зато су реалисти сумљичави у погледу етике поштовања договора у спољној политици. Како објашњавају, политика стратегијских интереса може наметати државним лидерима да не поштују моралне норме. То подразумева да се у борби за опстанак и безбједност државе њихове владе понашају у складу са државним резоном, односно, игнорисање државних интереса, алтруизам који погодује расипању државних ресурса, а то је равно националном самоубиству.

Нови реализам се јавља у педвечерје Другог свјетског рата, када код владајућих елита Њемачке, Италије и Јапана преовладава мишљење да су национални државни интереси једини прави природни интереси. Овај нови талас реализма постао је безвриједан после 1928. године и појаве Келог-Брајновог пакта, односно либералистичке теорије. Ново учење потенцира да је међу државним споразумима и моралом могуће забранити рат као инструмент међународне политике у међународним односима. Управо овај приступ искористили су Р. Нејбор и Х. Моргентау да после Другог свјетског рата доказујући неодрживост либералистичких (утопистичких) теорија међународних односа и постојаност реалистичког понашања држава, јер се оно, како наводи Моргентау, потиче на реалној природи људског бића, које је у самој природи свог постојања окренуто борби за свој опстанак. Овако релавитизоване реалистичке теорије постају као преовлађујући приступ понашања држава после Другог свјетског рата, која је прерасла у глобалну борбу између Истока и Запада. „Хладни рат“ који је трајао скоро четири деценије, са мањим или већим интензитетом, готово да је елиминисао перспективу сарадње. Повећавајући разлику

између националних интереса најснажнијих држава само је допринио потврђивању постулата реалистичке теорије о неизбјежности сукоба.

Реалистичке теорије које су се појавиле седамдесетих и осамдесетих година прошлог вијека, са акцентом на међународној структури или систему, као узроку ривалског понашања држава, па отуда се и називају системским теоријама. Најпознатије име ових реалистичних теорија и учења, познатих још и под називом „структурни реализам“, је Кент Волц. У својим радовима он полази од става да оштром реакцијом држава у међународним односима није узрок само нека насилна страна природе, него да су државе принуђене да тако реагују због, како је нагласио, надметања са другим државама за прибављање што боље позиције у анархичној структури међународног система, чија је главна карактеристика недостатак централног ауторитета. Због свега тога државе постају осјетљиве и несигурне, па у таквој ситуацији прибијегавају стварању савеза против појава опасности. Према овом аутору, дакле, поремећај равнотеже сила долази из структуре анархичног система. То значи да сила која је изгубила позицију мора тражити начине за успостављање обновљене равнотеже. Ова теорија понашања држава у међународним односима позната је још и под називом дефанзивни реализам.

Најновије теорије реализма ослањају се такође, на системске анализе, али истичу да државама није битно само достизање равнотеже снага, већ остваривање премоћи, као једног од начина очувања своје позиције. Џон Миршајмер, као најпознатији заговорник ове теорије, заступа мишљење да анархична структура међународног система подстиче државе да максимализују своју моћ, како би обезбиједиле позиције свјетске силе, односно биле изнад супарничких сила. Државе се понашају по обрасцу да је „напад“ („предност у моћ“) „најбоља одбрана“. Због тога је ова теорија дошла и назив „офанзивни реализам“.

На крају ипак, реалистичке теорије о понашању држава, као основних чинилаца међународних односа, не одређује прецизно на које начине оне користе двије кључне карактеристике којима теже, силу и национални интерес. Такође, остали смо ускраћени за одговор на питање шта су кључни елементи националне силе? Како се сила користи да би најбоље користила националним интересима?

Ова као и многа друга питања изложила су теорију реализма многим критикама. Пракса савремене свјетске политике у великом броју

области, па наравно и у области безбједности, показују значајна одступања од прогнозираних поступања држава по теоријама реализма.

Упркос недостацима ове теорије, значајан број ауторитета у науци и политици наставља да на међународне односе гледа кроз прозоре реалистичке теорије, заступајући став да је држава била, јесте и биће у догледној будућности кључни чинилац међународних односа, а самим тим њена моћ као најсигурније средство очувања националне безбједности.

3.5. Либералистичке теорије

Супротно од реализма који истиче да је природна суштина људског бића борба за опстанак, либералистичке теорије полазе од става да је људско биће у својој природи разумно и морално и да је његова природна тежња миру, слободи и правди. Ова теорија окупља заговорнике који претежно промишљају идеје о свијету без рата, свијету са универзалним моралом, који у својим стремљенима одбацује силу као начин и средство рјешавања сукоба у међународним односима. Умјесто борбе за моћ, као средства за очување мира истичу сарадњу и успостављање међународних институција. На основу изнијетог, ову теорију често доводе у везу са идеализмом и институционализмом.

Коријене ове теорије проналазимо већ у учењима о демократији древних грчких филозофа, због чега се либерализам са правом сматра једним од најстаријих традиционалних приступа у међународним односима и друштву уопште. Већи број научника не негира појаву либералних идеја у старогрчкој филозофији, али сматра да систематизовани и континуирани развој либералних приступа међународним односима почиње у XVIII вијеку, од Џ. Лока, И. Канта и А. Смита. Данас, либералне школе и учења либералистичког поимања међународних односа доживљава ренесансу има бројне сљедбенике међу научницима, политичарима и другим људима од ауторитета.

Ова теорија не негира битну улогу државе у међународним односима као и анархичну структуру истих, напротив, за разлику од реалиста, истичу, да поред државе, значајну улогу и утицај у међународним односима имају и бројни други чиниоци и субјекти, почев од унутрашње политике која утиче на понашање државе, преко не др-

жавних, не војних чиниоца до међународних организација и институција. Наравно, истучу умјесто фокусирања државе на националну безбједност и супарништво у борби за стицање веће моћи једне над другом (нарочито војне), сарадња држава првенствено у безбједности, али и наравно у свим другим областима заједничких интереса, најбољи је начин остваривања сопствене и заједничке безбједности и напретка за све.

Једна од полазних парадигми либералиста подразумијева да је основни услов за елиминацију пријетњи у међународним односима, очување мира и безбједности, достизање стабилне демократије држава. Ови ставови су нарочито добили на значају после подршке два предсједника, Вудро Вилсона, који је истицао да ће „демократске владе учинити рат мање вјероватним“, и Френклина Рузвелта, који каже да „континуитет одржавања и унапређења демократије је гаранција међународног мира.“ Творци либералних теорија, као и политичари либералних увјерења, сматрају да демократске политичке културе засноване на толеранцији, прилагођавању и поштовању права, избјегавају рат као средство рјешавања међусобних спорова и конфронтација. Удјељивање и преговарање, ослоњени на поштовање правила и права представљају основне методе, средства и инструменте међународне политике у рјешавању конфликта између држава.

Веома велики ослонац либералне теорије је и либерализација трговине. Значај трговине за међународне односе први је уочио Монтескије још у XVIII вијеку. Доктрина по којој слободна трговина може да има превентивну улогу у спречавању избијања ратних сукоба заснива се на неколико претпоставки. Једна од тих је да трговина омогућава профит, који је интерес свих владајућих елита, док рат као друштвено стање насилних огрницења смањује могућност за виталне економске добитке.

Настајање савремених либерално-институционалистичких теорија је подстакнуто катастрофалним посљедицама Првог свјетског рата, који је био рат, „рат за крај свих ратова“. Вјерујући да политика силе као средства у међународним односима доводи до сукоба, следбеници либералне теорије су покренули иницијативе за преуређење и реорганизацију међународног система. Ови „идеалисти“ како су их звали реалисти дијелили су се на три групе. Прва од њих три заступала је став по којем је прво неопходно изградити међународне инсти-

туције које би јачале повјерење између сила и неутралисала поводе за међусобне сукобе. Отјелотворење ових замисли било је кроз стварање Лиге народа. Ова идеја је почивала на флоскули да је „мир недјелљив“, тако да би један систем колективне одбране, који би мобилисао цијелу међународну заједницу и гдје би евентуални напад на једну чланицу сматрао као напад на све чланице, могао да спријечи евентуално покретање нових сукоба и ратова. Колективна безбједност би била механизам застрашвања понтенцијалног нападача, подразумијевајући при том јединствен одговор свих чланица, а као крајњи циљ тог застрашвања био би избјегавање ратног сукоба. Друга група аутора, либералистичких теорија тога времена, била је става о превенцији оружаних конфликта, тј. решавање неспоразума прије него што рат избије кориштењем легалне судске процедуре. Идеја је везана за успостављање сталних међунродних судова, наравно, који би имали обезбдијећену правну легислативу, по којој би радили у таквим случајевима. Неколико влада је послје Првог свјетског рата покренуло иницијативу за успостављање сталног међународног суда правде. Његов први предсједник, Б. Лодер, том приликом казао је да је наступила нова ера цивилизације. На крају, трећа група заступала је библијски став да се оружја претворе у оруђа, тј. да се државе ријеше оружја као средства за вођење рата.

Све ове теорије и ставови као и организације које су проистекле из њих нису се могле супроставити надолазећим изазовима у међународним односима, крајем тридесетих година прошлог вијека, због чега су изгубиле првенство над другим теоријама.

Нови талас либерлно-институционалистичких теорија појављује се као одговор на све већу трку у наоружању, која је пријетила глобалним уништењем. Тада се показало да гомилање војне моћи може довести до самоуништења, а енергетска криза тог времена показала се као и да невојни чиниоци могу веома битно утицати на међународне односе, доминација реалистичких теорија о утицају силе као главног средства утицаја у међународним односима почиње да слаби. Од тада, у међународним односима, наравно уз државе, све већи утицај имају и недржавни актери. Јачањем сарадње свих нових-старих чинилаца међународних односа, у све ширим областима заједничких интереса долази до јачања улоге међународних организација. На крају, видимо да је у основи либералистичких теорија идеја и тежња да се рат ели-

минише као средство за постизање циља у међународним односима. Сљедбеници ових теорија сматрају да се примјеном разума и универзалног морала може доћи до сређенијег, праведнијег свијета, а да се том приликом анархија и рат могу, ако не потпуно елиминисати, онда бар држати под контролом путем ширења нових чинилаца у области међународне сарадње и кроз међународне институције.

3.6. Теорије глобалиста

У краткој историји глобализације било је покушаја великог броја писаца/аутора да дефинишу појам „глобализације“. Јасне карактеристике њене манифестације показале су се као веома неухватљиве и прешироке за једну систематичну дефиницију. Око дефинисања појма глобализације постоји неколико спорења-проблема, односно, погледа. Једну групу се тичу дистинкције између појмова „интернационално“ и „глобално“. Друга група, везана је за категоријалну припадност термина глобализација, при чему треба разграничити, боље рећи, усвојити решење да је она феномен и нужна еволутивна појава, или стадијум у развоју човјечанства, или је ријеч о универзалној категорији, једнако примјенљивој у свим областима људске дјелатности. Једна група аутора тврди да је глобализација посљедица интереса трговине, капитала и профита, на основу тога она би примарно била у домену економских наука, док су њени ефекти у осталим областима свјетске политике само сразмјерна рефлексација, без већег утицаја и као таква не може се дефинисати као систем. И на крају, трећа група проблема, која се тиче неравномјерне заступљености главних аспеката свјетске политике, као нпр. безбједности. Тешко је рећи да се сви њени аспекти могу задовољити глобалним приступом, као и глобалним рјешењима. Мноштво безбједносних изазова, за које постоје индиције да су глобални, не доживљавају се подједнако као такви и на њихово супростављање нису спремни за једнаке жртве. Такав приступ, покреће питање да ли само глобална безбједност штити само интересе најмоћнијих, док већина осталих постаје само дио њихових „културолошких обзира“, такав приступ већ показују први обриси глобалне безбједности.

Мада је утемељење глобализације, као научног појма, веома комплексно мора се поновити да је њен утицај у пракси неоспоран. То указује потребу усвајања њеног теоретског одређења, као кумулативног, којим би се потврдила теоретски њена практична релевантност у свјетској политици.

Прво кориштење термина „глобални“, у контексту политичког значења, срећемо још код енглеских политичара крајем деветнаестог вијека. Они су користили придјев „глобално“ приликом именовања цијелог свијета. Објашњење појма „глобализе“ и „глобализм“ прво је дато у мање запаженом дјелу О. Реисира и Б. Дејвиса, које је објављено 1944. године. Појам-именица „глобализација“ први пут ушла је у рјечник 1961. године. Појам „глобализације“ везује се за име М. Луана, односно његову идеју о „глобалном селу“. Он је кроз истраживање савремених комуникација дошао до закључка да се развојем комуникација свијет смањује и да постаје, односно да се ствара „глобална заједница-село“. Као таква она постаје све зависнија од људи сличних навика и стандарда. Тек на крају двадесетог вијека појам „глобализација“ постаје дио свакодневног рјечника. Аутори данашњих теорија наводе најмање пет појмова за које се везује или умјесто којих се користи ријеч глобализација, интернационализација, либерализација, универзалност, експанзија и губљење значаја територијалних граница.

На основу овог значаја појма глобализација, аутори су формулисали бројне дефиниције. Тако један од познатих аутора о глобализацији који је написао више дијела, А. Геидинис дефинише појам глобализацију „као интезивирање најширих друштвених односа, који повезују удаљене крајеве на такав начин којим су локална дешавања истовремено присутна на миљама удаљеном простору и обрнуто.“¹⁸ Роберт Кох сматра „да карактеристике тренда глобализације обухватају интернационализацију производње, ново надметање које убрзава ове процесе и институционализацију производње, нову подјелу рада, ново премјештање становништва са Југа на Сјевер, ново надметање које убрзава ове процесе и интернационализацију држава... претварајући их у агенције глобализованог свијета.“¹⁹ Мада и сами творци ових дефиниција признају да имају одређене недоречености, нај-

¹⁸ Balys, J., i Smith, S., *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, sec. ed. University Press Oxford, 2002, str. 14-15.

¹⁹ Исто,

прихватљивим се чини мишљење које је дао Ј. А. Шолте, „глобализација се односи на бројне друштвене процесе помоћу којих се релативизују територијална ограничења, тако да код људи расте осјећај да живе јединстеном географском простору“.²⁰ Од избора саме дефиниције глобализације, којој су као што се види врло опште тј. растегљиве, па ћемо у наредном дијелу посветити више пажње уочавању аспеката и посљедица глобализације, нарочито у областима која се тичу савременог обликовања и приступа међународним односима. Данас, је све раширеније промишљање да је глобализација општа друштвена дјелатност која је дошла као логичан слијед еволуције човјечанства, како у свим сегментима тако и у сегменту свјетске политике, као њеном највишем и најсвеобухватнијем стадију. У том смислу, фаворизује се израз свјетска политика или глобална политика, као замјенски термини за „међународне односе“ и међународну политику“. Даље, следбеници ове теорије одбацују свако одређење „међународни“ у процесима који се тичу цијелог човјечанства, истичући да је овај израз преузак, јер у својој антиципацији сувише преферира нацију (државу), као основни чинилац тих процеса. Поред тога, истичу још једну слабу страну наведеног термина, што занемарује огромно пространство и утицај политика других субјеката у областима у којима се одвијају глобалне појаве (економија, комуникације, технологија, култура итд.).

Мада у неким полазним чиниоцима, као што су обухватност и незаустављивост глобалних процеса према „скупљању“ свјетских пространстава, универзалност процеса глобализације и сличним, међу следбеницима ове теорије међународних односа нема битних разлика. Ипак према питањима утицаја чинилаца глобалних процеса механизма дјеловања, динамици одвијања и сличним може се уочити постојање неколико праваца „струја“ у овој теорији. Овдје се не указује толико на различите принципе унутар опште теорије глобализације међународне политике, колико процес „уливања“ нових идеја у главни ток, супротан од процеса рачвања или разивања, какав се одвија у традиционалном схватању међународних односа. То значи да су све теорије глобализације усмјерене према јединственом схватању главног циља – глобалним структурама и униформисаним механизмима њиховог функционисања и јединственим циљевима (који не познају

²⁰ Исто,

националне границе) у главним областима људске дјелатности. За разумијевање ових теоријских приступа према процесима у међународној политици послужићемо се ставовима традиционалних теорија у тумачењу глобалних појава. Теорије глобалиста су управо и настале као посљедица немогућности традиционалних теорија да чвршће увежу и премреже расједне линије између великог броја аспеката односа који имају глобални карактер.

За реалисте, глобализација јача интеракцију између зависности економије, тржишта и сличних интереса држава, па као таква она не значи нестанак држава и њених интереса као независних субјеката. Односно, реалисти негирају тезу да глобализација поништава моћ држава као њихову референцу у међународном систему држава и не прихватају парадигму глобалиста о кључној улози глобалних процеса, као што су они у економији, технологији, комуникацији, животној средини итд.

Међу сљедбеницима либералистичких погледа на међународне односе, погледи на процес глобализације су различити. Мада се сви у једном слажу, а то је да глобализација минимализује државу као кључног чиниоца међународних односа. Дугорочно гледано, тежње либералиста и глобалиста су веома сличне. Потврда томе је залагање једних и других за изградњом наднационалних институција, ауторитета у које бих се преселила кључна моћ данашњих уситњених и често ривалских чинилаца међународних односа. Међутим, док либералисти заговарају опште (наддржавне), прије свих, административно-правне институције, које би елиминисале анархичност међународног поретка, глобалисти заговарају глобалне мреже различитих аспеката људске дјелатности, међусобно једнако значајне, што опет упућује на анархичну структуру свјетских односа, али коју не би чиниле државе као кључни актери, него глобалне мреже повезаних субјеката у појединим областима заједничких интереса.

Сљедбеници мишљења критичких приступа, нарочито марксисти, имају радикално негативан приступ глобализацији као завршној фази капитализма, односно, тенденцију Запада да влада свијетом, која додатно продубљује разлике између богатих и сиромашних, односно између центра и периферије. Уопштено, међу творцима глобалистичких теорија о међународним односима нема дилеме да је снажан развој комуникацијске и информатичке технологије, кључно

утицало на „смањење“ планете, доприињевши томе да догађаји на једном крају свијета све више имају утицаја, или да зависе, од људи или друштва на другом крају земљине кугле. Дошло је до ширења и продуктивања глобалне међузависности у свим аспектима људске дјелатности. Стив Смит и Џон Баилис сматрају да се овакве глобалне појаве првенствено односе на три области, а по њима су то „друштво, економија и политика“.²¹ Друштвене идеје, економски интереси, политички утицај готово тренутно стижу у све дијелове свијета и постају доступни, како свим друштвеним структурама тако и свим појединцима, тако да истомишљеници и присталице, наравно, и противници брзо проналазе једни друге преко граница било којих држава. То значи да су главне вриједности човјечанства, али и недостаци постали јавно изложени, могућност избора, повезивања и удруживања више не зависи само од понуде унутар државних граница. Ипак, то не значи да су квантитет или слика свијета промијенили. Промијениле се могућности погледа и утицаја на свијет. Да ли је такво проширење могућности само феномен или једна фаза у развоју свијета или историјска покретница названа глобализацијом, то, како исти аутори кажу, остављају времену и људима да пресуде.

Наравно, глобализација није избила ниоткуда, нити је сакупљање свијета дошло изненада. Сасвим је извјесно да она и не води крају историје свијета. Ријеч је о глобалним процесима зближавања субјеката међународних односа у кључним областима људске дјелатности, чије утицаје незаобилазно осјећају сви на земаљској кугли. Многи аутори се слажу да је у актуелном стадијуму процеса глобализације тешко предвидјети њен крајни исход. Наравно, оно што је сасвим сигурно јесте да се она не може игнорисати у приступу и замислима било ког аспекта савремених међународних односа или како би глобалисти радије рекли „свјетској политици“. Заговорници теорије глобализације не прикривају, напротив, истичу да савремена тумачења глобализације имају исходиште и да се преклапају у најмање девет ставова и приступа међународним односима са сљедбеницима либералистичких теорија које су се појавиле шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека. Тих девет ставова у којима се преклапају погледи либералиста и глобалиста су:

²¹ Исто, стр. 5-6

Први, то су тзв. „теорије модернизације“, Моделског и Моса. Ова двојица аутора су кроз ове теорије, истражујући експанзију индустријализације, почетком друге половине протеклог вијека, указали на њене логичне посљедице-настанка снажних мрежа нових контаката и међузависних односа између држава и корпорација широм свијета. То, како су наводили, неминовно доводи до промјена у политичким, друштвеним и економским аспектима, баш онаквом какви су карактерисали тадашње међународне односе. Процес индустријализације мијења природу државне улоге, тако што истовремено, с једне стране шири област њене одговорности за сарадњу са међу државама, док с друге стране слаби њену контролу над корпорацијама, које су кроз процес индустријске модернизације повезују у глобалне мреже. Резултат тих процеса је разбијање стереотипа о искључивој улози државне политике у међународним односима. Сила постаје мање примјенљива у спољнополитичком наступу држава, а саме државе морају да уважавају и интересе других (недржавних актера) међународних односа у реализацији својих циљева. Другим ријечима, у многим питањима од међународног значаја државе више нису неприкосновени чинилац, јер се кроз процес модернизације јављају нови актери чији интереси имају глобални карактер.

Други је економски раст, који постаје универзалан (глобални) циљ свих економија. Оваква појава, мада није новијег датума, има глобалне размјере. Управо тако и Валт Ростов објашњава „...индустријализација представља глобални образац економског развој који следе све државе али и недржавне организације“.²²

Трећи, либералистичка учења одређених феномена у међународним односима, као што су економске међузависности улога транснационалних актера и мреже модела свјетске политике. Аутори дјела о овим појавама у својим ставовима антиципирају њихову глобалну димензију, али не признају да оне имају битнији утицај на свјетску политику.

Четврти, постоје значајне сличности између слике свијета гледане кроз призму глобализације и Меклуановог приказа „глобалног села“. Напредна средства комуникације омогућила су нам да можемо видје-

²² Rostow, W., *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifest*, Cambridge University Press, London, 1960. pp.78

ти у реалном времену један догађај који се десио на другом крају свијета. То је довело до смањења времена и простора до такве размјере да сви губе њихов традиционални идентитет, односно, савремено доба је једноставно прегазило старе форме и облике политичких, економских и друштвених организација.

Пети, постоји значајно преклапање теоријских радова Џ. Буртона у којима он говори о појави „свјетских односа“ са карактеристикама глобализације. Према Буртону, порастом међузависности између недржавних актера на међународној сцени стари међународни систем, који се првенствено засновао на државама, постаје старомодан и застарио. Он је аутор парадигме о премрежености свијета мрежама свјетских политика. Најзначајније оквире свјетске политике креирају трговина, комуникације, језик, идеологија заједно са традиционалним политичким односима између држава.

Шести, у период између шездесетих и осамдесетих година прошлог вијека појавио се већи број визионарских радова који су пропегирани и подржавали „Пројекат модела свјетског поретка“ (World Order Model Project – WOMП). Овај пројекат покренут је 1968. године, као једна од алтернатива организација за унапређење развоја међудржавних односа у којима бих се елиминисао рат, као средство за вођење политике. Оно што је најзначајније у вези са већином ових студија, јесте да су оне фокусиране на питања свјетске владе, што се данас све више појављује као главна мисао у великом броју радова о глобализацији. Идеја WOMП је значајно проширена средином последње деценије прошлог вијека, концентришући се на најзначајније опште вриједности и окружење.

Седми, постоји значајна паралела између теорије глобализације и теорија Х. Була о међународном друштву. Мада је овај теоретичар покренуо тзв. Нови медиавелизам у научним теоријама, којима такође поткрепљује свој приступ о међународном поретку, као анархичном друштву држава. Овај аутор прихвата да се и у таквом случају јављају бројне наднационалне и међународне организације, међутим он наглашава да вишевијековна изградња заједничких правила и норми, које је формирало једно међународно друштво које је у функцији заједничког разумијевања међу лидерима држава, нема снагу међународног система. Ниједан други субјекат, тврди он, не може замијенити улогу државе у међународном друштву.

Осми, теорије глобалиста имају неколико заједничких погледа и са много критикованом тврдњом Френсиса Фукојама о „крају историје“. Односно, између осталог, једна од главних његових тврдњи је да ће снажна тржишна економија, настала на либералној демократији, замијенити све друге типове владавине. Наравно, ниједан ндруги тип политичког удјеђења, тврди Фукујама, не може обезбиједити довољно економских добара, као што може либерална демократија. Према томе, будућност свијета усмјерена је према експанзији тржишне економије, која преовладава над свим облицима међународних односа.

И на крају девети, последње утемељене теорије глоблизације је на њеној примјетној сличности са идејама либералног прогреса. Ова сличност јасно је изражена у теоријама „либералног мира“ Бруса Лусерта и Михаела Дојла. Основни постулат ових теорија, произилази из Кантових (Имануел Кант) промишљања о „вјечитом миру“, тј. да либералне демократије не ратују једна против друге. Основни разлог, по њиховом мишљењу, је тај што јавност има централну улогу у једном демократском систему и не дозвољава лидерима да лако ступају у ратове са другим демократским нацијама. Веза ових теорија са теоријама о глобализацији је историјски прогрес комуникације међу демократским нацијама, тако да су њихове јавности повезане много шире него што су везе засноване само на политикама држава, наравно такве везе, дотатно омогућавају зближавање њихових интереса, вриједности и принципа, чиме је далеко теже започети чин непријатељства, тј. рат.

Једна карактеристика глобализације која се нарочито истиче је њена тенденција у правцу успостављања надржавних структура у свјетској политици. Наравно то не подразумејева *a priori*, негацију државе, већ напротив, како истичу сљедбеници ових теорија, улога државе остаје и даље у областима гдје има дубоко уграђену традицију и гдје се по природи ствари тешко одрећи своје улоге. Једна од таквих области је свакако и област безбједности. Ипак, глобализација, комуникација, економије, производње, трговине и наравно културе доводи до јачања надржавних чинилаца у међународним односима, наравно, укључујући и област безбједности. Оснивањем регионалних, транснационалних имеђународних ауторитета у овој области, истовремено, може довести до разградње државе као безбједносног оквира. Зато су искуства регионалних организација у овој области, као

нпр. НАТО или ЕУ, у погледу промишљања будућности међународних односа у безбједности, веома значајна.

Глобалисти указују на чињенице, на којима они темеље свој став, о незаустављивости процеса глобализације свјетске политике, које постају све више видљиве. Те чињенице све више прожимају најважније области међународних односа и стварају глобалне структуре, које ће временом довести до тога да ће обухватити све чиниоце свјетске политике. Главни аргументи ових промишљања су свакако: економске трансформације, трансформације комуникације, хомогенизације, скраћење времена и протора, стварање транснационалних заједница, космополитска култура мишљења као и образаца дјеловања која је садржана у флоскули „мисли глобално, дјелуј локално“ и на крају све више присутна свијест о глобалним заједничким опасностима.

Из свега наведеног може се видјети да се глобалисти по питању безбједности у глобализованом свијету указују на нужност преобликовања општих стратегија и доктрина. По њима нове стратегије, треба да буду широке, свеобухватне и да одговоре захтјеву глобалне мреже безбједности. Такав став они темеље на двије премисе. Прва се односи на појаву мултиплицираних ризика и пријетњи, измијењене природе које су као такве све мање везане за одређену територију једне државе. Друга, развој савремених „глобалних“ оружја (за таква оружја доступне су све тачке на овом „земаљском шару“) релативизује пространства, мијења застаријеле доктрине употребе војних ефектива, односно доводи до смањења традиционалног схватања војне моћи. Истовремено, таква оружја данас, лакше него икада могу бити доступна деструктивним снагама, политички нестабилним државама, диктаторским режимима, клановима организованог криминала итд. Све ово доводи до закључка да данас очување безбједности, више није и не може бити у надлежности једне државе, односно више није довољна и чврста одбрана граница, већ је неопходно развијати способности за брзо дјеловање против пријетњи било гдје се појаве у свијету. Највећи број данашњих држава што немају капацитете и способности да се самостално супроставе таквим пријетњама. Управо ови нови изазови безбједности, упућују на повезивање, сарадњу и партнерство или савезништво међу собом и стварање глобалних организација и мрежа безбједности, чиме су у извјесној мјери неминовно деродира, најљубоморније чувано право државног суверенитета. Гло-

балисти, признају да је садашњи степен увјерења о потреби глобалне безбједности више аклимативан, и да њена реализација у пракси наилази на бројне отпоре јер изискује конкретна средства и дубоке промјене устаљених форми приступа међународним односима и безбједности. Питање повјерења, такође, значајан је узрок противљења успостављању глобалне безбједности, јер је још увијек снажно присутно традиционално схватање о кључном положају државе у областима безбједности. Мада и сами глобалисти истичу, да глобализација по питању безбједности није приоритет главних токова глобализације на почетку двадесет и првог вијека, ипак указују да је њен утицај видљив и у овој области.

По схватању Јан Атр Шолте, глобализација је повезана са све присутнијим тенденцијама редефинисања државног суверенитета, међународног поретка, порастом улоге и утицаја наддржавних институција, органа, трговинских агенција и других транснационалних организација цивилног друштва по питањима безбједности. У наступајућем миленијуму, по схватањима сљедбеника глобалистичке теорије, неће бити довољно само ширење сарадње у безбједности, него по њима биће потребно ширење одговорности, од појединца до глобалних организација, да би одговор на безбједносне изазове, ризике и пријетње био што квалитетнији и потпунији. Да би одговор био такав, како истиче А. Гејдин, „...неће бити довољна само трансформација међународне политике него ширење регионалних безбједносних заједница, које већ постоје, у глобалне заједнице безбједности“²³. Сљедбеници промишљања глобалистичких теорија, наилазе и на ударе озбиљне критике. Те критике полазе од порицања способности глобалних мрежа, чије централне институције немају државну моћ реализације својих циљева, до оптужби, да позитивне ефекте глобализације не осјећају сви подједнако, односно да су методе и циљеви глобализације примијењени само на једну малу групу најснажнијих држава.

Око укључивања теорије глобализације у стандардна промишљања међународних односа и свјетске политике постоји дубока подјела међу научницима, нарочито у погледу ефеката глобализације. Утицај глобалних процеса у међународним односима постају све значајнији

²³ Gidens, A., *The Consequences of Modernity: Self and Society in the late Modern Age*, Politypres, Cambridge, and Stanford University Press, Stanford, 1990.

и не могу се занемаривати у било ком приступу међународним односима, били они актуелни или будући. Управо такво је и мишљење С. Смита „...свијет ће се због ефеката глобализације у двадесет првом вијеку веома разликовати од свијета у протекла три вијека: политика глобализованог свијета двадесет првог вијека ... можда ће захтијевати потезе који ће уништити саму основу постојећег међународног поретка“.²⁴

На крају, општи закључак за све теорије међународних односа карактерише једно „хибридно стање“ мјешавине континуитета и промјена.

4. СИГУРНОСТИ И БЕЗБЈЕДНОСТИ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Данас, ријечи сигурност и безбједност је у готово свим језицима и културама дилем „свјетског шара“, ушле у употребу у великом броју веома различитих друштвених области, као што су политика, здравство, информатика, екологија, спорт, психологија, економија и финансије, архитектура итд. О њиховом изузетно великом значају и распрострањености најбоље говори податак да је она на интернету заступљенија од ријечи бог, мир, рат или политика²⁵. У политичком дискурсу сигурност и безбједност заузима посебно, а по многим ауторима данашњице можда чак и централно мјесто. Они који одлучују и политици, када желе да истакну егзистенцијални значај неког проблема и тако га поставе на врх дневног реда, кажу да је он значајан за националну, регионалну или глобалну безбједност. Такође, у политичким наукама, а посебно у науци о међународним односима, безбједност представља један од кључних концепата. Често у свакодневном говору је врши поистовјећивање ова два појма те се због тога на-

²⁴ Smith S., „Is the truth out there? Eight questions about international order“ in ed. Paul T.V., Cambridge, and Stanford University Press, Stanford, 1990. pp. 117.

²⁵ Претрага је извршена на енглеском језику у претраживачу *Гооле*, 3. октобра 2011. године. Резултати о броју појављивања ових ријечи на мрежи су: безбједност (2.410 милиона пута), бог (око 289 милиона), мир (840 милиона), рат (509 милиона) и политика (909 милиона).

меће потреба да у наредном дијелу нешто висе кажемо о појму сигурности, а потом о појму безбједности.

4.1. Појам сигурности

Сигурност је друштвена ситуација неког субјекта (индивидуалног, групног или колективног одређених својстава и карактеристика) у којој су сви битни аспекти његовог друштвеног положаја и личног интегритета у нужној мери заштићени од повреда и угрожавања. Њу карактерише свест о својствима сигурности и начинима њиховог остваривања и систем субјеката, активности, средстава, надлежности и одговорности за фактичко остваривање.

Сигурност карактеришу још три веома значајна и утицајна својства: прво, то је веома висок степен еластичности, што омогућава да се сигурност мери разним мерилима и мерама; друго својство је друштвено, које указује да сигурност зависи од деловања мноштва разноврсних фактора; и треће својство указује да су сфере и видови сигурности многи, а све сфере сигурности не морају да буду у сваком моменту остварене у истој мери. На пример, материјална сигурност не мора бити остварена у истој мери и у исто време са моралном сигурношћу – са угледом одређеног субјеката.

Полазећи од изложене дефиниције безбедности, у наредном делу рада, покушаћемо да укажемо на разне компоненте дефиниције и радну дефиницију сигурности, облике и видове сигурности, сфере сигурности и мере – нивое – степене сигурности, уз неопходну спецификацију социјалне сигурности и њене повезаности са друштвеним положајем.

Сигурност, према Клакхоновој антрополошкој концепцији²⁶ спада у ред изворних људских потреба. Стога ми сигурност схватамо као друштвену појаву која се манифестује као лична, групна, колективна и као сигурност заједнице; као сложени систем фактичких друштве-

²⁶ Авдагић, М.: *Социјално-заштитне функције синдикалне Босне и Херцеговине од 1990. године*, Самостални синдикат запослених у пољопривреди, прехрамбеној и духанској индустрији, водопривреди, угоститељству, туризму и трговини (ПП-ДИВУТ) БиХ, Сарајево, 2005, стр. 4-6. Термиз, Ц., *Теорија социјалној рада*, Графит, Лукавац, 2001, стр. 35-45.

них чињеница, уверења и веровања субјеката у трајно остваривање достигнутог или још бољег друштвеног положаја; као резултат мноштва разноразних и друштвених и личних мера које су ослонац и гарант да се положај субјекта у друштву неће прекомерно и дисфункционално погоршати. Отуда, у друштву као заједници људи постоје системи осигурања и заштите њиховог оцијалног положаја.

Везујући социјалну сигурност за стабилну одрживост оствареног социјалног положаја или чак за његово побољшање, наметнули смо себи обавезу да разјаснимо однос између социјалног и друштвеног положаја, под условом да заиста постоје суштинске разлике између ова два појма. Према доступној литератури, као битне компоненте друштвеног положаја наводе се: (1) имовина и својина; (2) извори и обим прихода; (3) обим и карактеристике потрошње; (4) врста професије и занимање; (5) слободно време; (6) друштвени углед; (7) друштвену комуникацију; (8) утицај у сопственој породичној, локалној и широј друштвеној средини; (9) културне и цивилизацијске навике и могућности њиховог задовољења, као и (10) стварни степен задовољења и однос субјеката према свом степену задовољавања.

Разматраном проблему могуће је прићи и са других полазишта. Међутим, набрајање конкретних питања као што су запослење, радно место, зарада, здравствено стање, породична ситуација, становање, друштвено напредовање, образовање и усавршавање, исхрана и одевање, итд. суштински су садржани у претходним исказима и критеријумима, а и немају за сваког појединачног субјекта исту вредност. Битно је имати на уму да је сигурност, као предмет разматрања, нужно сагледати у двама улогама: а) у улози сегмента (дела) социјалне политике, и б) у улози фактичког друштвеног положаја људи.

Поставља се питање који су то садржаји и облици друштвене сигурности као основе и оквира социјалне сигурности?

У тражењу одговора на ово питање, неопходно је истаћи да је људски живот у свим етапама развоја људског друштва пун неизвесности чак и када је веома уређен и организован. Чак и концепт „друштва благостања“²⁷ није могао да искључи неизвесности које произилазе из мењања друштвених потреба у сталном технолошком и науч-

²⁷ Кочовић, Д., *Социјална политика*, Удружење стручних радника социјалне заштите Републике Србије, Београд, 2000, стр. 128-135.

ном развоју, у еколошкој сфери, у кретању капитала и других добара, променама у психофизичким особинама људи и у сфери рада, као и у области морала.

Први сегмент разматрања несумљиво се односи на личну сигурност човека. Чиниоци те сигурности су: а) сигурност да неће бити повређен његов психофизички интегритет; б) сигурност да ће моћи да развија своје способности до задовољавајућег нивоа; ц) да ће у дотичном друштву моћи да испољи своје способности и оствареним резултатима обезбеди одговарајући статус; д) сигурност да ће на основу оствареног статуса и сопственог ангажовања трајно моћи да развија своје потребе и да их задовољава; е) сигурност да ће током свог најактивнијег и најпродуктивнијег рада за живота моћи да обезбеди основе за трајно задржавање оствареног статуса и задовољавање потреба²⁸ и ф) да ће му, ако доспе у друштвене тешкоће друштво указати адекватну подршку и помоћ.

Људи се управо у циљу савладавања одређених тешкоћа и обезбеђивања од неизвесности које су уграђене у његову природу, тржиште добара и вредности и развојност друштва удружују и организују и развијају разне облике и односе узајамности и солидарности.²⁹ За сигурност појединаца потребна је сигурност група, заједница, организација – и сигурност да ће се и једни и други понашати на очекивани начин. Макс Вебер због тога и сматра да се понашање људи и њихови друштвени односи остварују понашањима на основу „очекивања других“.

Степен доживотне сигурности појединца³⁰ зависи од степена стварне сигурности друштва, његове моћи да одговори очекивањима и неповредивости његових основа. Стога се сигурност и сматра битном сврхом друштва, а друштвена сигурност основом социјалне сигурности. Све ово се односи и на друштвене групе, заједнице, организације и државе. То је, може се рећи, суштински разлог све разновр-

²⁸ Авдагић, М., *Социјално-заштитне функције синдикаља Босне и Херцеговине од 1990. године*, Самостални синдикат запослених у пољопривреди, прехрамбеној и духанској индустрији, водопривреди, угоститељству, туризму и трговини (ПП-ДИВУТ) БиХ, Сарајево, 2005, стр. 9-14: „Задовољење људских и друштвених потреба је трајна, вјечита, нужна функција, јер без њиховог остварења нема опстанка ни појединца ни друштва.“

²⁹ Кочовић, Д., Исто, стр. 43-46.

³⁰ Кочовић, Д., Исто, стр. 50

сније сарадње у међународним односима и за формирање међународних организација, успостављање међународних поредака и правила. Притом, ми не превиђамо да у међународним односима и, нарочито, међудржавним односима, интерес и моћ не губе улогу и утицај, као што не губе улогу себичност, личне потребе и интереси и конкуренција у њиховом задовољавању. Међутим, сам садржај сигурности нужно је повезан и опредмећен реалистичном вероватноћом стабилности задовољавања потреба на дуги рок односно док те потребе постоје.

Могло би се рећи да постоје три основна облика друштвене сигурности (друштвена сигурност је обухватнији појам од социјалне сигурности, те обухвата и њу) на међународном (међудржавном), државном и локалном нивоу.

На међународном нивоу:

- (1) међународни систем вредности;
- (2) међународне институције и поредак,
- (3) међународне организације.

Све то је, на разне начине, обухваћено Организацијом Уједињених нација.

На државном нивоу, то су: (1) сложени систем вредности који повезује и прожима локалне, националне, конфесионалне, традиционалне, класне, итд. вредности у целину доминантних признатих вредности, с једне стране и међународни систем вредности с друге стране. Можда би се у том смислу, уз одређено поједностављивање, могло говорити о „глобализацији“ система вредности у појединачним земљама; (2) држава са својом влашћу, поретком и институцијама укључујући и институције осигурања, институције безбедности и институције социјалног рада; (3) систем државних (владиних) и невладиних организација разних циљева и сврха, разних карактеристика и друштвених моћи и опсега деловања; (4) локалне заједнице са традиционалним правилима и понашањима, те неформалним спонтаним облицима остваривања сигурности (кроз породичне и сродничке односе, суседску сарадњу, обичаје као што су: брига о породицама погинулих припадника система безбедности, моба, добровољни самодорпинос, итд.).

Сваки од поменута три облика на сваком од наведених нивоа, може се даље развити и продубљеније и детаљније разрадити, за чим

овде нема потребе. Неспорно је да је могуће до детаља разрадити, на пример, одредбе обичајног права, локалне регулативе, државног и међународног права које се односе на сигурност људи, нарочито у оружаном сукобима, али бисмо за наше разматрање могли користити само сазнање да је сигурност у центру пажње свих познатих нормативних система.

Изложеним сазнањима још није доказано да наведени оквири искључиво обезбеђују сигурност и да потпуно отклањају, онемогућавају угрожавање. Напротив, многе интерпретације сигурности,³¹ нарочито у односима моћнијих и мање моћних, сопствену сигурност схватају и практикују као сигурност у одржању надмоћи и своју сигурност на смањеној и зависној сигурности других.

У свим познатим порецима на свим нивоима сигурност је производ политичке, економске, идејне, итд. борбе и резултат те борбе и сложен однос међузависности сигурности разних субјеката у разним областима живота. То се јасно види на примеру послодаваца и најамних радника. Док послодавац процењује да му је текући пословни успех обезбеђен и да му је перспектива сигурна, отварају се нова радна места, зараде радника удоваљавају задовољавању њихових битних потреба, средства за рад се осавременују и услови рада побољшавају – а фондови и материјално-финансијске могућности заједнице расту што повољно делује на све сфере живота.

Дакле, сигурност послодавца, његовог капитала, профита, пословне перспективе, у начелу се позитивно одражава на сигурност радника запослених код тог послодавца. У тој ситуацији и радници могу да предузимају одговарајуће мере за обезбеђивање сопствене сигурности као трајне и мере смањења зависности од конкретног послодавца. Сходно томе, друштвена сигурност – стабилан друштвени оквир и основ развоја, заштите, обезбеђивање услова, актуелне ситуације и перспективе, реална је база за остваривање социјалне сигурности. Општа дефиниција социјалне сигурности упућује нас на разликовање ширег и ужег појма социјалне сигурности, као и на разликовање бар три друштвене групе:

³¹ Авдагић, М., *Социјално-заштитне функције синдикалне Босне и Херцеговине од 1990. године*, Самостални синдикат запослених у пољопривреди, прехрамбеној и духанској индустрији, водопривреди, угоститељству, туризму и трговини (ПП-ДИВУТ) БиХ, Сарајево, 2005, стр. 20.

- а) група која није друштвеном ситуацијом стварно угрожена, а вероватноћа да њен друштвени положај, остваривање интереса и задовољавање (развијених културно-цивилизацијских) потреба бити у догледној перспективи минимална;
- б) група која је потенцијално угрожена – вероватноћа да ће њен положај, интереси и задовољавање стандардних потреба бити угрожена између могућег и извесног;
- ц) група чији је социјални положај већ угрожен и који доспевају у стање „социјалне потребе“. Управо ова трећа друштвена група је централна тачка нашег разматрања.

Социјална политика је политика задовољавања (цивилизацијских) потреба појединаца као основа и чинилаца сваке групе, заједнице, организације. Међутим, појединац није усамљен и изолован, те га је неопходно, упркос савременим кретањима, посматрати са породицом и ширим кругом сродника (фамилијом) са којима је интересно и материјално повезан.

Социјалну сигурност схватамо системом осећања, веровања и уверења субјекта да ће он моћи својом активношћу (циљном, сврсисходном – радом, ангажовањем), у складу са својим способностима стабилно и трајно да задовољава своје стандардне потребе, као и да ће му у ситуацијама које карактеришу привремене или трајне тешкоће уследити одговарајућа помоћ и подршка.

Саставни део социјалне сигурности су, дакле: а) расположива, стечена и очувана средства материјално-финансијске природе (уштеде у разним облицима, на пример, улог - депозит у банци, уложен новац, вредне покретности, вредне некретнине, и слично); б) стечен углед и поштовање у окружењу; ц) очувано здравље, виталност и радна способност; д) образованост, стручна и професионална, друштвено цењена и тражена); е) информисаност и комуникативност („познавање правих људи“, „пријатељства са утицајнима“, „завичајне везе“, итд.).

Овим, претежно друштвеним компонентама социјалне сигурности, посебно треба додати и две веома значајне природне компоненте: прво, старост која неизбежно делује на психофизичка својства, а нарочито је негативно њено дејство у областима рада у којима је нужна физичка снага, издржљивост, отпорност, хитрина, итд. Бављење одре-

ђеним занимањима у разним сферама у савременим условима ограничено је одређеним прописима; друго, то је пол за који су везани разни спојеви природних и друштвених улога, временски одређених, које су друштвено нужне, али на сигурност положаја делују противу-речно.

У уређеном, организационом и институционализованом друштву, какво је савремено, још су два битна друштвена чиниоца социјалне сигурности. То су, прво, право на облике друштвене и социјалне помоћи, право и обавеза да се користе одређене институције и друштвени и правни институти; друго, то су важећи друштвени узуси који обавезују. У њих убрајамо и моралне поставке о милосрђу, суосећању, праведности, итд. и религијске поуке усмерене на јачање унутрашње кохезије.

Посебна сфера социјалне сигурности, до сада недовољно истражена, је ментална сигурност. Ова ментална компонента сигурности је важна и због битних разлика између оних који су привремено у ситуацији оптерећеној тешкоћама (на пример, болесни, али се предвиђа брзо оздрављење и потпун опоравак, привремено у рђавим условима становања, привремено без трајног запослења у сопственој струци, итд.), дакле оних који сами решавају проблеме без или уз привремену помоћ.

4.2. Појам безбједности

Ријеч безбједност спада у апстрактне, више значењске ријечи. Она, углавном, изражава одређено стање, осјећање, услове или окружење у коме се неко или нешто налази, односно егзистира. Према рјечнику српског књижевног језика, ријеч безбједност означава стање оног који је безбједан, оно што је безбједно: „Безбједан је онај који је осигуран од опасности, заштићен, који се осјећа обезбјеђен, сигуран”. Велики Оксфорд рјечник енглеског језика нуди дванаест тумачења ријечи безбједност (*енгл. security, фран. securite*), од којих су четири релевантна у контексту овог рада: (1) услови у којима неко, нешто, бива заштићено или не изложено опасности, безбједно; (2) слобода од сумње; поуздање; осигурање; извјесност; сигурност; добро заснована поузданост; (3) чврст квалитет сигурности или оданости, стабилност,

сталност и (4) нешто што се обезбјеђује или чини безбједним; заштита, чување; одбрана”. Дакле, ријеч безбједност не означава неку физички јасну именицу већ подразумијева перцепцију одређеног стања и принципа на основу којих се ствари формулишу, најчешће као дио теорија у тумачењу односа (нпр. међународних односа) као и услов очувања сваке вриједности, укључујући национални (државни) и друге друштвене идентитете.

Поред значења, неопходно је одредити њен појам и садржај ријечи безбједност. Бављење питањем безбједности дуго времена била је привилегија само одређених друштвених и научних слојева. Међутим, посљедњих деценија, како објашњава проф. др Драган Р. Симић, измијењена природа савремених изазова и пријетњи, довела је до промјена и ширења у промишљању појма безбједност, а заузимање за ово питање оправдано је омогућено свима „...који осјећају и мисле да их се она дотичу“³². У многим срединама, при институтима, катедрама и читавим универзитетима, изучавање безбједности је већ установљено као Наука о безбједности.³³ Међутим, и поред тако велике научне и опште друштвене посвећености овом појму, још увијек не постоји цјеловита, опште прихваћена дефиниција појма безбједности. Већина научника се слаже у једном, да је дефинисање појма безбједности одувијек, а посебно у условима савремених изазова и пријетњи, веома отежано. Зато наилазимо на бројне и различите приступе дефинисања и тумачења овог појма.

У енциклопедијским дефиницијама, значење појма безбједност је, углавном, везано за аспект тумачења - посматрања, најчешће за заштитну функцију, за одређене радње и активности, за филозофска, политичка или слична гледишта у тумачењу стања и статуса угрожености одређених вриједности. Према Војном лексикону, у односу на суштину и стварно значење, безбједност се може у суштини дефинисати као стање, организација и функција: ...“Као стање, безбједност представља заштићеност неког добра, вриједности, тековине, друштва. У политичко-безбједносном смислу обухвата целокупну заштићеност државе од свих видова спољних и унутрашњих пријетњи и других штетних дјелатности и утицаја. Као механизам заштите, бе-

³² Симић, Р. Д., *Наука о безбједности*, Јавно предузеће Службени лист СРЈ Београд, Београд 2002., стр. 21

³³ Симић, Р. Д., *исто*, стр. 22

збједност има различите облике организационих форми, заснованих и регулисаних уставним и другим законским актима или одлукама политичке власти. Као функција, безбједност је нераздвојни атрибут државе, без обзира на карактер њеног уређења, политички систем или облик власти.³⁴

Војна енциклопедија појам безбједност дефинише као „стање у коме су лица, објекти или радње осигурани низом активних мјера. Појам безбједности обухвата и организацију преко које се она постиже. Држава је објект заштите државне безбједности, а грађани, њихова имовина и јавни ред су објекти јавне безбједности.” Нешто другачија дефиниција појма безбједности наводи се у Малој политичкој енциклопедији, а она гласи: „Безбједност у најширем политичко - правном смислу обухвата мјере и активности чувања и заштите од угрожавања независности и интегритета једне земље (државе, нације) и унутрашњег уставног и правног претка.“³⁵ У првом случају се говори о спољној, а у другом случају о унутрашњој безбједности. Према објекту заштите разликују се: а) државна безбједност; б) јавна безбједност; ц) колективна безбједност; д) лична и имовинска безбједност.

Више истакнутих домаћих аутора бавило се проблемом одређивања појма безбједности. Међу домаћим ауторима, нпр. проф. др Љубомир Стајић сматра да је, без обзира како схватали суштину безбједности (као одређено стање, организацију, функцију, систем, или пак све заједно), врло тешко открити и дефинисати активности које безбједност захтијева и које нам се намећу у њеном очувању. Тешкоће при одређивању овог појма, по њему, нарочито причињава разноврсност и распрострањеност појмова за које се безбједност везује (појединац, колектив, држава, нација, регион, свијет, политика, територија, војска, економија, животна средина итд.). У том смислу, он закључује, „безбједност је егзактна чињеница утемељена на сазнању које се може пратити и дијелом израчунавати, а обухвата све животне дјелатности“.³⁶ Проф. др Војин Димитријевић истиче да је безбједност „објективно стање, субјективно осећање или уверење”. Овај став су прихватили и велики број других теоретичара, међутим, овакво одре-

³⁴ Група аутора, *Војни лексикон*, Војна штампарија, Сплит, 1983., стр. 183

³⁵ Детаљније видјети у *Мала политичка енциклопедија*, Просвета, Београд, 1981

³⁶ Димитријевић, В., *Појам безбједности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973., стр. 45

ђење мора подразумевјевати природу пријетњи, као и објекат односно субјекте безбједности, што у условима осавремених изазова и пријетњи није случај.

Неки домаћи аутори, нпр. Смиља Аврамов и Митар Ковач, нарочито истичу промјенљиву природу појма безбједности, а теоријске приступе и практичне моделе безбједности везују за развој друштвеног поретка и за односе у међународној заједници. Смиља Аврамов сматра да, иако одбрана од спољњег напада остаје централни проблем, пракса недвосмислено показује да постоји могућност угрожавања држава унутрашњим потресима (*економским и социјалним*), нарочито у заједницама које немају изграђен идентитет и социјалну кохезију. Због тога се, истиче она, у науци прави разлика између појмова безбједност државе и безбједност друштва. Други ниво приступа одређењу појма безбједности је подјела на наднационалну и међународну безбједност. То је значајно, како она закључује, да се држава „...у свим аспектима јавља као кључни чинилац безбједности”. На сличне проблеме указује и Митар Ковач кад тврди да је, у односу на некадашњу перцепцију безбједности, по којој је она била брига првенствено државног и војног сектора, њено значење данас много шире, јер се под њим подразумијева „...жељено стање система које се постиже елиминисањем пријетњи и ризика који долазе из и изван система”³⁷.

У старој литератури, традиционалне теорије међународних односа и безбједности, нарочито реалистичке, појам безбједности првенствено везују за националну безбједност. Тако на примјер, Нелсон Данијел националну безбједност сматра основним оквиром сваке друге безбједности и дефинише је односом између државних капацитета, тј. равномјерним односом између опасности и капацитета, који пружа потенцијалне услове за мир и просперитет. За разлику од Нелсона, Џорџ Кенан, наводи став по коме национална безбједност тежи очувању физичке нетакнутости националног живота, а А. Хеведи националну безбједност одређује као дјелатност националних држава којом оне, у складу са својим друштвеним могућностима у садашњости и будућности, узимајући у обзир глобалне промјене и развој,

³⁷ Детаљније видјети у Ковач, М., *Стиратијеијска и докѳиринарна докуменѳиа националне безбедности*, Свет књиге, Београд, 2003

штите властити идентитет, опстанак и интересе. У савременој теорији, чији је предмет изучавања безбједност, често се наводи став А. Волферса по коме је безбједност у објективном погледу, одсуство пријетњи усвојеним вриједностима, а у субјективном погледу, значи одсуство страха да ће те вриједности бити нападнуте.

Група познатих представника либералистичких теорија, нпр. Р. Којен, Џ. Нај и П. Бауман као и више њихових сљедбеника, иако не оспоравају значај националне безбједности, у исту раван стављају и појединачну, групну, регионалну, међународну и глобалну безбједност. Указујући на значај међународне сарадње кроз мултилатералне облике и институционално удруживање, као најдјелотворнијег начина за превазилажење насилних сукоба у односима народа и држава, ова група аутора нарочито истиче да у остваривању безбједности једнаку улогу имају државни и недржавни субјекти, док је колективна безбједност, у теорији и савременој стварности, најприсутнији концепт и модел. Заговорници критичких (алтернативних) приступа, који обухватају схватања постмарксизма, феминизма, мировних студија и постмодернизма, умјесто државе, као референтне објекте безбједности означавају друштвене групе и појединце са изразито наглашеном улогом недржавних субјеката и не војних видова безбједности.

Упркос разликама које постоје између појединих аутора или њихових група у погледу приступа безбједности, сви дијеле заједнички став да је међународна безбједност, на крају двадесетог вијека, претрпјела значајне промјене у правцу јачања сарадње у безбједности, и да такав приступ нуди веће шансе за мир у будућности. Најкомплетнији приступ савременим теоријама безбједности изложен је у књизи „Наука о безбедности – савремени приступ безбедности” проф. др Драгана Р. Симића. У њој су, јасно и систематизовано изнијети ставови о појму безбједности на којима се данас заснивају главни теоријски правци и практични модели безбједности. Аутор објашњава да традиционалне политичке теорије сврставају безбједности у основне категорије друштвених појава. Значај и садржај безбједности еволуирао је у складу са релевантним друштвеним промјенама.

Дубоке геостратегијске промјене, које су настале као посљедица нестанка биполарнима, довеле су до преобликовања глобалне безбједносне структуре. Истовремено је дошло и до битних промјена природе безбједносних изазова. Традиционални (војни) ризици и

пријетње су редуковани, али је у порасту број тзв. не војних ризика и пријетњи. То је довело и до промјене традиционалних промишљања значења, садржаја и обима појма безбједности. Главне промјене приступу безбједности одвијају се на неколико праваца, и то: (1) од државне (националне), према глобалној, регионалној и појединачној безбједности. Безбједност појединца (грађанина) све више постаје референтни показатељ безбједности и укупног стања државе; (2) од безбједносног надметања према јачању повјерења и ширењу сарадње у безбједности; (3) од претежно војних средстава за очување безбједности према не војним (цивилним) средствима и способностима. Војна моћ једне државе није више кључно мјерило њене безбједности, јер безбједност све више зависи од економских, социјалних, политичких, демографских, културних, етичких и других способности једног друштва (нације); (4) од заштите територије и суверенитета према заштити демократских вриједности и слично.

4.3. Историјски развој безбједности

Када са научног аспекта посматрамо појам безбједности морамо сагледати и његову историјску димензију. У току сагледавања и истраживања историјског развоја и организовања безбједности у држави, са аспекта науке, оно има три димензије, а то су: објективно утврђивање датих друштвених услова којима је детерминисана ова појава, уочавање присуства безбједности у свим класним епохама, освјетљавање еволуције и законитости њеног развоја. Да би се у потпуности сагледао историјски контекст безбједносних активности неоспорно је да се мора и треба поћи од античких коријена.

Најстарији писани извор о постојању безбједносних активности датира из периода 4 000 година прије нове ере, „...гдје је на глиненој плочици записан извјештај шпијуна по имену Бану из државе Мави на ријечи Еуфрат, у коме јавља свом владару да је видио како у сусједним непријатељским насељима становници измјењују поруке ватреним сигнаима, да ће лично отићи тамо да испита о чему се ради, а да би требало појачати стражу на градским зидинама“.³⁸ Најзначајнији

³⁸ Вејиновић, Д., *Друштвени аспекти безбједности модерне државе*, Високашкола послова Бања Лука, 2002., стр. 76

траг и најстарије дјело из области војне мисли оставио је Сун Цу Ву, кинески војсковођа око 500-те године прије нове ере.³⁹ Говорећи о војним, безбједносним, обавјештајним и другим питањима, он истиче да је шпијунажа „божанско повлачење нити” и најдрагоцјенија особина владара, кога оспособљава за nanoшење удара и за побједу, моћ коју називамо предвиђањем. Међутим, ова моћ предвиђања не произилази из духова, нити се постиже искуством или неким прорачуном. Моћ предвиђања зависи од података о непријатељском распореду које нам једино могу дати други људи. Ово дјело указује на висок степен развијености безбједносних и обавјештајних активности у Кини прије нове ере.

Коријени постанка безбједности и одбране видљиви су још у времену зачетка државе, тј. у вишим фазама првобитне заједнице. Родовско-племенска организација⁴⁰ укључује постојање одређених неписаних правила понашања (обичаја) и забрана (табуа), као и санкције за кршење тих обичаја и забрана. Санкције примјењују племенске старјешине и њихови помагачи („полицијска егзекутива”)⁴¹, у којима треба видјети примитивне форме каснијих управних органа. Осим тога, чланови племена дугују племенском старјешини одређена чињења (различита натурална давања, изразе поштовања и сл.), а временом се успостављају и обавезе вршења одређених служби од заједничког интереса за заједницу (нпр. учешће у одбрани од непријатеља или у ратничким походима, давање страже у насеобинама, снабдијевање водом и храном, ритуалне свечаности итд.).

У првобитној заједници није било класних сукоба, а цивилизација и култура су биле у почетном развоју. Без обзира на то, друштво је било присиљено да се заштићује, будући да је било угрожено од природних сила, стихије, дивљих звијери и слично. Није постојала државна организација, а функцију безбједности и одбране остваривали су и вршили сви чланови заједнице. Већ тада је постојало друштво

³⁹ Сун, Ц. В., *Вјештина рајтовања*, Мала војна библиотека, гл. 13. под насловом „Употреба шпијуна”, Београд, 1952., стр. 89-90

⁴⁰ О друштвеној организацији и власти у првобитној заједници видјети: Аврамовић С: *Правна историја Сјарої века*, I дио, Београд, НИУ „Службени лист СРЈ”, 1993., стр. 45-49

⁴¹ Пусић, Е., *Управни системи*, Графички завод Хрватске и Правни факултет у Загребу, Загреб, 1985., стр. 257

које је имало у основи заједничке интересе, и у којем су сви чланови друштва судјеловали у заштити, безбједности и одбрани. Облик и средства заштићивања, а и организација, били су на најнижем степену као и друштво. У почетном периоду настајања безбједносних активности на овим задацима ангажују се појединци из водећих структура покрета или државе. Појава класног друштва узрокује трансформацију садржаја безбједносне функције.

Антагонистички интереси владајуће и потлачене класе поларизују интересе у заштити и безбједности, постављајући их често у супротност. Заштитна и безбједносна функција се отуђује и у правилу окреће према заштити интереса класних институција и односа. Класна компонента заштитне и безбједносне функције, која почиње преваладати, уједно предодређује средства, методе, организацију и стратегију заштитне и безбједносне функције. Класни сукоби перманентно трају и власт функцију заштите и безбједности уграђује у институције државе. Формира се професионални апарат заштите и безбједности. Настаје нова друштвена сила која се почиње развијати властитом логиком, у оквиру закономјерности класних односа појединих етапа друштвеног развоја.⁴²

Поред класне компоненте у заштити, одбрани и безбједности постоји и општа заштитна и безбједносна или ванкласна компонента. Развој друштва је показао да се зона опште заштите и безбједности шири, али су активитети у заштити и безбједности често зависили о спознаји и степену заострености класних сукоба. Прве државе у историји настале су у долини Нила, Тигра, Еуфрата, Инда, Ганга, Хонг-хо-а и Јангце-јанг-а.⁴³ Власт у њима била је строго хијерархијски организована. У трећем миленијуму прије нове ере Сумери су имали управника двора, а код њих је „војска у мирно доба вршила полицијску службу у градовима”.⁴⁴ Заштита, безбједност и одбрана у овом вре-

⁴² У развоју људског друштва, државе и права, разликују се четири основне епохе: првобитна заједница (која траје до настанка првих држава), стари вијек (до V вијека нове ере), средњи вијек (од V до XVI вијека) и нови вијек (од XVI вијека на даље).

⁴³ Најстарије међу њима су из IV миленијума п.н.е., са тим што су поједине брже пропадале, а друге знатно дуже трајале (Сумер, Акад, Асир, Вавилон, стара Индија, Египат, Персија, Кина).

⁴⁴ Пусић, Е., *Наука о ујрави*, V издање, Школска књига, Загреб, 1975., стр. 56

мену биле су специфичне, њихове функције биле су обиљежене карактером друштва исто као и њихова организација.⁴⁵

Историчари биљеже бездједносне активности у Римском царству,⁴⁶ које је развило одређени ниво војне и политичке шпијунаже. Историја Рима⁴⁷ пружа добро документован материјал преко кога се може пратити преображај римског друштва кроз више историјско - структуралних фаза развоја: патријархално друштво, затим појава града - државе и преображај града - државе у универзално царство.

Патријархално друштво је у основи без државно друштво у коме, с обзиром на релативну једноставност друштва и одсуство веће диференцираности друштвених функција, политичке функције врше главари ужих сродничких група. Кроз постепен процес диференцијације и монополизације политичке функције од стране једног или више водећих сродничких газдинстава у водећем насељу територијализоване племенске заједнице долази до образовања града-државе који остварује политичку власт над својом околином.

Процес монополизације моћи од стране водећих сродничких газдинстава коначно је довео до чврстог монопола који се остварује као војно - политичка власт над одређеном територијом. Развој подјеле рада и трговине води јачању лаичких и рационалних тенденција. На тој основи, у друштву града-државе долази до одвајања права, морала, филозофије од магије и религије. Римска држава је била снажно прожета војничким елементом (војничка држава), али стабилност римске власти не може се објаснити без узимања у обзир правног система који је у развоју римске државе имао велики значај. У римској

⁴⁵ Хамурабијев законик (из периода око 1680. год. п.н.е.) помиње поједине дворске и државне чиновнике у Вавилону. Са аспекта бездједности интересантна је тјелесна гарда владара, намјесници области који купе порез за краља, управници нома (области) и градова, краљеве судије које су вршиле и управну власт и друго. (Видјети шире у: Марковић, Ч., *Законик Хамурабија Вавилонској краља*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1925., стр. 67-72

⁴⁶ За полицију у старом великом Риму, у цјелини узевши, важи оцјена да је била војнички организована, али су у њу на одређене мјеста постепено увођени цивили. Њени су узор дијелом били у полицији старих Египћана, али је модел римске полиције свакако представљао први примјер развијене и, за оно вријеме, модерне полиције. О овоме више видјети у: Милосављевић, Б., *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997., стр. 68

⁴⁷ Живковић, М., *Теорија државе и права*, Полицијска академија, Београд, 1995., стр. 98-102

држави први пут се веома значајно развила једна карактеристика државе која ће се касније сматрати карактеристиком сваке државе, односно елементом самог појма државе. Ријеч је о веома централистичком и унитарном карактеру римске државе. Даља специфичност римске државе је у томе што се идеја унитарности темељила на идеји грађанства, мада ова идеја није изведена до крајњих консеквенци, односно до нивоа политичке демократије.

Поред свјетовног и унитарног карактера власти, римска држава се одликовала још и војничким карактером. У историји и социологији често се сусреће мисао да Рим није имао војску, већ да је сам Рим, римска држава, била војска. У Риму није дошло до значајније диференцијације војничких и цивилних управних функција. Чак ни судска функција није се оштро диференцирала од јединствене војно - управне функције. Претори који су били носиоци правосудне функције у основи су били политичари, а није ријетка ситуација да је неко долазио на функцију претора са неке војничке функције. Конзули, као врховни војни заповједници, нису то били у модерном смислу у коме је савремени шеф државе истовремено и врховни командант оружаних снага, већ су непосредно руководили великим групама јединица и ратним операцијама. У том смислу конзули нису посједовали војну власт по основу политичке власти, већ би се прије могло рећи да су посједовали политичку власт по основу војне власти, као војни заповједници.

Рим је значајно унаприједио занатство, мануфактуру, трговину, јавну управу и културне дјелатности. У зениту свога развоја он је обезбедио политички ред и мир, заштиту права појединаца и релативно привредно благостање какво није забиљежено у дотадашњој историји. Робовласнички период посебно карактерише безбједносна дјелатност под утицајем унутрашњих незадовољстава и сталне борбе за владарску позицију. Посебно је била изражена на војном плану, јер је претходила освајањима. Главни организатори и протагонисти били су војсковође и владари који су од својих ухода очекивали информације о лоцираности, снази, наоружању и расположењу противничких табора. Безбједносне службе у робовласничком периоду биле су на одређеном нивоу, заснивале су се на лукавству, вјештини или довиљивости појединаца (владара, војсковођа), а да сама безбједносна служба у организационом смислу још није била формирана.

У погледу државне организације⁴⁸ средњи вијек представља велики корак уназад, поготово када се пореди са достигнутим развојем државних институција у „златно доба” Рима. Писано право, какво је било познато у Риму, углавном губи на значају, мистификује се под утицајем цркве и постаје партикуларно. Како сликовито каже Хегел, хиљаду година средњег вијека је „доба друштва” – доба одсуства државе у правом смислу.⁴⁹ Рани средњи вијек је, упркос феудалне расцјепканости и гашења снажних централизованих робовласничких држава, умногоме проширио безбједносне активности, а назиру се и прве контуре у организационом смислу. Безбједносна пракса је знатно интензивирана захваљујући перманентним борбама између феудалаца и држава. Током прве половине Средњег вијека (од V до X вијека) најзначајније су државе Византија, Франачка држава и Арабљански калифат, а при самом крају овог периода формирају се и бројне ранофеудалне државе у Средњој, Западној и Источној Европи, међу њима и прве државе Словена. Друга половина средњег вијека или доба развијеног феудализма (од X до XV вијека) представља период стварања и консолидовања великог броја држава у Европи, у чијем се уређењу огледају многе сличности. Поред владара, као централни орган постоје сталешке скупштине (осим у Турској и Византији). Владару припада врховна законодавна власт (коју врши најчешће заједно са сталешким скупштинама), као и врховна судска и извршна власт. Прави носиоци судске и управне власти били су, унутар својих посједа, феудалци. Они су често владали по свом нахођењу, а због вршења

⁴⁸ Византија је обогатила историју безбједности на више начина. Као иноватор, прва је почела са перманентном употребом већег броја обавјештајаца, прва је започела са кориштењем дипломата у обавјештајне сврхе (главни задатак византијских посланика било је обавјештавање о евентуалним намјерама за напад на њу), затим, била је пионир у дезинформацијама (нпр. стране посланике приликом доласка у Константинопољ водили су од границе искључиво ноћу да не би видјели којим путевима се крећу, а и да стекну утисак да је престоница далеко од границе, по доласку би им приређивали војну параду у циљу приказивања војне моћи, са истим трупима које су цијели дан кружним путевима пролазили поред посланика), инфилтрирању у руководеће структуре сусједних племена и њихово завађање према сопственим интересима, уз разрађен систем корупције, превара и дезинформација. Више видјети у: Потемкин, В., *Историја дипломатије*, Матица Хрватска, Загреб, 1951., стр. 79

⁴⁹ Спекторски, Е. В., *Држава и њен животи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1933., стр. 24-25

власти запошљавали су потребне чиновнике (писаре, биљежнике, благајнике, шумаре и др.), укључујући и наоружане људе за одржавање реда и безбједности на посједу.⁵⁰

Читава средњовјековна управа са становишта њених задатака „ограничавала се на безбједности и на финансије”.⁵¹ При том, док су у области финансија (пореза) феудалци водили оштру борбу за ограничавање владаревих права, „у области полиције безбједности нису се владаочевој власти постављале одређене границе”.⁵² Католичка црква, односно Папска курија, обогатиле су безбједносну праксу новим средствима и методама (насиље, издаја, обмана, фалсификати), који до тада нису били у тој мјери примјењивани, а због чега их је један аутор и окарактерисао као „праоце система обавјештајне службе, шпијунаже и пропаганде”⁵³, у негативном смислу. Католичка црква прва ствара специјализоване безбједносне организације, нарочито у периоду инквизиције током средњег вијека.

Кулминацију представља шпанска инквизиција (почетком XVI вијека) која се веже за доминиканског калуђера Томаса де Торкве, као оснивача снажне безбједносне службе. Она је масовна и тотална, а карактерише је и право коришћења организованог терора над политичким противницима, као и организацијске иновације, нпр. прва права специјализација безбједносног апарата, при чему су носиоци инквизиције доминиканци (инквизитори задужени за чистоћу Католичке цркве, контраобавјештајни рад) и језуите мисионаре који путују по европским дворovima и прикупљају безбједносне податке. Од начина рада треба истаћи прерушавање, шпијунажу, гласине, врвовања и друге. Читав низ градова у средњем вијеку имао је повлашћен, независан положај, савршенију организацију власти, па и полиције.⁵⁴ Сам

⁵⁰ У принципу, исти положај у односу према владару имала је црква на својим посједима

⁵¹ Тарановски, Т., *Историја српској права у Неманићкој држави*, I књига, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931., стр. 152

⁵² Тарановски, Т., *исто*, стр. 153

⁵³ Рован, Р., *Шпијунажа свијетом кроз вијекове*, Научна књига, Београд, 1938, стр. 68

⁵⁴ Основне полицијске службе у градовима биле су градске страже, службе ноћних чувара, као и службе које су се посебно старале о реду на трговима. У Паризу од 1032. године постоји функција градског судије са полицијским овлашћењима и 60 стријелаца под командом официра градске страже. Ноћу се градској стражи

начин живота у градовима (концентрација становништва, занатство и трговина итд.) утицао је на потребу установљавања безбједносне и полицијске службе која је више слична каснијој организацији полиције у грађанском друштву, него у феудализму.

Средњовјековна Србија у основи је слична другим феудалним државама тога времена. Најзначајнију државну творевину Срба од њиховог досељавања на Балканско полуострво па све до XIX вијека, представља Српска држава Немањића.⁵⁵ Основна карактеристика организације управљања јесте и овдје то да владалац управља земљом преко посредујући и подређених власти, при чему се под првим подразумевају повлашћени сталежи (властела на својим властелинствима и црква на својим посједима), а под другима непосредни органи владаоца.⁵⁶ Од послова унутрашње управе, као и код осталих средњовјековних држава, најзначајнији су финансије, полиција, безбједност и крунски домени. Као органи полиције и истовремено унутрашње управе могу се означити сљедећи: кефалија, властелин и властелин крајишник, севаст, протосеваст, жупан, кнез. Дужност ових органа и званичника могуће је, у одређеној мјери, сагледати на основу сачуваних царских повеља (хрисовуља и др.)⁵⁷ и посебно на основу одредаба Душановог законика (1349. и 1354. године), у којима су прописане поједине обавезе властелина, жупе, села, кефалије и др, а у вези стража на путевима, вођења истраге због проналажења тата и гусара, тј. лопова и разбојника, забране ковања динара, полицијских мјера за случај путовања цара и царице итд. Послије Душанове смрти почиње процес опадања српске средњовјековне државе. Долази до њеног цијепања на области феудалца и деспота и до етапних осваја-

придружују ноћни чувари, које организују сами грађани. Године 1302. краљ уводи 12 комесара (за сваки кварт Париза по једног), са задужењима да мотре на безбједност, мир и народно здравље. Они су подређени градском судији и посебном краљевом намјеснику. (Видјети у: Милосављевић, Б., *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр. 76

⁵⁵ За старије српске државе Рашку и Дукљу „сасвим су недовољни подаци који обавјештавају о државном апарату” (Јевтић, Д. и Поповић, Д., *Правна историја југословенских народа*, III изд. Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 11)

⁵⁶ Тарановски, Т., *истио*, стр. 197 - 214

⁵⁷ Хрисовуља је повеља са златним печатом, буквално „златопечатна ријеч”. Више видјети у: Новаковић, С., *Законик Стефана Душана цара Српског 1349 и 1354*, II издање, Издање задужбине Илије М. Коларца, Београд, 1898., стр. 171

ња Турака, која се завршавају падом Смедерева 1459. године. У читавом овом периоду (од половине XIV вијека до половине XV вијека) организација управне власти у непокореним дијеловима Србије остаје у главним цртама иста.

У времену од XV до XVIII вијека, а у неким земљама и дуже, траје доба новог облика феудалне државе – феудалне апсолутистичке монархије. Поред монарха (краљ, цар, кнез), у структури власти једино су важни војска и снажна, централизована управа⁵⁸, која је непосредно подређена монарху. Монарх располаже са безбједносним пословима и овлашћењима, која подразумевају могућност предузимања свих мјера које су по његовом мишљењу потребне за добробит заједнице. При том, он се руководи арбитрарно схваћеном цјелисходношћу, државним разлогом.

У феудалној држави, у вријеме појаве апсолутних монархија, када се изграђује државни апарат у којем се формирају и посебни органи за вршење функција безбједности, јављају се прве организоване службе безбједности. У том смислу 1539. године, у Енглеској је установљена тзв. Висока комисија, која се у почетку бавила дјелатностима које су уперене против цркве, а касније се ангажује на остваривању увида над свим сумњивим лицима у Лондону, између осталог вршећи и цензуру писама. Истовремено, у Венецији Колегијум тројице – преко мреже тајних доушника, који се називају „рикорданти”, прати активност не само венецијанских грађана и странаца, већ и чиновника у извршним органима Републике.

Настајање специјализованих организација које су се искључиво ангажовале на заштити власти и њених политичких интереса долази тек у 17. вијеку, у вријеме развијених апсолутистичких монархија. У ово вријеме је изграђиван државни апарат у којем су организовани и посебни органи за вршење послова безбједности државе. У том смислу француски краљ Луј XIV образовао је у Паризу, марта 1667. године, тајну полицију за борбу против својих политичких противника. У Француској је процес коначног конституисања специјализоване службе завршен 1795. године, када су донијети прописи којима се одређује одговорност полиције за унутрашњу безбједност државе.

⁵⁸ Познати теоретичари рата, војске, безбједности и одбране из овога времена су: Макијавели, Боден, Хегел, Клаузевиц, Жомини, Маркс, Енгелс, Лењин итд...

Успостављање друштва на принципима једнакости, праведности и разума, тј. безбједног друштва које системски функционише представља допринос француске револуције. Због тога како тада, тако и данас треба тежити друштву, држави која минимизира принуду, а максимизира сагласност у датим друштвено - историјским условима, та тежња данас представља модерну државу која је и заједница грађана и заједница. Између појединца и државе инсталирају се различите групе, организације и многи степени и облици посредовања. Социјална, интересна и политичка рашчлањеност, са једне стране повећава могућност индивидуалне афирмације и простор слободе, али са друге стране представља потенцијална ограничења те слободе, а те форме посредовања између појединца и глобалне политичке заједнице (државе) проширују али и сужавају простор човјековом аутономном дјеловању, он више није само поданик државе, него и подложник и обвезник бројним другим организацијама и групама, којима често припада и мимо свога интереса и воље.

У току 19. вијека, паралелно са политичком полицијом, која се превасходно оријентише на борбу против унутрашњих политичких противника, формиране су организације за контраобавјештајне послове. У том правцу у Аустрији настаје 1850. године Одјељење за евиденцију, које од 1870. године преузима и контраобавјештајне задатке. У Русији је 1866. године образовано „Одјељење за заштиту државне безбједности и поретка” – Охрана, које је обављало и контраобавјештајне послове, поред задатака политичке полиције. У току америчког грађанског рата између 1861. и 1865. године створен је тајни сервис, са задатком да шири водеће политичке структуре капиталистичке класе. У Лондону је 1886. године формиран *Scotland yard* за борбу против страних обавјештајних служби. У Француској је 1899. године образована Дирекција за надзирање територије – ДТС – као контраобавјештајна служба. Карактеристично је код настајања ових организација, да су најприје радиле са малобројним персоналом у престоницама, а потом су образовале своје органе у већим градовима. На крају развојног периода ове организације формирају органе, зависно од административно - територијалне подјеле државе, на цијелом њеном простору. У најразвијенијим европским земљама овај процес је трајао 20-30 година у прошлом вијеку.

Почетком XX вијека, у свим развијеним државама, формирају се посебне организације за контраобавјештајне послове и установе за борбу против унутрашњих политичких противника. Развојни процес одвијао се у два правца. Прво, паралелно су изграђиване двије установе, и то: једна која се ангажовала на борби против страних обавјештајних служби – контраобавјештајна служба, и друга организација за борбу са унутрашњим политичким противницима – политичка полиција.

Контраобавјештајни послови били су концентрисани у саставу војне организације државе, пошто су у то вријеме оружане снаге преваходно истраживане од иностраних обавјештајних служби. Пошто се предмет обавјештајног истраживања ширио и ван оружаных снага, зато се и контраобавјештајна служба ангажује на цијелом простору државне територије. Други правац развоја одвијао се на образовању контраобавјештајне службе за заштиту оружаных снага и контраобавјештајне службе за заштиту државне територије.

Постанак државе, према професору Слободану Јовановићу⁵⁹, посебно треба довести у везу са настанком организације власти, јер је то оно што државу разликује од племенских заједница. Та се организација успоставља било у вези одбране заједнице од спољних напада или у вези одржавања унутрашњег мира. „...Испрва државна је власт остављала да појединци расправљају своје размирице како знају, али постепено она је морала узети на себе одржавање унутрашњег мира.”⁶⁰ Насупрот томе, толерисање стања сукоба између чланова заједнице чинило је државу не само „слабом према спољашњем непријатељу, већ је „могло изазвати чак и њено распадање (нарочито, кад се узме како је првобитна државна организација била лабава). Због тога, „одржање унутрашњег мира постаје исто тако њен задатак као и одржање спољашњег мира... Да би се одржао унутрашњи мир... треба (се) утврдити један ред који су сви дужни поштовати... Тек кад се стала старати о унутрашњем реду, држава је постала правна установа у пу-

⁵⁹ Изучавањем услова настанка првих држава и државе уопште баве се детаљније историјско правне, политиколошке и друге дисциплине. Ми на ово питање указујемо искључиво ради освјетљавања везе између настанка државе и њене безбједности.

⁶⁰ Јовановић, С., *О држави – основи једне правне теорије*, III издање, Издавачка књижарница Гоце Кона, 1922., стр. 25

ном смислу ријечи. Њен циљ није више био вршење насиља над спољашњим непријатељем, него сузбијање насиља у њеној унутрашњости. У сузбијању тога насиља, држава је без сумње употребљавала силу, али та употреба силе била је само средство за остваривање извјесних апстрактних правила, извјесних идеја и начела. Служећи идејама, држава је сама добила изглед нечег рационалног и правилног⁶¹. Држава преузима улогу регулатора друштвених односа и ствара органе који интервенишу, по потреби и силом, због обезбјеђења онаквих понашања појединаца која захтијевају њена регулативна правила. Због одржавања реда држава врши безбједносну функцију, тј. прописује правила понашања и ствара органе који ће изнудити поштовање тих правила. Ови органи имају улогу да одрже ред у заједници тако што ће спријечити противправна понашања и обезбједити да се закони спроводе како је у њима прописано. У питању је унутрашњи ред – унутрашња безбједност. Слободно се може констатовати да обезбјеђење реда у друштвеној заједници и обезбјеђење несметаног функционисања поретка власти, представљају основне разлоге настанка безбједносне функције. Поред старања о унутрашњој безбједности, држава се од свог настанка треба старати и о другом аспекту своје безбједности – о безбједности у односу према спољњем окружењу, тј. другим државама (и, на почетку заједницама које још нису организоване као државе). Тај други задатак припада данас другој великој државној организацији – војној.

Разлози рационалног организовања, повезаности и међузависности заштите државе или покрета, од спољних и унутрашњих угрожавајући дјелатности, налагали су обједињавање и централизацију контраобавјештајних послова и послова политичке полиције. У том смислу се образују установе, као што је Охрана у Русији, Дирекција за надзирање територије у Француској, Федерални истражни биро у САД, у којима су контраобавјештајни послови и борба против политичких противника интегрисани у једну организацију⁶².

Служба безбједности модерне државе и цијели безбједносни систем у држави су професионални, ако су у интересу читавог друштва, тј. свих грађана, а не само власти. Неопходно је да власт организује

⁶¹ Јовановић, С., *истио*, стр. 26

⁶² др Ђорђевић, Ж. О., *Основи државне безбједности - оштин дуо*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1987., стр. 97-98

заштиту заједничких друштвених вриједности и добара уз прописивање и изрицање казни под једнаким условима за све класе, те да изврши заштиту од опасности по биолошки опстанак људске врсте.

4.4. Нове безбједносне парадигме

Распадом биполарне безбједносне структуре дошло је до битних промјена „хладноратовских” чинилаца безбједности. Круг недржавних субјеката, који имају утицај на безбједност, значајно се проширио на рачун смањења улоге државе. Истовремено, дошло је и до промјена извора и пријетњи безбједности. Опасност од избијања ратних сукоба између држава није потпуно елиминисана, али је значајно смањена. Међутим, појединачна, групна, национална и универзална безбједност су сада изложене мноштву нових изазова, ризика и пријетњи. Такође, број објеката у тежишту безбједносне пажње је значајно проширен, као и начин, средства и инструменти за остваривање безбједности.

Научне институције, бројни појединци и стручњаци у области међународних односа и безбједности, поред ширења и прилагођавања традиционалних промишљања новим условима, развили су и читаве нове студије и теорије о безбједности. У савременим студијама безбједности, како истиче Л. Карол, као одговор на измјењену природу безбједносних ризика, истиче се потреба промјене концепта приступа безбједности у два правца. Први, да би безбједност требало проширити и изван традиционалних оквира којима је она првенствено повезивана за националну безбједност и војну пријетњу. Други, требало би реafirмисати посебне аналитичке методе, којим ће се истраживати могући узроци рата и услови мира, односно наћи одговор на противрјечности између традиционалних ограничења безбједности и нових видова њеног неограниченог проширивања.

Дијапазон идеја, ставова и безбједносних модела у савременим приступима безбједности је заиста широк. Он се креће, од заговорника теорија релативне безбједности, јер је апсолутна безбједност нешто што не постоји, до заступника схватања да „...циљ међународних односа не би требало да буде безбједност него одстрањивање безбједно-

сти у односима”.⁶³ На шароликост приступа безбједности указује обимна научно-стручна литература, у чијим садржајима безбједност чини централно питање. Као потврду ове тезе М. Леви наводи постојање преко 450 дјела познатих ауторитета, објављених на енглеском језику која су битно допринијела теоријском или емпиријском изучавању безбједности. Овај податак јасно указује и на тешкоће да се направи једна опште прихватљива класификација научно - теоријских приступа безбједности.

Према једној шире прихваћеној класификацији, најзначајнији савремени приступи безбједности дијеле се на три велике групе, и то на : реалистичке, либерално- институционалистичке и остале приступе, које неки савременици називају критичким, а други алтернативним. Суштина разматрања, истраживања, доказивања и спорења унутар и између набројаних група аутора своди се на следећа четири тзв. „Терифова питања”: Шта је референтни предмет (објект) безбједности?; Каква је природа пријетње?; Ко осигурава безбједност? и Са којим средствима се безбједност може осигурати?⁶⁴

Питање референтног објекта безбједности је, у ствари, питање: Ко или шта треба да буде обезбјеђено? У овом смислу, главна пажња реалистичких теорија је усмјерена на државу и националну безбједност. Међутим, либералисти привилегују појединца (индивидуалне грађане) као референтни објект безбједности, док други приступи, у оквиру критичког правца, одбацују такав методолошки индивидуализам, истичући друштвене групе, невладине организације или друге колективитете као предмете безбједности. Друго питање, које се односи на природу пријетње, проузроковало је велике контроверзе.

У средишту расправа је укључење окружења, као одређујућег у погледу природе пријетње. Док поједини теоретичари заступају став да је окружење стални изазов безбједности, ма како оно дјеловало немарно или не, као подстицај или не, други сугеришу, да само они проблеми окружења који пријете да проузрокују насилан конфликт између организованих политичких заједница треба да се класификују као изазови безбједности. У том смислу, Р. Улман истиче да су традицио-

⁶³ Нпр. Бузан, Б. самтра да “идеални свијет није свијет у коме свако успјешно остварио безбедност, већ свијет гдје више не постоји потреба да се говори о безбједности” Buzan, B., *People, States and Fear*, Second edition, Лондон, 1991., стр.62

⁶⁴ Симић, Р. Д., *истио*, стр.22

нални концепти безбједности или „претјерано ограничени” и „претјерано војни”.⁶⁵ Он сматра да се таква схватања нужно морају проширити економским и развојним факторима. Сличне аргументе истиче и Б. Бузан.⁶⁶ Дакле, већина сматра да изазови безбједности не потичу само од друштвених чинилаца, односно да су извори конфликта све чешће посљедице исцрпљивања природних ресурса, пораста популације, друштвених стресова у окружењу, несташица, економских оскудица и других поремећаја.

Данас постоји велики број варијабилних и међузависних појава које се уплићу у природу пријетњи, па је тешко одредити њихов дио у стварању реалних пријетњи. Комисија УН-а за окружење и развој, такође, међу важне изворе угрожавања безбједности истиче комплексну међузависност проблема сиромаштва, конфликта и деградације окружења. Један број писаца истраживача, савремене изазове безбједности повезује за структурално насиље, као посљедицу дубоких социо - економских поремећаја.

Питања, ко и са којим средствима, обезбјеђује предуслове безбједности, такође, изазивају значајну пажњу, сучељавања и недоумице. Традиционални приступи безбједности, нарочито они које заступају реалисти, у први план стављају државу и војна средства. Међутим, већина заговорника нових приступа сматра да савремена безбједност не може бити монопол државе, односно да се одговор на изазове и пријетње новог доба не може заснивати на војним средствима, или бар не само на њима, јер „...не можете да пуцате на озонску рупу”, како илустративно објашњавају Г. Принс и Р. Стампа.⁶⁷

На крају, може се закључити да су широка и суштинска сучељавања савремених приступа безбједности повезана и са методолошким и епистемолошким питањима. Такође, да код већег броја присталица различитих теорија безбједности преовладава сагласност да промишљања безбједности треба проширити изван уског традиционалног приступа, али уз избјегавање њихових обеспредмећивања.

⁶⁵ Ulman, R., „Redefining Security“, *International Security No 8*, Sumemer, London, 1983., pp.45

⁶⁶ Buzan, B., „People, States and Fear“, *Second edition*, London, 1991., pp. 67

⁶⁷ Prins, G., and Stamp, R., „Top Guns and Toxic Whales“*The Environment and Gobar Security*, London , 2005., pp.15

Неореализам

Реалистичко размишљање о међународним односима и безбједности различито је схватано, прихватано и примјењивано кроз историју. Већина начела, ставова класичног реализма, уз одређено прилагођавање, чине полазну основу у новим промишљањима која су из њега проишла, као што је неореализам. Да би смо лакше разумјели неореалистички приступ безбједности, неопходно је подсјетити се кључног става класичног реализма о безбједности, који гласи: да је држава главни субјект, а њена национална безбједност референтни објект безбједности. Односно, како закључује Д. Симић, за реалисте „...национална безбједност је несводиво језгро националних интереса.”⁶⁸

Од ревитализације реалистичког приступа међународним односима и безбједности послије Другог свјетског рата,⁶⁹ овај приступ је издржао, не само сталне нападе представника других теорија као што су либерални институционализам, школе демократског мира и друге, већ и снажно супротстављене тенденције до којих је дошло унутар реалистичког приступа. Прве неореалистичке концепције појавиле су се крајем седамдесетих година прошлог вијека, објављивањем познате књиге К. Волца „Теорије међународне политике.”⁷⁰ Суштина разлике Волцовог „неореализма” од Моргентаовог „класичног” реализма је у одређењу кључног узрока понашања држава на међународној сцени. Наиме, оба писца се слажу да је понашање држава у анархичном систему у суштини борба за опстанак и да је најбољи начин „самопомоћи“ у тој борби, посједовање моћи, тј. да су државе „осуђене“ на непрекидну борбу за моћ.

Међутим, различита гледишта заступају о питањима суштине „зла”. Наиме, Волц сматра да човјек по својој природи није зао, него да, управо, анархична природа структуре међународног система, непрекидно намеће потребу држави да се бори за јачање своје моћи да

⁶⁸ Симић, Р. Д., *истио*, стр.32

⁶⁹ Међу писцима научних теорија међународних односа сматра се да за обнову реалистичког приступа међународним односима, који је доминирао у пракси великих сила током „хладног рата“, највеће „заслуге“ припадају Ханс Моргентау, односно појави његовог дјела „*Политика међу нацијама*“ (*Politics Among Nations*), објављеном 1948. године.

⁷⁰ Waltz, N. K., *Theory Of International Politics*, Adison Wesley, Massacushets, 1979., pp.345

би одржала и поправила своју позицију у међународном систему. Током посљедње деценије двадесетог вијека настале су нове, бројне варијанте и правци неореализма. Зато се и неореалистички приступ према питању безбједности, као кључној референци реалистичких теорија, данас може разврстати на више подправаца, као што су: „офанзивни”, „дефанзивни”, „неокласични”, „контингентни”, „генерички” и „специфични” реализам. Међу заступницима ових приступа води се снажна дебата о кључним чиниоцима безбједности и методама њеног остваривања. Ова дебата није мање оштра него она између представника главних теорија о међународној безбједности.

Експерт за међународне односе и право Р. Х. Глен сматра да су у главном реалистичком промишљању данас најзначајнија два приступа, и то: „офанзивни реализам”, Џ. Миршајмера⁷¹ и „дефанзивни реализам”, К. Волца, који се међусобно допуњавају. Он предност утицаја на ток реалистичке мисли, ипак, даје Миршајмеру, истичући да он „... нуди фрапантно нове увиде у теорију односа снага”⁷². Његова теорија се, како Глен истиче, „...провјерава и илуструје кроз више од два вијека историје и пројектује у двадесет први вијек. Пројекције су провокативне и песимистичке – али још увијек вјеродостојне. Главна слабост његовог приступа је претјерано наглашавање снаге и безбједносне максимизације као мотивације државног понашања”⁷³.

Свој приступ теорији међународних односа и безбједности Миршајмер почиње тврдњом да велике силе „максимизирају своју релативну снагу”⁷⁴. Попут Волца, а супротно од „класичних” реалиста, Миршајмер негира природну људску тежњу да доминирају другим људима. Као узрок непрестане борбе за моћ међу државама, он тврди

⁷¹ Миршајмер, Џ., је сарадник бројних научних института у САД и свијету, а 2002 постао је и Председник Хардвардског Колеџа и Масачусетског Института Технологије. Међу више књига, чланака, есеја, дебата, и критика, написао је и књигу *Трагедија ђолићке великих сила (Tragedy of Great Power Politics)*, W.W. Norton, New York, 2001.) у којој је изложио своје ставове о нужности стицања моћи као апсолутне добити, што је од самих заговорника реалистичког приступа, као и припадника осталих школа мишљења о међународним односима, означено као „офанзивни реализам“.

⁷² Reynolds, H. G., „Realism and the Struggle for Security“, *Internatonl Security*, Vol 27 No.1, Summer, London, 2002.

⁷³ Reynolds, H. G., *истио*, стр.149 – 173

⁷⁴ Миршајмер, Џ., *Трагедија ђолићке великих сила*, W.W. Norton, New York, 2001., стр. 21

да, „...оно што управља, није апетит за силом у људском бићу, већ трагање за безбједношћу у анархичној структури међународног система. Када све државе имају способност да једна угрози другу, свака се упиње да сакупи онолико снаге колико може да буде што је могуће више безбједна против напада”.⁷⁵ Међутим, Миршајмер се битно разликује од Волца својим ставом да је трагање држава за моћи и безбједношћу „незасито”. Волц сматра да у том погледу постоје ограничења. Неслога по питању „колико моћи државе желе” и јесте главна разлика “дефанзивних” и “офанзивних” реалиста. Миршајмер тврди да “дефанзивни” реалисти теже позицији *sttus quo*, која је неодржива у свјетској политици. За “офанзивне” реалисте, анархични поредак у међународном систему, у коме моћ одређује позицију, даје неодржив подстицај државама „...да траже могућности да стекну што веће моћи на штету ривала и да искористе све ситуације када су користи важније од трошкова. Крајњи циљ државе је да буде водећа у систему”.⁷⁶

На другој страни, Волц сматра да прва брига држава није да максимизирају своју моћ, него да одрже своје позиције у међународном систему, јер, „...само ако обезбједе опстанак, државе могу сигурно да траже неке друге циљеве као што су мир, профит и моћ”.⁷⁷ Волц, такође, вјерује да „опстанак” тј. довољна сигурност, може да се обезбједи силом без „хегемонистичког” понашања, које фаворизује Миршајмер. Иначе, појмови „хегемон” и „потенцијални хегемон” су врло проминентни у Миршајмеровој теорији. Он признаје да је глобална хегемонија практично немогућа.⁷⁸ Међутим, он сматра да регионална хегемонија може постојати, при чему је „регионални хегемон” једина велика сила у свом окружењу. На примјер, према Миршајмеру, САД су доминацијом западном хемисфером постале само „регионални хегемон”. Ако регион има више од једне велике силе, нема „хегемона”. „Потенцијални хегемон” је најмоћнија држава у региону, која има повољне изгледе да доминира својим регионом. „Потенцијални хегемони” увијек теже да буду „хегемони”, и неће престати да повећавају

⁷⁵ Миршајмер, Ц., *истио*, стр. 21

⁷⁶ Миршајмер, Ц., *истио*, стр. 145

⁷⁷ Waltz, N. K., *Theory Of International Politics*, Adison Wesley, Massacushets, 1979., pp. 346

⁷⁸ Према Миршајмеру, „глобални хегемон” је држава која је стекла „очигледну нуклеарну супериорност” дефинисану као „способност да опустоши своје ривале без бојазни освете”, исто дјело. стр. 145

своју моћ док не остваре свој циљ.⁷⁹ Образлажући зашто је хегемонија ријетка, Миршајмер као разлог наводи то, што „...трошкови експанзије значајно надмашују корист прије него што се доминација постигне”.⁸⁰ Демонстрирањем историјских података, Миршајмер доказује да офанзивна акција често успијева и да се освајање стварно економски и стратегијски „исплати” или може да се „исплати”.

Према ставовима офанзивних реалиста државе никада нису задовољне, па стално настоје да стичу све више моћи, јер су „уклете од страха” и теже за „варком апсолутне безбједности”. Волцове државе нису тако „плашљиве”, спремније су да прихвате ризике да живе са „скромном дозом безбједности” и више су оријентисане према осталим интересима, који нису искључиво везани за безбједност. „Разумни државници”, каже Волц, „...траже само одговарајући износ моћи, за њихове потребе сигурности. Државе балансирају снагу, а не максимизирају је. Оне ријетко себи могу приуштити циљ за стицањем максималне моћи.”⁸¹ Другим ријечима, након што је држава у равнотежила моћ насупрот потенцијалних противника и тиме постигла задовољавајући степен безбједности, нема даље потребе за акумулацијом силе.

Према ставу офанзивних и дефанзивних неореалиста, национална безбједност или небезбједност првенствено је резултат структуре међународног система. Зато се заговорници оба потправца понекад називају и „структуралним реалистима”. Они наиме, сматрају да је структура анархије веома трајна, што имплицира да ће међународна политика у будућности вјероватно бити насилна као и у прошлости. У свом познатом чланку, „Повратак у будућност”⁸² Миршајмер наговјештава да ће крај „хладног рата” истовремено значити повратак традиционалном мултилатералном балансу моћи у коме ће екстремни национализам и етничко ривалство довести до раширене нестабилности и конфликта.

Концепт реалиста, по коме је главни напор држава усмјерен на задобијање и стицање моћи недвосмислено води понашању држава

⁷⁹ Миршајмер, Ц., *истио*, стр. 46

⁸⁰ Миршајмер, Ц., *истио*, стр. 45

⁸¹ Waltz, N. K., *Theory Of International Politics*, Adison Wesley, Massacushets, 1979., pp. 347

⁸² Mearsheimer, J. J., „Back to the Future“, *International Security* 15, No 1, Summer, London, 1990

по обрасцу „безбједносне дилеме”. Без обзира што је механизам понашања држава по овој матрици вјероватно познат сваком ко је упућен у промишљање безбједности, неопходно је повући да је у суштини ријеч о спиралном подстицању трке држава у стицању војне моћи, које је мотивисано неповјерењем и страхом од недостатака сопствених безбједносних способности. Тежња једне државе да стекне војну моћ која би одвратила потенцијалног агресора од напада, код друге државе изазива несигурност у намјере прве, па се тако ствара спирала неповјерења и подозрења. Пошто се, како тврде реалисти, нико никада не може осјећати потпуно сигурним у намјере супротне (конкурентске) стране, настаје динамична спирала међусобног такмичења у стицању војне моћи, што свакако продубљује конфликте и повећава могућност избијања сукоба.⁸³

Као једини начин превазилажења безбједносне дилеме, нуди се јачање повјерења, које се, може постићи само кроз дијалог и сарадњу. На ову могућност неореалисти, а нарочито офанзивни неореалисти гледају врло песимистички. Као што је већ поменуто, Миршајмер одбија сарадњу као могућност кохерентне борбе држава за освајање моћи и доминантне позиције у анархичном систему. Сарадња је једино оправдана, тврди он, ако држава кроз њу остварује релативну добит, јер апсолутна добит временом води смањењу моћи у односу на друге државе. Када разматра питање сарадње, Миршајмер, прије свега, има на уму велике силе које улажу огромна средства за безбједност и зато нису спремне на подјелу добити, која садржи ризике неповјерења.

Насупрот погледима „структуралних реалиста”, који су неповјерљиви у погледу могућности сарадње између држава, неколико представника других праваца реализма, предвођених Ч. Гласером, истичу да надметање није једини начин достизања безбједности, јер она зависи и од околности које превладавају у систему одређеног времена. Због таквих ставова, заговорници овог концепта називају се још и „зависни” или „контингентални реалисти”. У том смислу, како наводи Ц. Баилс, „...зависни реалисти сматрају да је остварење безбједности држава, нарочито после хладног рата, прије могуће кроз међусобну

⁸³ Једно од бројних тумачења феномена “безбједносне дилеме” може се видјети у Симић, Р. Д., *исто*, стр. 36

сарадњу него надметањем у освајању моћи”.⁸⁴ Међутим, не може се тврдити да из Миршајмеровог експлицитног претпостављања моћи, као референтне вриједности националне безбједности, обавезно произилази агресивност, али се, такође, не може ни порећи да такво понашање води у продубљивање конфликта по матрици да су периоди мира само вријеме припрема за сукобе. На другој страни, Волцово залагање за ограничено стицање моћи, као и став „зависних реалиста” о сарадњи, у погледу међународне безбједности, показују се рационалнијим.

Укратко, у основне ставове неореалиста могу се убројати следећи: држава је кључни субјект међународних односа, а борба за опстанак је основна смјерница њеног понашања, анархична природа структуре међународног система, неизоставно ставља државе пред изазов за стицањем што веће моћи да би одржале и побољшале своју позицију у таквој структури међународног друштва. Да би се одбраниле, прошириле и увећале своју снагу, државе настоје да стекну што више војне моћи. У том процесу стицања војне моћи оне једне другима представљају потенцијалну опасност, неизвјесност води недостатку повјерења, које је основна карактеристика међународног система, тако да државе никада не могу бити сигурне у намјере својих ривала и зато увијек морају бити на опрезу, иако су рационалне, државе ће увијек покушати да обману супарнике о својим намјерама, због чега избјегавају сарадњу, осим ако је у изгледу релативна добит. Без обзира на бројне критике, које су понекад у појединим аспектима сасвим оправдане, нови реалистички приступ, нарочито његове афирмисане подврсте, има значајну улогу и утицај на савремену теорију и праксу међународних односа и безбједности, као њиховог битног чиниоца.

Неолиберализам

Када је трка у наоружавању већ превазишла разумне оквири, а понашање главних актера на међународној сцени водило у продубљивање конфронтација са непредвидивим катастрофалним посљедицама, постало је очигледно да уски оквири реалистичког концепта нису

⁸⁴ Baylis, J., Wirtz, J. and Choen, E., *Strategy in the Contemporary World-Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, 2002., pp. 234

довољни за излаз којим би се редуковала нарасла акумулација војне моћи и умањила затегнутост биполарне структуре. У сјенци пријетњи нуклеарног уништења, међу научницима, политичарима и друштвеним елитама, нарочито на западу, интензивирани су расправе како зауставити и избјећи суноврат у очигледно најсуморнију перспективу. Фокус расправа усмјерен је на тражење форми и метода за успостављање међународних односа и система безбједности који би водили стварању повјерења и сарадње, односно, ка афирмацији механизма за обуздавање агресивног понашања и за смањење конфронтација.

Међународна заједница се почетком седамдесетих година прошлог вијека, поред опасности од војног надметања великих сила, сретала и са другим транснационалним и глобалним изазовима безбједности, који по својој природи нису били чисто војни и који су превазилазили способност било које државе или савеза, да адекватно одговори на њих.⁸⁵ Под императивом таквих изазова, научни кругови и појединци су понудили нове идеје и замисли о успостављању безбједности у односу на превлађујући реалистички образац. Те нове идеје су већ тада указивале на постепени заокрет према обнављању и ширењу либералистичких промишљања међународних односа и безбједности. Оне су, као метод, фаворизовале ширење сарадње, заједништва и интеграција односно, јачања улоге међународних институција као средства успостављања безбједности, због чега су названи и либерално - институционалистички приступи.

Либерални институционалисти, слично као и класични либералисти, прихватају дио претпоставки реализма да су државе и даље окоснице међународног система и да је међународни систем у основи анархичан. Међутим, за разлику од реалиста који минимизирају значај сарадње, они управо у могућностима сарадње виде легитимну функцију међународних односа и основни начин очувања безбједности. При томе значајну улогу намјењују недржавним субјектима и осталим аспектима међународних односа. Према схватањима либе-

⁸⁵ Ријеч је прије свега, о глобалним изазовима као што су: становништво (неконролисани раст, миграције, сиромаштво, болести), продубљивање јаза између богатих и сиромашних (острвца богатих и океани сиромашних), еколошки проблеми (загађивање животне средине, природне и вјештачке катастрофе), исцрпљивање животних и енергетских ресурса редослед према: Симић, Р. Д., *истио*, стр 38-39

ралних институционалиста, безбједност држава и других субјеката није искључиво у надлежности држава и њихових институција, нити је одређена само стањем њихове војне моћи. У понуђеним приступима дат је много већи значај недржавним чиниоцима и субјектима, односно ширењу дијалога и сарадње у другим областима међународних интереса који нису, или нису претежно везани за питања националне безбједности. У основи овог приступа је увјерење да би фокус међународне пажње великих сила требало преусмјерити на успостављање механизма сарадње и у оним областима које нису традиционално уоквирене искључивим надлежностима државе. Оправдано се сматрало да ће дијалог у областима као што су: економија, трговина, наука, култура, спорт, очување животне средине и постепено водити смањењу јаза неповјерења међу кључним актерима биполарне структуре, а временом и успостављању институционалних облика заједничке сарадње и у области безбједности.

Значајна потврда оправданости и релевантности нових либералистичких струјања у теорији дошла је из праксе, успостављањем Конференције о европској безбједности и сарадњи, средином седамдесетих година прошлог вијека.⁸⁶ Од тада почиње раст утицаја либерално - институционалистичких схватања међународних односа и безбједности, а нарочито идеја о ширењу категорија субјеката и објеката безбједности. Крај “хладног рата” дао је нови, снажан подстицај јачању и гранању либерално - институционалистичких приступа безбједности. Нове геостратешке околности, које су настале рушењем блоковске безбједносне структуре и појавом таласа нових не војних и недржавних изазова и пријетњи, захтијевале су, као што истиче један од креатора новог реализма К. Волц: “...ревидиране или потпуно нове теорије”.⁸⁷ С тим су се сложили бројни други аутори као нпр. Ф. Фуко-

⁸⁶ Завршни дио прве Конференције о европској безбједности и сарадњи одржан је 1975. г. у Хелсинкију. Међутим, дијалог (усаглашавање ставова, што је само по себи био значајан помак на путу превладавања блоковске конфронтације у Европи), трајао је скоро четири године прије завршног акта. Мада Конференција није успостављена као стална међународна организација, она је остала отворена за нове иницијативе. Тако је наредних година, служила као стари форум за дијалог, због чега је проглашена као Конференција у континуитету да би се 1995.г., конституисала као стална међународна организација – Организација за европску безбједност и сарадњу-ОЕБС.

⁸⁷ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 96

јама, који је 1992. године закључио, да “...постоје добри разлози за поновно преиспитивање аспекта либералног међународног наслеђа”.⁸⁸

Водећи политичари су, такође, учили да политика базирана искључиво на моћи, не може адекватно одговорити на нове изазове. На примјер, тадашњи амерички предсједник Бил Клинтон, тврдио је 1995. године да “...у свијету у коме смо свјedoци напретка слободе, а не тираније, цинична рачуница чисте политике силе једноставно се не уклапа. Она не одговара новом добу”.⁸⁹

Послије “хладног рата”, на таласу мјешавине тријумфа демократије над аутократијом и неизвјесности конституисања “новог свјетског поретка”, у крилу либерално институционалистичких схватања, појавило се мноштво нових идеја. Њима су објашњаване актуелне појаве и нове перспективе у међународним односима и безбједности. Оне су се кретале од умјерених, које су указивале да је будућност међународне заједнице у постепеној глобалној институционализацији међузависних интереса; преко теорија које само дио својих ставова уврштавају у овај приступ, као што су „теорија демократског мира”; до теорија које су предвиђале „крај историје ратова”, а тиме и престанак потребе да се међународни односи баве питањима безбједности, рата и мира. Читав скуп таквих нових приступа, изниклих на темељу либералних теорија, једном ријечју називамо “неолиберализам”, мада их поједини аутори, због њиховог фаворизовања улоге наднационалних институција, називају “неолиберални институционализам”.⁹⁰

Иако се по неким питањима безбједности разликују, нови таласи либерално-институционалистичких схватања имају више заједничких карактеристика. Прва, сви подразумијевају једну врсту свјесног, скоро добровољног самообуздавања у корист јачања сарадње и елиминације пријетњи односно, заједничка идеја им је самоодрицање од дијела традиционалних области суверенитета и њиховог преношења на заједничке институције, уз истовремено прихватање инструмената таквог повезивања. Друга, веома битна заједничка претпоставка очувања и јачања безбједности, је блискост основних вриједности на којима се заснивају и које штите државе, међу којима су најважније демократија и владавина права. Тако М. Дојл и Б. Расет, сљедбеници

⁸⁸ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 95

⁸⁹ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 97

⁹⁰ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 96-97

теорије демократског мира, заступају схватање да државе са демократским уређењем између себе не ратују. Мада, како и сам Расет тврди, ова идејно - дијалектичка веза демократије, мира и безбједности, не одбацује у потпуности улогу стратегијских интереса држава, који могу да их наведу на занемаривање идеолошке блискости и заједничких демократских вриједности. Дакле, она не искључује ратове по аутоматизму, него обезбјеђује “...да свијет у коме живимо буде мјесто са мање насиља него што га је иначе било”⁹¹.

Сви неолибералистички приступи се битно разликују од реалистичких у погледу одговора на већ помињана “четири Терифова питања”. Према њима, национална безбједност није више једини објект безбједности, него је у тежишту безбједност појединца, као извор и утока свих осталих видова безбједности. Као што је “национална безбједност” за реалисте “несводиво језгро националних интереса” или “угаони камен концепта националних интереса”, нови, либерално - институционалистички безбједносни образац, како истиче проф. Симић, “...има за своје угаоне каменове поштовање људских и мањинских права, очување животне средине, политичку демократију и са њом повезану политичку стабилност институција као и зајамчене процедуре и процесе”⁹².

Истовремено, нови оквир неолибералистичких схватања безбједности значајно проширује категорије субјеката међународних односа и безбједности, тако што, поред значаја који придаје државама, једнаку важност даје међународним организацијама, мултинационалним корпорацијама, невладиним организацијама, скуповима других “ентитета”, па све до појединаца као самосталних учесника. Такође, неолибералисти, не само што значајну улогу придају недржавним субјектима међународних односа и безбједности, него они значајно проширују и чиниоце моћи државе. По њима, како каже проф. Симић, моћ једне државе се више не мора мјерити само величином њене територије, бројем становника, војном моћи и богатством у тзв. грубим силовинама и изворима енергије, него је њен значајан извор моћи и у међународним односима, степену техничко-технолошког развоја, структури становништва (образовна, старосна и сл.), политичком

⁹¹ Симић, Р. Д., *исто*, стр. 68-70

⁹² Симић, Р. Д., *исто*, стр. 40

утицају у свјетским пословима, привлачности културе, идеологије, начина размишљања, квалитета живота, “...укратко привлачности њиховог укупног цивилизацијског обрасца.”⁹³

Видови моћи и њихов утицај, не само да су “помјерени” од државних субјеката ка “приватним”, како примјећује Нај, него и од богатих у новцу према богатим у информацијама. У систему сложене међузависности, тзв., “тврда моћ” (првенствено оличена у војној моћи) бива потискивана, из првог плана, другим видовима моћи тзв., “меке моћи”, која се изражава економско - финансијским, техничко - технолошким, комуникацијско - информативним, политичким “друштвено - демократским” и другим параметрима не војне моћи.⁹⁴ Нови извори и видови моћи данас претежу над традиционалним. Имајући ово на уму, неолибералисти “...стављају нагласак на не војне димензије безбједности.”⁹⁵ Снажан допринос потврди и ширењу неолибералних приступа дали су, и дају, успјешни интеграциони процеси започети педесетих година прошлог вијека у Западној Европи. Они су несумњиво показали да суверене државе могу да уједине своје интересе и тако обезбједе повољније услове за мир и просперитет свих чланица заједнице.

Укратко може се рећи да је неолиберализам приступ међународним односима и безбједности који заступа став да се мир, безбједност и просперитет могу ефикасније постићи путем унапрјеђења међународне сарадње, првенствено путем међународних институција. С друге стране, крај “хладног рата” није био крај свих ратова и сукоба. У посљедњој деценији двадесетог вијека и на почетку новог миленијума, међународну сцену, карактерише постојање насилних сукоба, који су по свом карактеру претежно унутрашњи (најчешће узроковани „етно вјерским” разлозима), али и интервенционистички, тзв. превентивни ратови, који су названи и „ратови четврте генерације”. Мада су такви сукоби углавном ограничени на одређену ужу територију (државу или мањи регион), њихове посљедице утичу и на безбједност у њиховом ближем и ширем окружењу, као и на међународну безбједност у цјелини. Дакле, упркос огромном демократском напретку човјечанства послје „хладног рата”, свијет се и даље сусреће са веома

⁹³ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 36-37

⁹⁴ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 37-40

⁹⁵ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 96

широком лепезом разорних недржавних и не војних (или не чисто војних) пријетњи по мир, безбједност и просперитет. Међу њима су, свакако, најопасније пријетње које долазе од разних видова транснационалног тероризма у спрези са неконтролисаним ширењем оружја за масовно уништавање. Такође, бројни научни и политички ауторитети, као и актуелни догађаји, потврђују да такве транснационалне пријетње, захтијевају шири одговор међународне заједнице. То је, додатно учврстило увјерење либералних институционалиста да је колективна безбједност оптималан модел, а ширење сарадње у безбједности најдјелотворнији концепт спрјечавања да избију конфликти или прерасту у отворене сукобе. Мада је колективна безбједност, са мање или више успјеха присутна у пракси међународних односа и безбједности још од њеног установљења после Првог свјетског рата, нова природа изазова наметнула је потребу прилагођавања њених форми, садржаја, метода, средстава, инструмената и циљева.

Разгранаванем либерално - институционалних теорија на темељу идеје о колективној безбједности, данас је успостављено више нових међународних организација и институционалних форми за обезбјеђење и јачање заједничке регионалне и глобалне безбједности. Поред поменутих институција колективне безбједности и колективне одбране, све раширенију примјену имају и концепти партнерске, тзв. кооперативне безбједности. Пажњу заслужују и неке друге идеје о преобликовању замисли у сфери безбједности које су такође, усмјерене на заједничку изградњу „безбједнијег свијета”.

Колективна безбједност

Идеје држава о удруживању ради одбране и јачања безбједности постоје од када се државе међусобно надмећу и сарађују. Међутим, таква удруживања и успостављање савеза ради заједничког одвраћања или заједничке одбране од агресије конкретног противника, представљале су у суштини једноставне калкулације и манифестације моћи ради одржавања равнотеже снага. Кључни разлог да такве теорије „политике равнотеже моћи” не могу бити модерне јер у појму колективне безбједности оне нису искључивале коришћење силе (рат) као средство рјешавања међународних сукоба. Штавише, управо та калкулантска политика „равнотеже моћи” и њене манифестаци-

је између познатих потенцијалних противника је спирално инспирирала обостране тежње за увећањем војне моћи и различите пријетње силом, што је неизбјежно водило поремећајима равнотеже.

На фундаментима катастрофалних посљедица Првог свјетског рата, до кога је, по чврстом увјерењу либералиста, довела политика „равнотеже сила”, рођена је идеја о успостављању система колективне безбједности, која би требала да доведе до „краја ратова”. У суштини ове идеје, коју је први промовисао тадашњи амерички предсједник В. Вилсон, било је мишљење да се сила у међународним односима може ограничити уз помоћ права и институција. Ова идеја је преточена у један од познатих „четрнаест разлога” (тачака) за улазак САД-а у рат. У ствари, то је био општи позив на „генерално” удруживање под одређеним уговором у циљу пружања узајамних гаранција политичке независности и територијалног интегритета, како малим, тако и великим државама. Без обзира на неусавршеност тако замишљеног система колективне безбједности, тј. његову неспособност да спријечи избијање ратова, идеја је први пут истицала да је мир недјељив, односно, снажну међузависност институција и права у функцији међународне безбједности.

Полазна идеја о колективној безбједности заснивала се на неколико значајних претпоставки које и данас представљају темељ инструмената колективне безбједности. Прво, колективна безбједност забрањује агресију. Друго, она подразумијева формирање коалиције свих држава, која има двоструку улогу, и то: да својом снагом одврати потенцијалног агресора од намјера, односно, ако одвраћање не успије, да се агресору пружи заједнички војни одговор свих чланица, што би значило премоћ на страни коалиције. Треће, активности коалиције су подразумијевале не војне мјере према држави починиоцу агресије (трговинске, економске, саобраћајне и друге врсте блокада). Циљ тих мјера је да се принуди агресивна држава да одустане од својих намјера. У противном, коалиција мора да покаже одлучност у пружању војног договора. Значи крајњи циљ коалиције је обезбеђивање колективне безбједности

Идеје либералних институционалиста о колективној безбједности се битније разликује од реал - политичке идеје о равнотежи снага. Према њој, колективна безбједност није фокусирана на јачање моћи држава чланица, него на обуздавање агресивне политике појединих

држава, док је у идеји равнотеже снага тежиште на увећању војне моћи држава. У систему колективне безбједности савези нису формираны унапријед, јер ни једна држава није етаблирана као потенцијални агресор, док су у политикама равнотеже снага, савези (коалиције) формираны унапријед, у односу на познатог или вјероватног актера који угрожава постигнуту равнотежу. Такође, систем колективне безбједности је замишљен као универзални принцип у коме би учешће узеле све државе или бар већина држава, укључујући и најмоћније, да би савез сигурно имао очигледну предност и извјесност успјеха у евентуалној војној акцији, тј. у одбрани од агресора. У супротном, савез не би имао смисла. То није случај са равнотежом снага у којој су државе могле да се једнострано повуку из савеза или, чак, да пређу на страну актера који угрожава постигнуту равнотежу.

Колективна безбједност је први пут отјелотворена у Лиги народа, ситуираној одређеним нормама (Повељом), које су имале статус међународног права. Међутим, без упуштања у објашњење свих недостатака Лиге народа, потребно је подсјетити се само да је њена основна слабост, управо, била у нормама које регулишу обавезност чланица на поштовање Повеље. Наиме, у вријеме установљавања колективне безбједности, њена улога у међународном праву је поређена са улогом полиције у унутрашњем праву, али са битном разликом, што државе нису међународно право доживљавале као обавезујуће него више као добровољан чин.

Повеља Организације Уједињених нација (у даљем тексту: ОУН), послје Другог свјетског рата, усвојена је са циљем да се отклоне главне слабости колективне безбједности која је била успостављена кроз Лигу народа. Побољшања одредби учињена су прије свега у приступу рату као средству рјешавања сукоба међу државама у међународној политици. Њоме је забрањена свака употреба силе у међународним односима, осим у случајевима самоодбране или очувања колективне безбједности (међународног мира и безбједности), али уз сагласност ОУН. У ту сврху, успостављена је посебна институција међународне безбједности – Савјет безбједности Уједињених нација (у даљем тексту: СБУН). Међутим, и у средишту новог система колективне безбједности, суверена држава је и даље остала основни субјект и објект безбједности. Истовремено, хетерогеност централног тијела безбједности у ОУН, чини пет сталних чланица, тј. пет највећих сила, које

значајно отежавају консензус, нарочито око питања агресије и легитимности употребе силе. Због осјетљивости ових питања и познатих супротности међу сталним чланицама ОУН, систем колективне безбједности који је успостављен кроз ОУН, такође, није показао увјерљиве гаранције у његову обновљену ефикасност.

На немогућност снажније, универзалне примјене инструмената колективне безбједности, кључно је утицала доминација реалистичког приступа блоковских сила питању безбједности током „хладног рата“. У овом периоду, међународна безбједност је више одржавана механизмима равнотеже сила или боље рећи, „равнотеже страха“ глобалне биполарне безбједносне структуре, него на обавезујућим начелима система колективне безбједности. Насупрот слабостима колективне безбједности, успостављене Повељом УН, која је заснована на универзалним начелима, концепт колективне одбране, утемељен на блиским вриједностима и интересима сјеверноатланских земаља, путем НАТО-а, показао је значајне предности као институција заједничке безбједности и одбране. Заправо, до ревитализације и ефикасније улоге система колективне безбједности ОУН дошло је послије „хладног рата“. Велике заслуге за то припадају идејама неолибералног институционализма, чији је допринос јачању дијалога, сарадње и повјерења међу државама, односно између држава и међународних институција, од посебног значаја. Наиме, у готово свим расправама које се воде о концепту и моделима развоја колективне безбједности, неизоставно се наводи потреба да се испуне одређене претпоставке, те да се неизоставно, исто тако поштују принципи на којима она почива. Међутим, иако су претпоставке и принципи колективне безбједности генерално прихваћени од свих чланица ОУН-а, ипак, и даље постоје одређене недоречености у погледу механизма којима би се обезбједила досљедност у понашању свих држава.

Прва недореченост изражава се у томе што је неопходан услов за активирање система колективне безбједности, појава евидентне пријетње миру и безбједности. То имплицира инертност и умањује могућности проактивног дјеловања међународног система заштите. Ова слабост није отклоњена чак ни у шире прихваћеним одређењима колективне безбједности, каквим се може сматрати одређење В. Димитријевића, „...колективна безбједност најчешће подразумијева заједничко обезбјеђивање, без унапријед одређеног противника, усмјере-

но унутра и засновано на обавези притицања у помоћ оном субјекту који је жртва агресије, без обзира на то који припадник насрће на његову националну безбједност”.⁹⁶ Сличну одредбу колективне безбједности садржи и једно од вјероватно најновијих одређења, које износе Чарлс и Клифорд Капчани који тврде да, „...у заједничкој безбједности државе прихватају поштовање одређених норми и правила да би одржале стабилност система и да ће, када је неопходно, узети учешће у спрјечавању агресије на било коју чланицу система заједничке безбједности.”⁹⁷

Друга недореченост испољава се у томе што успјех колективне безбједности подразумијева да се државе безусловно одричу употребе војне силе у међународним односима и прихватају да ће све евентуалне међусобне несугласице рјешавати мирним путем. Поменута начела не искључују могућност промјена у међународним односима, али само путем преговора, а не силом. Тешко је замислити механизме одавања великих сила, ако је ограничење, које произилази из поштовања ових начела, противно њиховим интересима. Такође, одређени изазови могу се јавити и у вези са поштовањем начела по коме се државе морају недвосмислено одрећи било какве намјере да ће своје интересе задовољавати на рачун других држава, односно да ће у заштити властите (националне) безбједности узети у обзир међународне интересе у цјелини. Државе чланице система колективне безбједности дужне су, према усвојеним принципима, да се без одлагања заједнички супротставе агресору, независно од тога која земља или група земаља је агресор .

Као и сваки приступ који није довољно верификован у пракси, замисао колективне безбједности је изложена бројним критикама, а нарочито оним које долазе од реалиста. Међу њима су најпознатије оне које су садржане у тзв. „девет тачака” Џ. Миршајмера „о неотклоњивим слабостима колективне безбједности”. Поред критика, такође, постоје и разлике у схватању концепта колективне безбједности, а нарочито његових модела који се примјењују у пракси. Према М. Логану постоје три различита типа схватања колективне безбједности. Прво

⁹⁶ Димитријевић, В., *Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973., стр.156

⁹⁷ Више видјети у: Kupchan, C. „Collective Security and the Future of Europe“, *International Security*, No 16. London, 1991

схватање односи се на „колективну безбједност”, како је она донедавно конвенционално схватана. Она обухвата безбједносне одредбе по којим јасно одређена група нација прихвата да ће, ако једна нација у њиховом чланству повриједи суверенитет друге, остале предузети колективну акцију против агресивног члана. Карактеристично је њено фокусирање према унутра, а основ за дјеловање против агресије представља консензус чланица. Такође, у овом схватању колективна безбједност је у општем складу са договором да се одржи *status quo* између чланица, без унапријед одређене могуће пријетње. Друго схватање може се означити као „неодређена колективна одбрана”, у којој је основ колективне одбране споразум према коме чланице дрину о спољним пријетњама, али оне не одређују унапријед ко би могао представљати спољну пријетњу. У колективној одбрани ове врсте, прихвата се заједничка одбрана од било ког агресора споља. Треће схватање је најодређеније, јер је „одређена колективна одбрана”, односно савез за заједничку одбрану против унапријед одређеног носиоца пријетње или могуће агресије. Класичан и најуспјешнији примјер савеза за ову врсту колективне одбране је НАТО-савез. Логан објашњава, да је суштина разлике између концептуалних приступа колективној безбједности, разлика између колективне безбједности и два типа колективне одбране. Он истиче своје увјерење да је, „...историјски савез против одређене пријетње дјеловао и дјеловаће боље него неодређена колективна одбрана. Неодређена колективна одбрана је боље дјеловала и дјеловаће боље, него колективна безбједност”⁹⁸. Слично, али знатно концизније одређење колективне одбране износи Д. Симић, а оно гласи: „...Колективна одбрана, као облик сарадње у безбједности је усмјерена споља, према ближем и даљем окружењу система колективне одбране. Овако удруживање има као основни свој циљ заштиту својих држава чланица од спољног напада – агресије. Систем колективне одбране обавезује све државе да одговоре у случају да је било која чланица под пријетњом напада, или је постала жртва агресије једне или више држава изван подручја простирања држава чланица система колективне одбране”⁹⁹.

Иако су концепт колективне безбједности критиковали и оспоравали бројни аутори требало би истакнути да је већина аутора, наро-

⁹⁸ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 68

⁹⁹ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 96

чито либералиста и присталица теорија мира, афирмативно говорила о њему. Међу њима се посебно истичу ставови америчких аутора. Они истичу да: „...колективна безбједност, кроз механизме институција, учвршћује повјерење у намјере других држава и продубљује сарадњу. Она, промовише доброћуднију међународну средину у којој државе могу посветити мање пажње и средстава осигуравању свог опстанка, а више побољшавању стандарда – осим, и док се не појави агресор”¹⁰⁰. Након хладног рата у Европи се указала потреба да њене државе редефинишу своје националне интересе и безбједносне приоритете тако да се осигура стабилност континенталне перспективе и развоја. У том погледу је врло значајан допринос институције колективне безбједности. Нпр. НАТО подстиче Њемачку да своје интересе дефинише у европском, а не у националном духу. Тим путем би требало да иду не само чланице ЕУ и НАТО-а, него и друге земље нарочито чланице бившег совјетског блока. Тако НАТО доприноси интегративним процесима у Европи, што је и био мотив формирања овог моћног војног савеза. У противном дошло се до разних дезинтеграционих процеса и могуће нове подијеле Европе на два супротстављена привредна, политичка, културна и војна блока, а тиме и до спиралних процеса угрожавања колективне и сваке друге безбједности.

Сарадња у безбједности

Крајем 80-тих година прошлог вијека знатно су мијењане пријетње свјетском миру и безбједности од могућих масовних сукоба међу државама, па су бројни научници и политичари своју активност усмјерили на „историјску прилику” да изграде методе, принципе и механизме, којима би се већ умањена вјероватноћа издијања међудржавних сукоба учинила још мањом. Некада идеалистички циљеви о „свијету без рата” или „вјечитом миру” изгледали су знатно реалнији. Међу мноштвом идеја, прије свега у кругу либералних институционалиста, преовладало је увјерење да је јачање повјерења и сарадње међу државама кључни предуслов јачања сваког вида безбједности.

Тако је велики број теоријских промишљања усмјерен на тражење институционалних форми и метода за јачање сарадње и примјену

¹⁰⁰ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 98

образаца таквих идеја. Међутим, највећи број понуђених идеја садржавао је одређена ограничења и противрјечности, јер те идеје нису обезбјеђивале један цијеловит, интегрисан и непротиврјечан приступ, који би задовољио или укључивао све категорије субјеката и објеката безбједности. Неке од тих идеја, као нпр. колективна безбједност, биле су превише универзалне, друге, попут колективне одбране, захтијевале су ригорозне услове за успостављање, треће, које су у средшту имале безбједност појединца, пресудно су зависиле од унутрашњег уређења држава, и, на крају, четврте, као безбједносне заједнице, биле су престоге у погледу вриједносне блискости чланица и сл.

Нови изазови и пријетње безбједности све више излазе из оквира територијалних граница држава, конституишући се као регионалне и транснационалне мреже опасности. Таквим изазовима и пријетњама не могу се успјешно супротставити ни најбогатије и најјаче државе. Зато је учртана међудржавна сарадња и безбједност, заснована на дијалогу и партнерству у циљу стварања не само заједничке, него и националне и безбједности појединца. Такав универзални модел намеће се као образац за достизање неопходног нивоа свих видова безбједности. У условима турбулентног геостратешког безбједносног окружења, са мултиплицираним и дисперзионим изазовима, настала је једна нова замисао сарадње у безбједности, тзв. кооперативна безбједност, *Cooperative Security*.

Идеја о истраживању нових облика и могућности сарадње у безбједности зачета је у кругу америчких политичких и војних стратега, нпр. Е. Картера, Џ. Штајнбрунера и В. Перија. Она је у ствари, издржавала потребе проналажења адекватних форми и метода јачања повјерења и сарадње „западних демократија” са новонасталим демократијама на истоку Европе и могућностима њиховог укључивања у процесе ширења заједничке безбједности на евро - азијском простору у условима послје „хладног рата”. Замисао о разради шире матрице кооперативне безбједности у значајној мјери је инспирисана и почети позитивним искуствима из успостављања сарадње кључних „западних земаља” и НАТО-а са бившим комунистичким државама на истоку Европе, до којих је дошло у преломним тренуцима везаним за распад СССР-а, СФРЈ и крај „хладног рата”. Идеја о јачању заједничког мира и безбједности на евроатланском простору, кроз ширење сарадње у тзв. “партнерску безбједност” са источноевропским земљама,

врло брзо је попримила први облик практичне реализације, објављивањем Програма партнерство за мир „*Program for Peace – Pfp*“ почетком 1994. године.

Шири теоријски концепт кооперативне безбједности разрадила су два угледна америчка професора: Коен Ричард и Михалка Михаел. Захваљујући њиховом раду и савршеном познавању савремених токова теоријске мисли и безбједносне реалности у свијету, идеја је прерасла у један практично нови концепт замисли сарадње у безбједности. Према обухватности, овај концепт је интегрални приступ савременој безбједности. Он је превазишао бројна ограничења ранијих појединачних замисли сарадње и заједничке безбједности. Без обзира на извјесне разлике у ставовима двојице аутора, примјењивост тако замишљене сарадње у безбједности је очигледна, нарочито на евроатланско-азијском простору, укључујући и медитеранско-сјеверноафричко подручје. Начела овако замишљене сарадње, такође, кориштена су у изградњи ЕСДП, о чему ће више ријечи бити у наредним поглављима тезе. О значају замисли сарадње у безбједности, можда најбоље свједочи коментар Р. Кенедија, директора Европског центра за студије безбједности Џорџ Маршал, који је он изнио у уводу студије двојице поменутих професора, о кооперативној безбједности, а који гласи „Ниједан посебан ток у протеклој деценији не заслужују пажљивију анализу од огромног пораста сарадње између земаља Евроазије и Сјеверне Америке”¹⁰¹.

Према тумачењима креатора замисли кооперативне безбједности, она представља настојање да консултације замијене конфронтацију, сигурност- одвраћање, превенција – исправљање а међузависност – унилатерализам. Наведене категорије појмова који су укључени у одређење кооперативне безбједности указују, како истиче Д. Симић, на не противрјечан и цјеловит модел, кохерентан савременој реалности. Структура кооперативне безбједности према замисли њених твораца, садржи четири концентрична круга (прстена) безбједности, размјештена тако да се појединачна безбједност налази у центру и представља исходиште свих осталих видова безбједности (колективне безбједности и колективне одбране) и покретачку снагу

¹⁰¹ О наведеном више видјети у *Свеска број 13.*, Маршал Центра, Оберамергау, СР. Њемачка, 2010

унапрјеђења и активног ширења стабилности. Дакле, поред двије традиционалне институције заједничке безбједности (колективне безбједности и колективне одбране), замисао кооперативне безбједности у средиште пажње ставља “заједничку бригу о безбједности појединца” и императив ширења безбједносне сарадње чланица система на унапрјеђењу стабилности у ближем и ширем окружењу. С обзиром да је о колективној безбједности и колективној одбрани већ било ријечи у претходном питању, овдје ћемо изнијети сажет осврт на замисао кооперативне безбједности о индивидуалној безбједности и о унапрјеђењу стабилности.

Професор Коен истиче да су „...заштита и унапрјеђење основних слобода појединца нуклеус из којег треба да зраче сви облици безбједности”¹⁰². Заправо, у одређеном смислу, он поистовјећује људска права са „људском безбједношћу” која је, како истиче, стожер сваког система међународне безбједности заснованог на начелима либералне демократије. Он, такође, наглашава да се без остварења, очувања и унапрјеђења *појединачне безбједности* не може говорити ни о глобалној безбједности, јер „...угрожавање појединачне безбједности у једној земљи сада, значи да је свим другим земљама посљедично умањена њихова властита безбједност”.

Друга новина коју, како каже проф. Д. Симић, „...обогаћује замисао, али и систем сарадње у безбједности је четврти прстен – унапрјеђење стабилности”¹⁰³. Према замисли аутора кооперативне безбједности, државе обухваћене овим системом сарадње активно се старају о стабилности у безбједности у њиховом ближем и даљем окружењу. То значи да овај прстен кооперативне безбједности има превентивну улогу у систему. Активно дјеловање на унапрјеђењу стабилности у систему кооперативне безбједности, поред утицаја на јачање повјерења и мирољубивости у окружењу, подразумејева и економске и дипломатске мјере, док се употреба оружане силе предвиђа само као крајње средство. Коен посебно упозорава на обазривост насилних утицаја у окружењу, јер, како истиче, успостављање, одржавање и унапрјеђење стабилности у окружењу не подразумејева дозволу било коме за неоправдано мијешање у легитимне послове углавном ”средњих и малих

¹⁰² Симић, Р. Д., *исто*, стр. 75

¹⁰³ Симић, Р. Д., *исто*, стр. 96

држава”. Будући да, како примјећује проф. Д. Симић, замисао Коена подразумијева и „...заједничку примјену међусобно не противрјечних средстава за постизање пожељних циљева”¹⁰⁴, систем сарадње у безбједности, који он предлаже, има одлике једне стратешке замисли.

Када је ријеч о ширењу система кооперативне безбједности, питање које се намеће тиче се његових могућих граница у физичком простору. У том смислу, проф. Д. Симић, донекле оптимистички закључује: „...најпожељнији исход развоја система сарадње у безбједности је његово прерастање, у погледу просторног обухвата, глобални систем сарадње у безбједности, који би обухватио све појединце и све народе на Земљи”. Евроатланска безбједносна заједница је готово урађена по моделу сарадње у безбједности на дужи рок, и није сасвим нереално очекивати образовање једног огромног евроазијско-атланског система сарадње у безбједности, од Ванкувера до Владивостока, који би обухватио Руску Федерацију и Кину, као и земље настале од бивших република СССР-а.

5. САВРЕМЕНИ ИЗАЗОВИ ГЛОБАЛНОЈ БЕЗБЈЕДНОСТИ

Неочекивани развој догађаја у међународним односима послије „хладног рата“ били су готово свакодневна појава. Њих карактеришу бројне неизвјесне ситуације у разним регијама свијета. Оне су биле таквог интензитета да су доводиле у озбиљну сумњу раније утврђене и практиковане форме међународних односа и захтијевале су њихово преиспитивање. Стога не изненађује чињеница да читав свијет прожима дубок осјећај несигурности и да се у свијету данас не може да каже да је безбједан, као ни да јасно формулише природу, изворе, обрасце и границе угрожавања индивидуалне (људске), државне и глобалне безбједности. Настала је ситуација у којој је неизвјесност постала норма и предмет зебњи. Због тога, оптимизам који се појавио на почетку посљедње деценије 20. вијека, а који је био заснован на окончању хладноратовских опасности и на новом таласу демократије, изгледа данас, као списак жеља и задивљујућих илузија.

¹⁰⁴ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 98

Савремене теорије међународних односа и безбједности указују на озбиљне и разне дилеме око тумачења новонасталих категорија актуелног стања међународне безбједности и рјешавања нових изазова, а још су неодређеније у погледу њиховог будућег развоја. Слика међународних односа и безбједности, какву је првих година након „хладног рата“ Розенау описао слиједећи ријечима, „...без обзира какво је уређење замијенило америчко-совјетску биполарност, у најбољем случају ради се о неким почетним структурама, а у најгорем случају једноставно о распрострањеном неред“¹⁰⁵ актуелнија је данас него прије скоро три деценије када ју је Розеон формулисао. Због тога, све компарације чинилаца и параметара међународних односа и безбједности прије и после „хладног рата“ јасно указују да је дошло до дубоких промјена глобалне политичко - безбједносне сцене, укључујући и природу безбједносних пријетњи и ризика.

Друштвене промјене настале у последње двије деценије ХХ вијека ношене на крилима неолиберализма довеле су до турбулентне ситуације у свим сферама људског друштва, а посебно у безбједности, политици, економији, праву, итд. Ове промјене омогућиле су стварање мрежа опасних, континуираних, свеприсутних и мање видљивих изазова, пријетњи, чија промјенљива природа и мултиплициране варијације отежавају њихово дефинисање. Према једној од класификација актуелни изазови и пријетње глобалној безбједности се разврставају на: терористичке (националних и транснационалних размјера), за пролиферацију оружја ради масовног уништавања; пријетње од нестабилних режима; локалне и транснационалне мреже криминала, трговине људима, оружјем, опојним средствима и, што је најчешћа појава, комбиноване пријетње, у којима транснационалне мреже етно - вјерских фанатика обједињавају више екстремних елемената разорне моћи.

На почетку новог миленијума када је, чак и по очекивањима скептика, човјечанство требало да уђе у период релативно стабилног мира, свјетску реалност и даље карактеришу снажне турбуленције у међународним односима и бројне контрадикторности. Наиме, знатно је ослабила доминација међународног система и поред велике моћи коју реално још има. Државе се мијењају, али опстају и настављају своју

¹⁰⁵ Симић, Р. Д., *исто*, стр. 80

кључну улогу у међународним односима. Суверенитет, као један од стубова државности, је угрожен, али се и даље енергично афирмише. Власти слабе, али користе своја овлашћења. Јавност је присутнија на свјетској сцени, али се њоме програмирано управља. Границе се чувају, али постају порозније. Новонастале супротности, доводе до разноврсних и свакодневних неизвјесности које показују да је свијет дубоко загазио у епохалну трансформацију динамичких појава, чији правац развоја не обећава скоро смиривање токова и испуњење реалних очекивања. Укратко, савремени свијет карактеришу неизвјесни (промијљиви) трендови и краткотрајне визије.

Неизвјесност глобалних трендова у савременим међународним односима изазива одређене дилеме и наводи на размишљање зашто је окончање „хладног рата“ довело до повећања нестабилности? Одговарајући на постављена и сродна питања и дилеме, већина научника истиче да је елиминација биполарне структуре у свијету разлог безбједносне нестабилности. У широки спектар могућих подстицаја неизвјесности, првенствено се убрајају: динамичан развој старих и нових технологија; смањење растојања захваљујући умрежености свих друштвених ентитета (привредних, политичких, културних и др.), недостатак међусобног повјерења, глобализација економије (нарочито тржишта), експлозивно ширење различитих организација, информациона револуција, дезинтеграције и интеграције региона, „формирање“ демократије, ширење феудализма, оживљавање историјских нетрпељивости и друге појаве. До промјена параметара глобалног система, како сматра Росенау, дошло је услед мултиплицирања и промјена утичућих фактора на свјетској политичко-безбједносној сцени када параметри глобалног система служе као извори константности, на једној и као гранични услови у оквиру којих долази до варијација, али никада толико великих да би се измијенила основна структура система на другој страни.

Међутим, у ријетким историјским тренуцима, параметри система пролазе кроз енормне потресе и промјене. Заиста, динамика промјена кроз коју данас пролазе параметри глобалног система, узрокују бројне тензије између супротстављених тенденција према фрагментацији или према интеграцији. Феномен уситњавања који је Розенау назвао „фрагментација“, дјелује рогобатно, како каже сам аутор, „... добро обухвата интерактивне и узрочне везе између глобализованих

и локализованих сила које мијењају основну структуру свјетских односа¹⁰⁶.

Свака озбиљна анализа изазова безбједности неолибералне државе морала би садржавати одговоре на два сљедећа питања: прво, какве су посљедице динамичких промјена чинилаца макро и микро параметара глобалних и регионалних односа по глобалну безбједност на крају 20. и почетком 21. вијека? И друго да ли су регионалне и глобалне политичко-безбједносне, економске, техничко-технолошке, културолошке и друге промјене, на смијени два миленијума, довеле до појаве нових изазова, ризика и пријетњи, које угрожавају глобални мир и безбједност? Одговори на ова два питања, у ствари, пружају могућност сазнавања које су основни безбједносни изазови неолибералне државе, који су се за посљедње двије деценије у тој мјери промијенили да не личе на своју непосредну прошлост.

Захваљујући снажном и вишеструком развоју свих врста комуникација, људи су се широм свијета данас међусобно приближили. Бројне информације, сазнања и идеје су доступне великом броју људи. Око њих се брзо формирају „фронтови“ људи широм свијета. Појединци, групе и нације се не окупљају толико око одређених вриједности зато што имају идентичне или сличне ставове о њима, него зато што им се пружа могућност да заједничким наступом остваре своје интересе. Ова промјена има глобални обим и универзални карактер. Међутим, како примјећује и Розенау, „...овај тренд колективитета грађана преко државних граница све чешће поприма радикалне форме, које се без сумње, код сваког рационалног субјекта међународних односа доживљавају као заједнички изазов безбједности.“¹⁰⁷ Еклатантан примјер за то представља исламски фундаментализам, нарочито са својим екстремним терористичким фракцијама, које су данас носиоци транснационалног тероризма, једне од главних пријетњи глобалном миру и безбједности.

Смањење утицаја државе на главне токове друштва, минимизирање њеног сувереног одлучивања приликом регулисања тих токова довело је до појаве друге групе изазова са којима се суочава неолиберална држава, а та група изазова је директно везана за кризу ауторитета

¹⁰⁶ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 69

¹⁰⁷ Симић, Р. Д., *истио*, стр. 70

државе и њених институција. Иако државе и даље одржавају јавни ред примјеном силе, њихова способност да рјешавају проблеме угрожавања безбједности је знатно смањена. Такорећи, држава и њене институције су немоћне пред иновираним формама, садржајима, методама и поступцима глобалних и локалних центара угрожавања безбједности и сигурности на свим нивоима реалног живота становништва. Зато се, ауторитет и легитимност власти у појединим државама све чешће доводе у питање. Овакво стање, тј. одсуство безбједности, до сада је карактерисало неке земље у Африци и Азији али данас, под притиском неолиберализма број таквих држава се рапидно повећава. Кризе које се јављају у државама са нестабилним режимима, испољавају се у различитим облицима, али независно од тога све оне представљају опасност за њихово становништво и за безбједно окружење.

Посебан изазов и увећан ризик за традиционално схватање безбједности представљају државе које располажу са оружјима за масовно уништавање (у даљем тексту: ОМУ (енг. *Weapons of Mass Destruction, WMD*)), које се додатно увећава неконтролисаним ширењем и пролиферацијом овог оружја. Оваквом понашању су нарочито склоне државе са нестабилним режимима, недостатком државног ауторитета власти и оне које су у спречи са традиционалним тероризмом. Сљедећи битан изазов за свјетску-глобалну, безбједност, представља могућност употребе нуклеарног оружја. Иако је огроман арсенал нуклеарног оружја, на одређен начин смањен, вјероватноћа избијања глобалног рата и могућност употребе нуклеарног оружја није искључена, па и даље представља једну од главних пријетњи безбједности и миру у свијету .

Значајан допринос глобалним изазовима безбједности, нарочито у развијеном западном свијету, подстакла је комуникацијска револуција. Теорија глобалиста по којој је цијели свијет једно „глобално село“ показала се као утопистичка, јер брзина и јасноћа са којом се данас преносе информације путем телевизије и савремених средстава комуникација, Фах-а, сателита и других микроелектронских уређаја, довеле су до још порознијих националних граница, а свјетска политика безбједности је, у низу својих компоненти постала још рањивија. Данас читав свијет, лидери, научници, војни стратежи, умјетници, авантуристи и остало грађанство у реалном времену добијају исте

слике и описе о томе шта се дешава на било којој свјетској дестинацији, и то о најразноврснијим догађајима, појавама и процесима. Угроженост савремених система комуникација, који представљају виталне сегменте економије, трговине, саобраћаја и уопште државног, регионалног и глобалног просперитета, без дилеме представља растући изазов за глобалну безбједности.

Изазови који долазе од све снажнијих тенденција глобализације, такође, су врло значајни за међународну безбједност. Капитал, производња и тржишта су глобализовани и испреплетени у мреже свјетске економије. Оне превазилазе традиционалне области политичке надлежности државе и могу све значајније да утичу на бројне чиниоце свјетске политике. Глобализација слаби везе произвођача и радника са њиховим државама, шири хоризонте у оквиру којих грађани размишљају о својим интересима и интензивира формирање транснационалних организација. Брз раст и сазријевање мултицентричног свијета води слабљењу државе. Она више није менаџер националне економије, већ постаје инструмент за прилагођавање националне економије потребама ширења свјетске економије. Међутим, централизација свјетске економије и других области живота не доводи увијек до пожељних позитивних посљедице за све народе широм свијета. Напротив, различите посљедице глобализације доводе до тензија различитих ефеката и све више утичу на подјеле људи широм свијета. У центру тих подјела сучељавају се интереси транснационалних компанија и великих група које превазилазе националне границе. То, такође, представља нови изазов свјетској безбједности.

Велики број нових изазова представљају дугорочно угрожавање извора општих универзалних вриједности, па самим тим и безбједности као једној од њих и истовремено, чувару свих вриједности. Они чине групу ризика који не спадају искључиво у област надлежности државе и њених дипломатских институција већ укупне људске цивилизације. У ову групу спадају: ограничења животних ресурса (питке воде, чистог ваздуха и хране), загађење животне средине, трговина дрогом и људима, насилне миграције и масовно распрострањене болести. Редукција способности државе да рјешава проблеме непоштовања принципа суверенитета, сасвим јасно представља пријетњу међународној безбједности. Суверенитет и независност држава може доћи у питање, или бити знатно редукован, услед дјеловања низа чи-

нилаца као што је растућа глобализација националних економија, ограничења која намећу спољни дугови, аспирације сусједних и других земаља на територију и виталне природне ресурсе, изазови група које покушавају да постигну већу аутономију и других непожељних околности. Нпр. национализми, као извори тенденција дезинтеграције држава, прерастањем у етничке сукобе, све чешће проширују лепезу свјетских, глобалних изазова безбједности. Поред располућености свјетске политике на државноцентрични и мултицентрични свијет, постоји још једна суштинска подјела свијета и то на: развијене и на неразвијене земље. Управо ова подјела у блиској будућности уз еколошке проблеме и миграције свјетског становништва постају један од кључних изазова безбједности неолибералне државе.

Очигледно је да на разграничењу два миленијума, глобалну безбједност карактерише мјешавина „стarih“ и „нових“ изазова, ризика и пријетњи. Већину њих, а нарочито оних најопаснијих (комбинованих „хибридних“) тешко је дефинисати, пратити и процјењивати.

5.1. Урушавање социјалне државе и пораст неједнакости и сиромаштва

Почетком деведесетих година процес глобализације је поздрављен са великом еуфоријом. Та еуфорија је омогућила да се прилив капитала у земље у развоју повећа вишеструко у периоду од шест година, односно од 1990. до 1996. године. Оснивање Свјетске трговинске организације 1995. године, представља остварење циљ за којим се тежило пола вијека, а он је у међународну трговину требао донијети изглед владавине права. У овом процесу, како су предвиђали његови следбеници, свако је требао бити добитник, и људи у развијеном свијету и људи у земљама у развоју.

Глобализација је требала донијети невиђени просперитет цијелом човјечанству. Међутим, у условима глобализације истраживачи социјалне политике се налазе пред дилемом одређивања могућности и опција њеног дјеловања, јер она наглашава међународну димензију људског благостања и фокусира пажњу на међународне институције као актере социјалне политике Свјетске трговинске организације (у

даљем тексту СТО), Међународног монетарног фонда (у даљем тексту ММФ), Свјетске банке, УН систем и регионалне интеграције. Због тога Јатес наводи ...” да се најчешће користе три приступа да би се проучиле глобализација и социјална политика,¹⁰⁸ а то су:

- истраживање утицаја глобализације на социјалне државе и социјалне политике;
- испитивање доприноса који су социјалне државе и политике дале текућој фази глобализације;
- испитивање глобализације социјалне политике.

Фокус првог приступа налази се у системским промјенама везаним за утемељење и структуру социјалне државе, нарочито у напредним индустријализованим земљама. За глобализацију се каже да је измијенила динамику развоја социјалне државе и опције политике које се могу слиједити.

У савременој литератури често се говори се о два главна сценарија за развој социјалне државе, по којој је први, сусретање социјалног питања, и други „трка до дна“. Према првом сценарију, како државе постају немоћне да учине „праве“ одабירה политике, тако ће владе бити приморане да усвоје сличне економске, финансијске и социјалне политике. Очекује се напуштање свеобухватне државне социјалне и редистрибутивне политике, приватизацијом и прихватањем резидуалног модела социјалне политике широм свијета, што би довело до неког облика сусретања. Теза о сусретању може се сумирати на слиједећи начин: Упркос разликама, социјалне државе напредних индустријских земаља треба да постану у све већој мјери сличне како их силе глобализације притискају у тржишно оријентисани модел социјалне државе. Пошто потпуна запосленост, редистрибуција и скупе опште услуге више нису остварљиве, ново социјално уређење може једино да оправда социјално трошење као инвестицију у људски капитал и побољшање индивидуалних прилика.

Међународна конкуренција приморава социјалне државе у истом правцу. Под притиском глобалне конкуренције од држава се очекује да усвоје социјалне и економске политике које су најпривлачније за транснационални капитал и стране инвестиције. Политике социјалне

¹⁰⁸ Yeates, N., *Globalization and Social Policy*, SAGE Publications, London, 2001., pp. 20

сигурности, опорезивања, запошљавања и образовања су више усмјерене на побољшање квалитета, снабдјевености, цијене и дисциплинованост радне снаге, него на ресурсе редистрибуције. Ово у суштини најављује пад социјалдемократских реформистичких политика и пројеката, на којима је социјална држава изграђена, и сусретање социјалне политике „на позицији десно од центра са глобалним капитализмом који усмјерава политику на десно.“¹⁰⁹ Конкурентска држава усредсређује се на једну јавну улогу, економску, што доводи до деградације или одбацивања других функција, социјално обезбјеђење. Теза “трке до дна” је изворно развијена у контексту федерализма САД, а нарочито у вези стандарда очувања животне средине, средином ’70-тих година 20. вијека.¹¹⁰

У контексту социјалног обезбјеђења, “трка ка дну” се одиграва преко конкурентског обезвређивања стандарда социјалне заштите како би се земља и њени радници учинили привлачним за инвеститоре. „Социјални дампинг“ укључује ерозију успостављеног нивоа социјалне заштите, као и заустављање њеног развоја, он такође, укључује, пребацивање трошкова социјалне заштите са државе и послодавца на раднике, домаћинства и њихове заједнице преко дампинга социјалног обезбјеђења и цијене рада. „Дампинг социјалног обезбјеђења“ се односи на пререструктурирање социјалних давања, од универзализма и социјалног осигурања ка селективизму и мрежама социјалног осигурања, односно, пребацивањем терета финансирања, док дампинг цијена рада за собом повлачи владину политику, законодавство или поступке који омогућавају фирмама да смање своје цијене рада. То може да обухвати смањење обавеза за послодавце, или наметање трошкова на индустрије које увозе како би се охрабрио прелаз на извозно оријентисане индустрије и фирме. Однос између глобализације и социјалне политике наглашава силазне притиске на социјалне државе и „насилно отварање“ социјалних споразума на којима почивају.

Презентација глобализације као једном руком руковођене промјене социјалне државе је такође проблематична због начина на који привилегује капитал и државе, а занемарује стратегије домаћинства,

¹⁰⁹ Mishra, R.,, *Globalization and the Welfare State*, Cheltenham: Edward Elgar, 1999., pp. 55

¹¹⁰ Yeates, N., *истио*, стр. 20

радника и заједница као актера у политичким процесима. Други приступ наглашава допринос социјалне политике процесу глобализације. Ако глобализација ствара државе и социјалне политике, онда је подједнако јасно да државе и социјалне политике стварају глобализацију. Поставља се питање шта је допринос социјалне државе новом таласу глобализације? Овај приступ признаје државу као кључног творца и посредника глобализације као и историјски поновљивих покрета ка интернационализацији економије. Нагласак је на томе како држава „прегрупише“ социјалну политику као дио шире стратегије економског и индустријског развоја. Он, такође истиче улогу социјалне политике у управљању социјалним и политичким ефектима овог економског преструктурисања у националном смислу.

Трећи приступ указује да, иако је социјална политика превасходно национална ствар у све већој мјери се узима схватање њене транснационалне димензије. На националну и социјалну политику утичу социјална политика и политике владиних и невладиних организација на наднационалном и интернационалном нивоу, тако у савременој теорији наилазимо на различите дефиниције социјалне политике међу којима се посебно истиче сљедећа која „...социјалну политику дефинише као праксу наднационалних актера која отеловљује социјалну редистрибуцију, глобалну социјалну регулативу и глобална социјална давања и/или опуномоћења, и укључује начине на који наднационалне организације уобличавају националну социјалну политику.“¹¹¹

Глобална арена је постала кључно попрште на коме се воде идеолошке и политичке борбе о пожељном моделу социјалног обезбјеђења и одговарајућим улогама јавних, комерцијалних и добровољних сектора. Међународни монетарни фонд и Свјетска банка су непосредно последице Другог свјетског рата, након Бретон Вудса (1944. године), ударили темеље међународних монетарних и финансијских токова. Поред ова два велика играча, значајан фактор на међународном плану чини транснационални финансијски капитал и корпорације, као господари економије, велики економски диносауруси, као и регионални „економски дивови“, патолошки близанци глобализације. За-

¹¹¹ Deacon, B., *Global Social Policy, International Organisations and the Future of Welfare*, Sage, London, 1997., pp. 197

датак ових нових институција које су формиране непосредно после Другог свјетског рата, био је да обезбиде глобалну економску стабилност. Размјере њихове моћи и пројекат глобализације који се обликовао под њиховим дејством био је огроман у периоду 70-их и почетком 80-их година прошлог вијека. Обезбиде је условно речено метеорски успон, али дошло је до новог преокрета. Економска стабилност није обезбиде. Метеорски успон Реганизма-Тачеризма довео је до новог облика неолиберализма, који је након једне деценије свјетску економију довео у стање нове депресије.

Командне позиције прелазе у наднационалне институције и стварају се „нове економске бидлије“. Вашингтонски споразум, који је био израз консензуса, допуњен је институцијама које су довеле до тзв. „десет заповијести“: фискална дисциплина; измјена приоритета јавне потрошње; пореска реформа; либерализација камата; политика девизног курса; либерализација трговине; стране директне инвестиције; приватизација; дерегулација и својинска права; то су били нови инструменти либералне економије. „Вашингтонски консензус“ и „Програм структуралног прилагођавања“ су постали захтјев свјетске економије. У том периоду све националне економије су подвргнуте широј скали захтјева: 1) масовне приватизације и дерегулације; 2) укидање увозних тарифа тог заштитног бедема домаће индустрије; 3) укидање контроле над страним инвестицијама, што поплочава пут ка доминацији стране над домаћом индустријом; 4) снижавање пореза на доходак корпорација; 5) елиминисање контроле цијена и увођење контроле надница; 6) драстична редукација издатака за социјалну и здравствену заштиту.

Да би се разумјело шта је то кренуло наопако, важно је да се посматрају управо три главне институције које управљају процесом глобализације: ММФ, Свјетска банка и Свјетска трговинска организација. Уз наведене, ту је и све већи број других институција које играју одређене улоге у међународном економском систему: један број регионалних банака, мањих и младих сестара Свјетске банке, затим велики број организација у склопу система УН-а, као што су Програм за развој Уједињених нација или Конференција Уједињених нација за трговину и развој, те многе друге. Те организације често имају становишта која су изразито другачија од оних у ММФ-у и Свјетској банци. Тако, нпр. Међународна организација рада покрене питање да ли

ММФ поклања сувише мало пажње правима радника, док се Азијска развојна банка залаже за “такмичарски плурализам”, по којем би земљама у развоју биле стављене на располагање различите опције развојних стратегија, укључујући и тзв. Азијски модел у којем владе, мада ослањајући се на тржиште, ипак преузимају активну улогу у стварању, обликовању и вођењу тржишта, укључујући и увођење и промовисање нових технологија, и у којима фирме преузимају значајну одговорност за друштвени стандард запослених. То Азијска развојна банка види као приступ изразито различит од америчког модела подржаног од институција стационираних у Вашингтону (ММФ и Свјетска банка).

Управо зато у наредном дијелу посебну пажњу ћемо обратити на ММФ и Свјетску банку, углавном због тога што су те двије институције током посљедње двије деценије, биле у центру великих економских питања свијета укључујући финансијске кризе и транзицију ранијих комунистичких земаља ка тржишним економијама. ММФ и Свјетска банка потичу из Другог свјетског рата, и резултат су Међународне монетарне и финансијске конференције у Бретон Вудсу у америчкој држави Њу Хемпшир јула 1944. године, као дио заједничких напора да се финансира обнова Европе након разарања у Другом свјетском рату, а и да би се свијет могао спасавати од будућих економских депресија.

Пуно име Свјетске банке Међународна банка за обнову и развој, одражава њену изворно замишљену мисију посљедња реч “развој” додата је готово као накнадна примисао). Међутим, у подјели задатака, тежи задатак осигурања глобалне економске стабилности припао је ММФ-у. Они који су сазвали конференцију у Бретон Вудсу, имали су на уму глобалну депресију из тридесетих година 20. вијека. Прије скоро три четвртине вијека, капитализам се суочио са најоштријом кризом до тада. Велика депресија је тада завладала и довела до дотад незабијеженог раста незапослености. На врхунцу кризе, четвртина радне снаге у Америци је била незапослена. Британски економист Кејнс, М., који ће касније бити кључни учесник у Бретон Вудсу, понудио је једноставно објашњење кризе и одговарајући једноставан комплет рецепата за излазак из ње. Одсуство довољне агрегатне тражње објашњава узроке економског пада, те би одговарајуће политике влада могле помоћи да се стимулише агрегатна тражња. У случајевима

када се монетарна политика покаже као неефективна, владе се ослањају на фискалну политику, било путем повећања свог трошења или путем смањивања такси. Модели који су подржали Кејнсову анализу били су критиковани и дотјеривани, доносећи дубље разумијевање зашто тржишне снаге не раде довољно брзо да прилагоде привреду у стању пуне запослености. Ипак су основне Кејнсове лекције остале валидне. Дакле, Међународни монетарни фонд је био задужен да спријечи појаву још једне глобалне депресије. То је требало да буде учињено вршењем међународног притиска на земље које не дају свој адекватан удио у одржавању глобалне тражње допуштајући својим привредама да иду у рецесију. Када то буде потребно, Фонд би обезбјеђивао ликвидност у виду зајмова оним земљама које се суочавају са економским опадањем, те нису способне да стимулишу агрегатну тражњу својим сопственим средствима.

У свом оригиналном концепту, ММФ је био заснован на сазнању да тржишта често нису добро функционисала, те да то може резултирати огромном незапослености и даљем подбачају у попуњавању фондова који су потребни земљама да би поновно успоставиле нормално стање у својим привредама. Дакле, ММФ је био основан са увјерењем да је потребна колективна акција на глобалном нивоу да би се одржала економска стабилност, управо као што су Уједињене нације биле основане да спроводе колективну акцију због обезбјеђења политичке стабилности. ММФ је јавна међународна институција, финансијски заснована на новцу пореских обавезника широм свијета. То је веома важно да се не заборави, јер ММФ не извјештава непосредно о свом раду ни грађане који га финансирају, а ни оне на чије животе утиче. Умјесто тога, ММФ извјештава министарства финансија и централне банке држава чланица. Ове институције, пак обезбјеђују своју контролу путем компликованог аранжмана гласања, углавном заснованог на економској снази земаља на крају Другог свјетског рата. Од тада је било неких мањих прилагођавања, али најважније развијене земље "воде представу", уз само једну земљу, САД, која има ефективни вето (У том смислу, то је слично Уједињеним нацијама, гдје историјски анархизам опредељује ко има права на вето, односно земље побједнице у Другом свјетском рату, али је бар снага тог вета подијељена између пет земаља чланица).

Током година свог постојања, ММФ се значајно промијенио. Првобитно заснован на изворном увјерењу да су тржишта често лоше функционисала, ММФ сада уз идеолошку острашћеност уздиже идеју о тржишној супремацији. Заснован на вјеровању да је потребан међународни притисак на земље у циљу њиховог експанзивнијег вођења економске политике, као што су повећање потрошње, смањивање пореза, или снижавање каматних стопа, да би се стимулисала привреда, довело је до тога да данас постане типично дјеловање да ММФ обезбјеђује фондове само ако се земље ангажују у политикама које воде сужавању простора за економску активност.¹¹²

Најдраматичније промјене у Свјетској банци и ММФ-у су се десиле током осамдесетих година 20. вијека, у вријеме када су Роналд Реган у САД-у и Маргарет Тачер у Уједињеном Краљевству заступали идеологију слободног тржишта, (два државника чије је дјеловање омогућило развој неолитерализма) ММФ и Свјетска банка су постале нове мисионарске институције кроз које су ове идеје гуране ка невољним сиромашним земљама које су често биле у великој потреби за зајмовима и донацијама. Министри финансија сиромашних земаља били су спремни на све уступке, само да добију финансијска средства, мада је велика већина владиних званичника и обичних људи у тим земљама остала скептична. Током раних осамдесетих дошло је до кадровског чишћења у Свјетској банци, и то у истраживачком дијелу који је пресудно утицао на правац размишљања и одлучивања у Банци.

Без обзира што су прокламоване мисије ове двије институције остале јасно раздвојене, у то доба се ипак десило да су њихове активности постале растуће испреплетане. Током осамдесетих Свјетска банка је кренула даље од позајмица за пројекте (нпр. за путеве и бране), ка обезбјеђивању синхронизоване подршке у форми зајмова за структурно прилагођавање, али то је радила само када је ММФ за то дао одобрење, са којим су долазили и услови које је ММФ наметао земљи, односно кориснику. Изворно, ММФ је требало да се усмјери на кризе, међутим, земљама у развоју је стално била потребна помоћ, тако да је ММФ постао саставни дио живота у највећем дијелу свијета у развоју. Пад Берлинског зида је обезбједио нову арену за ММФ која се огледа кроз управљање транзицијом ка тржишној економији у

¹¹² Више о овоме видјети у: Стиглиц, Ц., Противуречности глобализације, СВМ-х, Београд, 2002., стр. 66-79

земљама комунистичког блока у Европи. Још скорије, како су кризе нарастале, и чак дубоки сефови ММФ-а изгледали све недовољнији, у тој ситуацији Светска банка је била позвана да обезбиди десетине милијарди долара ванредне подршке, али искључиво као млади партнер, са директивама програма наметнутим од стране ММФ-а.¹¹³ У принципу, постојала је подјела рада, по којој је ММФ требало да се ограничи на питања макроекономије у бављењу одређеном земљом, тј. њеним буџетским дефицитом, монетарном политиком, инфлацијом, трговинским дефицитом и као и задуживањем у иностранству, док је Свјетска банка требало да буде задужена за структурна питања, на шта је влада неке земље потрошила новац, финансијске институције земље, њена тржишта рада, трговинске политике. Но, ММФ је по питању надлежности заузео увелико империјалистички став. Пошто су сва структурална питања могла да утичу на укупне резултате привреде, а тиме и на владин буџет и трговински дефицит, ММФ је сматрао да готово све спада у његов домен. Због тога ММФ је постајао нестрпљив са Свјетском банком, са којом је било честих контроверзи о политикама које би биле најпогодније за неку земљу, чак и у годинама када је идеологија слободног тржишта владала као неприкосновена. Ове двије институције су могле земљама којима су тонуле у економску депресију, обезбидити алтернативне перспективе за неке од изазова развоја и транзиције, усмјеравајући их да ојачају демократске процесе, али обе су биле вођене колективном вољом влада седам најразвијенијих индустријских земаља, посебно њихових министара финансија или секретара трезора, а исувише често последња ствар коју би ти људи желели била је живахна демократска дебата о алтернативним стратегијама.

Пола вијека након његовог оснивања, постало је јасно да ММФ није успио у својој мисији, односно, није учинио оно због чега је био основан, а то је да обезбиди фондове за земље које се суочавају са економским опадањем, и да им помогне да успоставе стање што већег привредног раста. Упркос чињеници да је разумијевање економских процеса у огромној мјери порасло током последњих педесет година, и упркос напорима ММФ-а током последњих 25 година, кризе у свијету су постале све чешће и дубље. По неким статистичким показатељима који се све чешће могу наћи у литератури, скоро 100 земаља је искуси-

¹¹³ Стиглиц, Ц., *истио*, стр. 87-98

ло један од облика кризе. Што је још горе, многе од политика које је ММФ заговарао и фаворизовао, а посебно политику пријевремене либерализације тржишта, допринијеле су глобалној нестабилности. Када се земља једном нађе у кризи, онда фондови и програми ММФ-а не само да нису успели да стабилизују ситуацију, већ су у многим случајевима учинили ствари горим, нарочито за сиромашне. Зато можемо најблаже изнијети став да је ММФ подбацио у својој изворној мисији унапређивања глобалне стабилности. Он није био успјешнији ни у новим мисијама које је предузимао, као што је вођење транзиције земаља од комунизма до тржишне економије.¹¹⁴

Бретонвудски споразум је позивао и на успостављање треће међународне економске организације, Свјетске трговинске организације, чији би задатак био управљање међународним трговинским односима. Трговинске политике у стилу „комшија ти просјак” у којој земље подижу царине да би одржавале своје економије, али на рачун својих сусједа, са правом су у великој мјери окривљене за ширење депресије и њену дубину. Зато је била потребна једна међународна организација да спречи понављања депресија, већ и да охрабри слободан проток добара и услуга. Мада је ГАТТ успио да смањи царине у огромној мјери, било је тешко постићи коначну сагласност. Посебно, није се десило прије 1995. године да Свјетска трговинска организација (СТО) постане стварност, али ова организација је изразито другачија од друге двије већ спомињане организације. Она сама не успоставља правила, већ најприје обезбјеђује форум у оквиру којег се трговински преговори одвијају и осигурава да споразуми оживе у пракси.

Идеје и намјере иза стварања међународних економских институција су биле добре, али ипак су се, током година, постепено развиле у нешто врло различито. Орјентација ММФ-а, која је наглашавала неуспјехе тржишта и улогу владе у стварању повољних услова запошљавања, била је замијењена флоскулом “света формула” слободног тржишта током осамдесетих, као делом новог “Вашингтонског консензуса” односно, постизањем сагласности између ММФ-а, Свјетске банке. „Многе од идеја које су уграђене у тај консензус биле су развијане као одговор на проблеме за одређене земље (у Латинској Америци), гдје су владе допустале да буџети измакну контроли, док су лабаве

¹¹⁴ Стиглиц, Ц., *истио*, стр. 123

монетарне политике водиле у дивљу инфлацију. Експлозивни раст у неким од земаља тог региона у деценијама након Другог свјетског рата није се одражавао наводно због претјеране државне интервенције у привреди. Идеје које су развијене ради хватања у коштац са проблемима специфичним за земље Латинске Америке, су исте оне које су касније почеле да се сматрају примењивим и за друге земље широм свијета¹¹⁵.

Примјена погрешних економских теорија не би био такав проблем да крај, прво колонијализма, а затим и комунизма није дао ММФ-у и Свјетској банци могућности да у великој мјери проширују своје одговарајуће изворне мандате и да у огромној мјери продуже њихов домет. Данас су те институције постале доминантни играчи у свјетској привреди. Не само земље које траже њихову помоћ, већ и оне које траже њихов “печат сагласности” да би под бољим условима приступиле међународном тржишту капитала, морају слиједити њихове рецепте, тј. рецепте који рефлектују њихове идеологије и теорије слободног тржишта. Резултат тога за многе људе је сиромаштво, и за многе земље социјални и политички хаос. ММФ је правио грешке у свим областима у које је био укључен, као што су развој, управљање кризама, као и у земљама у транзицији од комунизма ка капитализму. Програми структурног прилагођавања нису донијели одрживи раст чак ни оним земљама, које су се придржавале њихових ограничења и примједби. У многим земљама претјерана крутост мјера зауставила је развој, док успешни економски програми захтијевају изузетну бригу у погледу поступности, редослиједа по којем се реформе спроводе, као и степени њихове динамике. У многим земљама грешке у поступности и брзини предузиманих мјера водиле су расту незапослености и повећању сиромаштва.

У основи проблема ММФ-а и других међународних економских институција налази се проблем њиховог управљања, односно све више се поставља питање ко одлучује шта они треба да раде. Те институције нису само под доминацијом најбогатијих индустријских земаља, већ и комерцијалних и финансијских интереса у тим земљама, тако да политике ових институција одражавају те чињенице. Избор челника тих институција симболизује њихов проблем и управо је

¹¹⁵ Стиглиц, Ц., *истио*, стр. 145.

то врло често доприносило њиховој дисфункционалности. Док су данас скоро све активности ММФ-а и Свјетске банке у земљама у развоју (свакако, све њихове позајмице), њих воде представници индустријализованих нација, који се бирају иза затворених врата. Проблеми, такође, настају и из тога ко говори у име неке земље. У ММФ-у, то су министри финансија и гувернери централних банака. У Светској трговинској организацији, то су министри трговине. Сваки од ових министара је блиско повезан са изборном базом унутар своје земље. Министри трговине одражавају интересе пословне заједнице, како извозника који желе да виде отварање нових тржишта за њихове производе, тако и произвођача добара који се такмиче са новим увозом. Због тога сељаци у земљама у развоју напорно раде да би отплаћивали дугове њихових земаља ММФ-у, а бизнисмени трпе због високих пореза на додату вриједност услед инсистирања ММФ-а, јер је текући систем који спроводи ММФ систем опорезивања без заступања интереса опорезованих. Губљење илузија о међународном систему глобализације под окриљем ММФ-а расте у свим дијеловима свијета.¹¹⁶

Остављен без алтернатива, без начина да изрази своју забринутост, или да присили на промијене, народ се буни на улицама. Улице свакако нису мјесто гдје се ствари дискутују, политике формулишу, или подстичу компромиси. Али, ти протести су приморали владине званичнике и економисте широм свијета да размишљају о алтернативама за политике Вашингтонског консензуса као једином и стварном путу раста и развоја. Постаје све више јасније, не само обичним грађанима, него и креаторима и носиоцима политике и то не само онима у земљама у развоју, већ и онима у развијеном свијету, да глобализација онако како је до сада практикована није испунила она очекивања која су њени заговорници обећавали, или која може и треба да постигне.

Наведени приступи указују да глобализација има значајне импликације за социјалне политике. Међутим, како почивају на сасвим различитим схватањима шта глобализација подразумијева и које је њено поријекло и динамика, изводе различите закључке о шансама за успјех социјалне политике. Први приступ вуче на „јаку“ глобализацију и замишља је као економску спољашњу појаву, коју у великој мјери пасивно примају државе, социјалне државе и популација. Други при-

¹¹⁶ Стиглиц, Ц., *истио*, стр. 145-147

ступ, представља глобализацију више као творевину држава и као такву још увијек у великој мјери под њиховом контролом. Зато Дакон истиче прилагодљиве и проактивне способности држава, централност социјалних политика у одређивању времена, тока и карактера глобализације и разноврсност политичких реакција и исхода. Трећи приступ, такође, приписује већу тежину политичком посредовању у његовом нагласку на транснационалне политичке процесе и институционалне структуре и њихове импликације за формирање социјалне политике, њену примјену, обављање услуга и издвајања за њу. Увиђа опасности глобализације за социјалне стандарде и такође, одржава вјеровање у продужену могућност политичких институција да регулишу глобалну економију у интересима социјалне заштите. Иако су тржишта постала погонске силе у међународном економском систему, домаће реформе, било политичке, социјалне, природне средине, или културне сфере, су принуђене да узму у обзир глобалне факторе који утичу на њихов облик и примјену. Географске границе постају све пропустљивије, што има великог утицаја на процесе креирања јавне политике и, посебно, социјалне политике, које се морају прилагодити новим међузависностима у оквиру којих се доносе националне политичке одлуке.

Промијене у глобалној политичкој равнотежи, унутрашњим и међудржавним конфликтима, стварање регионалних интеграција, нових трговинских споразума, мобилност међународног тржишта рада, експанзија у комуникацијама и промјене у економском животу захтијевају прилагођавање система социјалне политике околностима које се дешавају ван граница националних утицаја. Дакле, имају важан утицај на креирање националне социјалне политике, очекивања и понашања.

Процеси реформе социјалне политике и мрежа социјалне сигурности у многим земљама, без обзира на степен њихове развијености, рањивије су сада него раније на промјене у међународним оквирима. У амбијенту глобализације, националне и локалне владе не могу више да игноришу глобалне трендове, који притискају на њихове границе и утичу на јавно мишљење и политичке одлуке, које социјалне политике треба да примјене да би омогућиле људски развој који би и даље допринио економском расту. Дакле, социјална политика појединих друштава постала је све више рањива ефектима глобализације. Зато је

врло значајно разумјети како, кроз које процесе, којим средствима и са којим степеном успјеха су социјалне политике и процеси социјалне реформе обликовани, примијењени и процијењени. Такво разумијевање може допринијети успјешности социјалне реформе у земљама у транзицији, неразвијеним земљама, али и развијеним које имају велике неријешене проблеме и огроман број неистражених могућности.

Све чешће се међу теоретичарима, али и политичарима поставља питање ко треба да плати трошкове социјалне реформе у контексту глобализације и истовремено домаћих ограничења. Да ли ће одговорност за адаптирање на глобализацију и постизање веће унутрашње ефикасности бити стављена на терет појединцу, породици и заједници, или међународној заједници, пословном сектору и држави? Ти изазови су посебно евидентни у садашњим покушајима којима је предмет реформа система социјалне сигурности у земљама у транзицији и земљама у развоју. После година политичке демократизације, економског подешавања и растућег сиромаштва, већина земаља у развоју и земаља у транзицији је под унутрашњим и спољним притисцима да спроведу социјалне реформе. Иако неопходне социјално-политичке реформе изазивају низ проблема, обезбјеђење ефикасних социјалних сервиса уз ограничене ресурсе један је од најтежих проблема које треба да превлада низ земаља за које обликовање социјалне политике је примарно опредјељене према ширењу људских могућности представила велики изазов.

Крајем двадесетог вијека учињени су покушаји у неколико правца. Процес реформе је обухватио реконцептуализацију и реорганизаацију система социјалне сигурности, укидање кључних институција и стварање других базираних на комбинацији активности јавног и приватног сектора. Такође, долази до промјена у одговорностима централне и локалне владе, прихвата се нови приступ изградњи консензуса и социјалне партиципације. Не постоји специфичан модел процеса реформи, већ се слободно може рећи да нови модели социјалне реформе добијају облик како се процес креће. Домаћи притисци садрже редефинисање улоге државе, успостављањем нових оквира јавне одговорности, која ће праведније одговорати основним потребама посебно најрањивијих група и обезбиједити доступност и квалитет услуга. Уводи се низ мјера како би се створило ефикасно тржиште рада, али ипак, то ће бити дуготрајан процес.

Тржиште се шири у свим областима живота, као што су: здравство, образовање као и дугим социјалним активностима. Међутим, ефикасност програма и брига за смањење трошкова треба да буду наглашени као кључни елементи у бављењу реформом социјалне политике у окружењу ограничених ресурса. Финансирање социјалних политика и програма треба да буде истражено у свјетлу проблема као што су фискални дефицит, повећани приходи од пореза, накнада за услуге и употреба ресурса од међународних донатора. Такође, већи нагласак би требало ставити на подстицање програма превентивне, а не куративне активности. Финансирање социјалне политике треба да допринесе одрживости пружања социјалних услуга стварањем веће одговорности код прималаца, узајамних обавеза и активним, а не пасивним програмом партиципације.

Истовремено, у међународној сфери, те земље морају да заузму нове позиције у растућој међузависности глобалне економије, директним улагањима у кључне секторе и јачање људских и индустријских капацитета да би биле конкурентне. У развијеним земљама, гдје владају тржишне привреде, долази до преиспитивања концепта и праксе “државе благостања” и основних принципа њене социјалне политике. Нова теорија и пракса ефикасног економског развоја најразвијенијих земаља тржишне привреде и осигурања адекватног животног стандарда становништва императив је прилазног раздобља. Проблем интегрисања економске и социјалне политике и даље је актуелан. Због фискалне консолидације смањене су могућности да владе троше на економске, социјалне и културне активности у многим земљама, што је изазвало незадовољство становништва. Промјене социјалне политике у државама благостања у циљу обуздавања издатака усмјерене су у три правца, а то су:

- рестрикција помоћи и поштравање услова за њено добијање;
- обуздавање издатака одређивањем нижег основног универзалног покривања добробити ;
- испитивање имовног стања да би се утврдило да бенефиције иду онима којима су заиста и најпотребније.¹¹⁷

¹¹⁷ О овоме више видјети у Чекеревац, А., Социјална политика савременог света, монографија ка савременом друштву - процеси транзиције, ФПН, Београд., 1997

Државе су присиљене да изграде систем социјалне политике који ће одговарати 21. вијеку. Реформа социјалне политике укључује ревизију критеријума за усмјеравање социјалних услуга, идентификацију алтернативних извора финансирања, смањење незапослености, налажење нове равнотеже између јавне и приватне социјалне одговорности, креирајући могућности кроз обучавање и образовање, и коначно крећући се од приступа лијечења ка приступу превентиве у смањењу сиромаштва које је у порасту и у високо развијеним земљама тржишне привреде. Разлике међу земљама су велике и заједнички закључак о тим друштвима, њиховом приступу социјалним реформама не може се лако извући из компаративне анализе. Ипак, постоје сличности које помажу идентификовању задатака и, прије свега, идентификовању могућих замки са којима се може суочити у прављењу социјалне политике у свијету гдје је глобализација постала преовлађујући контекст људског развоја.

Комбинација међународних и домаћих притисака ће вјероватно имати дубок утицај на руте којима земље спроводе њихове процесе социјалних реформи и обезбјеђује у наредним годинама смјернице хуманог развоја у економском развоју. Изазов са којим се те земље суочавају у реформисању њихових социјалних система је да пронађу прави баланс између ширења могућности за економски раст уз побољшање људске сигурности. Упркос разлика међу земљама, поређење процеса и услова социјалне реформе освјетљава неке важне опште проблеме. Прво, недостатак флексибилности институција социјалног благостања је често једна од главних препрека за постизање веће ефикасности. То је од посебног значаја за земље које имају парцијалне социјалне програме. То значи да фокусирање само на побољшавање система доступности услуга није довољно.¹¹⁸ Слична ситуација постоји у земљама, гдје секторски програми имају тенденцију међусобног преклапања. Због тога социјална реформа тако треба да се фокусира на проблеме као што су узајамна веза између незапослености, стручне обуке, социјалног обезбјеђења и програма против сиромаштва.

¹¹⁸ Hunsley, T. M., „Discussion comments, Comments prepared at a meeting entitled Social policy in a global society“ *Parallels and lessons from the Canada-Latin America experience, held in Ottawa, Canada from 26 to 28 October 1994*. International Development Research Centre, Ottawa, Canada, 1994., pp. 156

Да би се изашло на крај са недостатком релативне институционалне флексибилности, биће потребно да се постигне нови социјални консензус и да се примјене праксе колективног уговарања које могу допустити неки степен контроле над утицајем социјалне реформе на економију и општу добробит. Друго, нагласак на усмјеравању социјалних програма може имати потенцијално негативне утицаје у случају да је мањи значај дат преорјентацији универзалних политика и програмима самопомоћи, укључујући преквалификацију и програме производних кредита. Посљедица тога може бити пораст сиве економије, која је иначе врло присутна у земљама у транзицији и земљама у развоју, затим јачање клијентелизма и развоја културе сиромаштва. То наравно има негативне ефекте на приходе од пореза.

Разумљиво је да расту сумње у позитивне ефекте давања мањег значаја универзалним социјалним политикама у односу на усмјерене програме. Усмјерени програми имају ограничења као инструмент за олакшање сиромаштва због његовог индивидуалног, а не породичног или фокуса заједнице. Постоје ризици од погоршања социјалних неједнакости диференцијацијом социјалних сервиса за сиромашне и остатак друштва, а циљање рањивих група може постати сувише скупо јер су те групе често политички слабе, нису организоване и имају културу економске зависности.¹¹⁹ Усмјерене и универзалне политике не треба да буду супротстављене већ комплементарне пошто служе различитим сврхама, имају различите механизме и захтијевају различите организационе структуре. Треће, не треба заборавити постојање економских, политичких и институционалних ограничења на локалном нивоу али и на државном нивоу у спровођењу процеса социјалне реформе. У случају земаља у развоју, свакако, је велико ограничење недостатак квалификованих људи. Резултат је недостатак неопходних капацитета који се захтијевају за спровођење социјалних реформи и примјену нових социјалних политика. Четврто, упркос важним разликама између појединих земаља, које чине политику процеса децентрализације са веома различитим садржајем, цивилно друштво

¹¹⁹ Raczynski D., *Discussion comments, Comments prepared at a meeting entitled Social policy in a global society: Parallels and lessons from the Canada-Latin America experience, held in Ottawa, Canada from 26 to 28 October 1994.* International Development Research Centre, Ottawa, Canada., 1994., pp. 147

добија нов значај у односу на процесе децентрализације. Укључивање цивилног друштва је неопходно за достизање политичке, административне и финансијске децентрализације и да учини локални развој ефикасним инструментом социјално-политичке реформе. Пето, улога националних култура, вриједности и институција је критична ако се дугорочно посматра процес социјалне реформе и примјена ефективних социјалних политика. Оне се узајамно оснажују, обликујући једна другу у процесима реформе.

Глобализација мијења начин на који владе, међународне агенције и цивилно друштво гледају на развој уопште и на социјалне политике посебно. У том смислу, глобализација има значајне и директне ефекте на процес социјалне реформе помоћу којих владе, користећи комбинацију политика и инструмената, стављају економски развој на услугу циљева људског развоја. Социјална реформа је тако средство којим друштва штите и унапрјеђују људски живот и дигнитет, суштинску људске сигурности.

У данашњем глобалном друштву, уништавање околине, етнички сукоби, или недостатак политичке демократије, су проблеми који не могу бити заустављени или ограничени националним границама, нити се могу разумјети без разматрања њиховог утицаја на “како људи живе и дишу у друштву, како слободно врше сопствене изборе међу многима, колико приступа имају тржишту и социјалним могућностима, односно да ли они живе у конфликту или у миру”.¹²⁰ Дакле, на крају можемо рећи да је процес глобализације која је заснована на постулатима неолиберализма довео до урушавања социјалне државе, а што је за посљедицу имало повећање сиромаштва и неједнакости у цијелом свијету посебно у неразвијеним и државама у развоју. Сиромаштво и неједнакост без обзира на све реформске процесе које предузима друштво у цјелини ће и даље бити неиздјежна компонента у структури друштва овога вијека. Пошто сиромаштво и неједнакост све више узимају маха у свијету, оно би као такво у будућем времену могло постати покретач разних немира, сукоба и револуција, које подстакнуте етничким и вјерским напетостима могу довести да општег сукоба између веома малог броја богатих на Сјеверу и веома великог броја сиромашних на Југу.

¹²⁰ Raczynski D., *истио*, стр. 148

Због различитог дефинисања сиромаштва, социолози, психолози као и многи други теоретичари савременог друштва данас обично користе два социо-психолошка приступа сиромаштву, кроз подјелу на:

- апсолутно сиромаштво или одржавање голог живота и
- релативно сиромаштво

Под апсолутним сиромаштвом подразумијева се стање прихода или потрошње породица и појединаца испод дефинисаног минимума животних потреба (непостојање основних услова за одржавање физичке егзистенције), као што су храна, одјећа, обућа, становање, гријање и остале елементарне животне потребе за одржавање здравља и неометаног функционисања тијела. Основне животне потребе чине тачно наведене количине и структуру потрошње за ове потребе и, по правилу, тај скуп елементарних потреба заснива се на стварној потрошњи најсиромашнијих чланова друштва, уз прилагођавања према одређеним међународно признатим стандардима за исхрану.¹²¹ Концепт апсолутног сиромаштва сматра се универзално примјењивим и већина свјетских социолога сматра да су стандарди за људско одржавање, углавном, исти за све људе истог животног доба и исте тјелесне грађе, без обзира гдје живе, те се може рећи да живе у сиромаштву уколико се налазе испод овог универзалног стандарда. Апсолутно сиромаштво се уобичајено мјери помоћу одређивања границе сиромаштва.¹²² Међутим, нису сви научници мишљења да је могуће одредити тај стандард, те сматрају да је погодније користити приступ релативног сиромаштва. Проблеми тумачења појма релативног сиромаштва су сложени, и ту се, углавном, користе мјерила дохотка, али она могу прикрити разноврсност стварних потреба људи. Заговорници концепта релативног сиромаштва сматрају да се сиромаштво културолошки дефинише и да се не може мјерити на основу неког универзалног стандарда. Погрешно је претпоставити да су људске потребе свуда идентичне, јер оне се разликују чак и у оквиру једног друштва из разлога што се нешто сматра неопходним у једном друштву, у другом се може сматрати луксузним или непотребним за одржавање живота. Релативно сиромаштво је, такође, проблематично за дефинисање јер

¹²¹ Бабовић, М., *Социјално укључивање: концепции, стање, полиитике*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 2010, стр. 78

¹²² О овоме више видјети у: Гиденс, А., *Социологија*, ЦИД, Подгорица, 1996., стр. 341

како се друштва развијају, тако се мијења и схватање релативног сиромаштва. У богатим друштвима овакве студије нису популарне, јер постављају питања оправданости и легитимности прихода богатих.

У суштини под апсолутним сиромаштвом подразумејева се стање које одликује немогућност да се задовољи одређен општи минимум животних потреба, док релативно сиромаштво представља сиромаштво у односу на неки просјек или минимум прихватљивог стандарда у одређеном друштву или једноставније речено, апсолутно се сиромаштво, углавном, односи на физиолошке потребе, док се код релативног сиромаштва сагледавају социјалне потребе. У правилу, коришћење концепта релативног сиромаштва доводи до већег броја сиромашних него при употреби концепта апсолутног сиромаштва. Даље, сиромаштво се може дефинисати као финансијско (у смислу недовољности прихода за задовољење одређених потреба) или као материјална деривација (у смислу различитих незадовољених животних потреба). Оно може бити објективно или субјективно, при чему у првом случају истраживач одређује критеријум сиромаштва, а у другом случају критеријум је субјективан осјећај појединца. Без обзира како дефинишемо сиромаштво најчешће пратимо сљедеће његове карактеристике: распрострањеност, дубину и оштрину сиромаштва и структуру сиромашних.

Распрострањеност сиромаштва представља број лица или домаћинства која се могу сматрати сиромашним према постављеном критеријуму, који се најчешће дефинише као линија сиромаштва, док се учесталост сиромаштва исказује преко стопе сиромаштва, односно учешћа сиромашних у општој популацији или унутар неке друштвене групе. Дубина и оштрина сиромаштва указују на то колико је сиромаштво тежак или велики проблем једног друштва. Дубина сиромаштва показује колико су сиромашни удаљени од линије сиромаштва, тј. колико им је средстава потребно да се „попну“ изнад линије сиромаштва, док оштрина сиромаштва показује колико су сиромашни међусобно „неједнаки“ у сиромаштву. Структура сиромашних показује које се друштвене групе суочавају са проблемом сиромаштва, односно, показује ко су сиромашни.

Према најновијим статистичким подацима УН-а, више од 2,8 милијарди људи свјетске популације живи са приходом мањим од 2\$ по дану, док више од 1,2 милијарди људи живи са приходом мањим од 1\$

дневно.¹²³ Поједини региони, као што су јужна Азија и Суб-Сахарска Африка, по овим критеријима имају скоро 50% сиромашних. Даље, у свијету има око 1 милијарду неписмених, више од 1 милијарду становника планете немају приступ здравој води, а 840 милиона је гладних. Годишње од заразних болести умире 11 милиона дјеце млађих од 5 година и више од 6 милиона због слабе превенције од заразних болести. Такође, сваке године умире 6 милиона дјеце од неухрањености прије навршене пете године живота, а трећина свјетске дјечије популације је неухрањено и гладно.¹²⁴

У сиромашним државама више од 50% дјеце не иде у основну школу, а тек до 20% иде у средњу школу. У свијету 114 милиона дјеце не иде у основну школу, а 584 милиона жена је неписмено. 50% становништва Африке болује од заразних болести колере и дијареје. У свијету сваки дан умире од вируса ХИВ-а око 6.000, а 8.200 људи буде заражено овим смртоносним вирусом, док се сваке године око 300 до 500 милиона људи зарази маларијом, а 3 милиона њих умире, од чега сваких 30 секунди умире једно дијете у Африци. Са друге стране 20% становника планете из високоразвијених земаља располаже са 86% БНП, а три најбогатија човјека на свијету располажу већим богатством од 48 најсиромашнијих држава свијета укупно итд.

Посебно забрињавају подаци о количинском смањивању производње хране у свијету по становнику, што је резултат опадања пораста укупне производње хране, а са друге стране бројност свјетске популације се убрзано повећава.¹²⁵ Поред тога, све су веће разлике у производњи, потрошњи и расподјели пољопривредних производа у развијеним и у неразвијеним земљама, па је и јаз између њих у том погледу све већи. Сузан Рајс је у свом говору на „*Reed College-The Brookings Institution*“ истакла да је блиска прошлост показала да државе са \$250 БНП имају 15% ризик интерних конфликата, док државе са \$5,000 БНП имају мање од 1%), што показује да сиромаштво може као гло-

¹²³ У комплетном тексту подаци су преузимани, операционализовани и прилагођавани из налаза Human Development, Report 2015, Sustainability and Equity: A Better Future for All. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf. Сајт је посјећен 27.02.2016. године.

¹²⁴ Fast Facts: *The Faces of Poverty* www.unmillenniumproject.org.

¹²⁵ Процјењује се да ће 2050.године на планети живјети око 10 милијарди људи.

бално стање директно утицати на глобалну безбједност.¹²⁶ Према методологији *The Brookings Institution* у свијету су идентификоване 52 државе које се третирају као слабе и сиромашне.¹²⁷

Проблем сиромаштва је тешко рјешив у условима глобално неоформљеног свијета, када униполарни свијет није успостављен, а мултиполарни свијет није још у блиској будућности на видiku, или, боље речено, наставља се „мртва трка“ та два концепта у којој се све веће своте новца троше за наоружавање. Према новијим теоријским промишљањима, сиромаштво постаје савремени извор угрожавања и пријетња глобалној безбједности са спектром конвенционалних (традиционалних) и асиметричних метода и средстава угрожавања. Сиромаштво може проузроковати бројне глобалне проблеме и у овој фази посматрања можемо говорити само о ревизијама и предвиђањима могућих лепеза глобалних безбједносних изазова, ризика и пријетњи узрокованих нарастајућим свјетским сиромаштвом.

Постоје бројни сценарији у којима глобална безбједност може бити угрожена као посљедица сиромаштва, од којих ћемо издвојити оне најразорније по њу. Хипотетички посматрано сиромаштво може на индиректан начин угрозити глобалну безбједност развојем непредвиђених и науци непознатих вирусних и бактериолошких пандемија које су пропратна појава сиромашних (услед недостатка основних средстава за живот и хигијену), а којима могу погодовати све присутније климатске промјене, што у крајњем може угрозити и опстанак човјека на планети. Ту се могу десити и вјештачки изазване пандемије кроз сценарије производње разноврсног НХБ наоружања од стране незадовољних појединаца, терористичких колективитета, сиромашних држава које имају способности да произведу НХБ оружје, са свим својим методима и средствима употребе, односно злоупотребе.¹²⁸ Такође, опште распрострањено сиромаштво може угрозити глобалну безбједност путем револуционарних и насилничких аката који су ви-

¹²⁶ Rice, E. S., *Global poverty, weak states and insecurity*, The Brookings blum roundtable, 2011., pp. 8

¹²⁷ Према подацима Свјетске банке из 20014.године, 52 државе су су идентификоване као сиромашне, чији су запослени имали просјечну годишњу зараду мању од \$875 према Атлас методу.

¹²⁸ Неки подаци говоре да такве типове оружја може произвести најмање 50.000 научника у свијету.

ђени раније у историји, а којима погодује глобална клима неравно-мјерне расподјеле богатства и дохотка у свијету, борба глобалних сила за креирање новог свјетског поретка, стање реконсталације односа у свијету и сл. Ово је само мали дио лоших сценарија узрокованих глобалним сиромаштвом, а који се могу десити на глобалном нивоу.

Растуће сиромаштво, подстакнуто тренутном економском кризом, порастом цијена хране и смањивањем количине произведене хране по становнику, могло би проузроковати различите видове конвенционалних и асиметричних пријетњи, које би могле имати глобалне посљедице по мир и стабилност у свијету, а поготово у сиромашним и неефикасним државама („пропалим“) и регионима свијета. Тренутно, највећу опасност представља пропадање сиромашних држава и пораст броја сиромашних, што узрокује раст свих облика криминалитета, а који се убрзано шири на регионални и глобални ниво, чиме као такво сиромаштво постаје директна глобална пријетња безбједности. Организовани криминалитет представља посебну опасност јер се одвија у спречи са политичким факторима (органима власти, партијама, синдикатима) као инструментима за постизање тог циља, тежећи монопољу на одређеном географском подручју, као и монопољу у погледу одређеног типа „бизниса“, са тежњом да се регионално и глобално шири, уз проширивање форми дјеловања¹²⁹, попримајући транснационални карактер.

5.2. Етнички и вјерски екстремизам

У периоду од краја Хладног рата до данас, као једно од централних питања глобалне безбједности појавили су се етнички сукоби. Ратови на подручју бивше Југославије те у другим дијеловима свијета (Африка, Азија), који су садржавали и наглашену етничку компоненту у сукобу, иницирали су током протекле двије деценије интензивно академско проучавање етничких сукоба. Ипак, успркос бројним ис-

¹²⁹ Најчешћи облици организованог криминалитета: крађа скупоцјених аутомобила, извршење посебних облика превара (цубер криминал идр.), зеленаштво, утјеривање дугова, пружање „заштите“, коцка, проституција корупција, прање новца, кријумчарење нуклеарног материјала, оружја и људи, илегални промет и трговина опојним дрогама.

траживањима, феномен етничког сукоба, те његов утицај на глобалну безбједност и даље је обиљежен многим отвореним питањима и непознаницама. Велики број научних истраживања етничких сукоба након Хладног рата настојао је идентификовати узроке који су довели до повећавања броја ових сукоба након 1990. године. Дио аутора истиче чињеницу како је процес демократизације у претходним ауторитарним државама етничким мањинама дао оквир за изражавање захтјева усмјерених према тражењу мањинских права. Уз то, наводи се и све већа пажња међународне заједнице усмјерена према етничким сукобима, као и растућа могућност међународне интервенције у такве сукобе ради заштите људских права. Ове чињенице користе се за истицање утицаја етничких сукоба на глобалну безбједност те потребу за већим ангажовањем међународне заједнице у спречавању ових сукоба.

Други низ погледа повезује етничке сукобе са проблемима неједнаког развоја, тешком модернизацијом нових независних држава због оптерећења колонијалног наслеђа, или културног насиља већине над мањином. Ове теорије заснивају се на премиси да су различите димензије историјских околности (политичке, економске, друштвене, културне) створиле ситуацију у којој етнички идентитет има много веће политичко значење, што у кризним раздобљима отвара могућност прерастања уобичајених конфронтација унутар неке друштвене заједнице у насилне етничке сукобе. Могу се истакнути и погледи (данас углавном одбачени) који негирају постојање етничких сукоба, тврдећи да се ради о политичким, економским и друштвеним сукобима између група које се дефинишу као етничке заједнице. Са овим погледима су повезане и теорије које не одбацују постојање етничких сукоба, али примарно наглашавају политичке, економске и идеолошке аспекте сукоба који се налазе у интеракцији са етничким аспектима.

Наведени погледи указују како данас у оквиру теорија међународних односа нема јединствен приступ проучавању етничких сукоба, те посебно етничитета као чиниоца у овим сукобима. То је посљедица досадашњег усмјеравања пажње на материјалне чиниоце (моћ држава), при чему је главна позорност била усмјерена на понашање држава у анархичном међународном систему. Значајан дио проблема повезаних са истраживањем етничких сукоба произилази из чињенице да је

истраживање сукоба и ратова у академској заједници деценијама било повезано са сукобљавањем суперсила за вријеме Хладног рата. Стога је у центру пажње низа друштвених дисциплина било истраживање улоге војних савеза, нуклеарне и конвенционалне трке у наоружању, нуклеарно одвраћање, концепт баланса моћи и његовог утицаја на међународну безбједност, одређени економски аспекти безбједности (трошкови трке у наоружању). Обзиром на наведено, у истраживању сукоба пажња је била усмјерена на међудржавне конвенционалне ратове.

Пракса показује како реалистичке теорије међународних односа тешко могу послужити у разумијевању етничког сукоба. Реализам се примарно бави улогом државе као субјекта у међународним односима, односно проучавањем рационалне интеракције субјеката у анархичном међународном систему. У таквом дискурсу утицаја унутрашње политике држава на међународне односе налази се у другом плану, што значи да се проблематика ентитета и етничких сукоба најчешће своди само на питање механизма мобилизације становништва ради одвраћања пријетњи које долазе из међународног система. Други поглед који је код реалиста присутан у питању етничких сукоба јест његова улога у процесу који доводи до слабљења моћи државе, те евентуално до њеног слома. Наведено се може илустровати експанзионистичком политиком бившег СССР-а. Ова држава се врло често наводи као примјер државе која је тражила политичку легитимност кроз експанзију која је довела до њеног пренапрезања и немогућности регулисања етничког сукоба унутар властитих граница (на подручјима која су политиком експанзије инкорпорирана у састав СССР-а). Губитак способности регулације етничких сукоба ствара сигурносну дилему, јер отвара могућност вањске интервенције у различитим облицима, чиме се слаби суверенитет, а тиме и моћ државе на чијем се подручју одвија етнички сукоб. Тако се реализам проучавања ентитета и етничких сукоба своди само на ниво средства која могу ослабити моћ државе, без правог покушаја разумијевања бити етничког сукоба. У основи, фокус реализма и даље остаје проучавање интеракције држава у међународном систему (објашњавање ратова међу државама) а не проучавање сукоба унутар држава, чак и ако такви сукоби доводе у питање суверенитет неке државе и њену способност дјеловања у међународном систему.

И други традиционални приступи проучавању међународних односа и међународне безбједности занемарују ово подручје. Тако је и за либерализам у проучавању међународних односа наведено подручје ирелевантно. Либерализам етнички идентитет своди на улогу транзицијског механизма чије ће значење постати ирелевантно јачањем државе, јер ће се у том процесу успоставити секуларни политички систем и снажно цивилно друштво. Тиме ће етнички идентитет те етничке мобилизација повезана са национализмом постати анахронизми. Стога је у центру пажње проучавање стварања економске међузависности као начина спрјечавања сукоба. Овдје је нагласак на проучавању сарадње држава и других субјеката међународних односа, али не и на сарадњи етничких група (које су очито у разматрањима теоретичара од минорне важности у односу на друге субјекте међународних односа). Овакав модел настао је на основу специфичног искуства развоја западне цивилизације, а либерални теоретичари сматрају да је такав модел примјенив и на остатак свијета.

Занимљиво је како овакав приступ проблематици етничких сукоба дијеле и теорије које су по свом садржају потпуно супротне реалистичкој и либералној школи међународних односа. Тако марксистичка теорија међународних односа има исти став према етничким сукобима као и либерална теорија – етнички идентитет и етнички сукоб су атавизми који ће бити превладани у процесу модернизације. Међутим, догађаји у задње двије деценије показују неоснованост оваквих погледа на етнички идентитет и етнички сукоб. Умјесто застаријевања етничког идентитета имамо све више примјера суверенитета нових држава заснованих на етничком идентитету, а њихови приједи су независности Источног Тимора, те Косова. Пракса показује како у многим државама на подручју Африке и Азије недовршени процес изградње нације у комбинацији са мулти-етничким саставом многих држава доводи и до међудржавних сукоба те сукоба унутар држава. У наведеној ситуацији етнички идентитет и етнички идентитет умјесто одласка у прошлост и даље остају релевантни чиниоци на међународној сцени. Умјесто нестајања, видимо све чешће случајеве политичке мобилизације засноване на етничком чиниоцу, све више етничких група, угрожених репресијом од стране централизоване државе и већинског народа (чест случај у многим државама Трећег свијета, гдје је наслеђе колонијализма довело до повлачења вјештачких државних граница и стварања држава са етнички мјешо-

витом популацијом) настоје пронаћи рјешење не тражењем модалитета суживота унутар једне државе, већ стварањем нових држава у којима ће етничке мањине коначно бити сигурне од напада друге етничке групе. Како се такав циљ ријетко може постићи мирним путем, расте број етничких сукоба. На пораст броја етничких сукоба указује и чињеница како у периоду након 1945. године 90% сукоба нису били међудржавни сукоби, већ сукоби вођени унутар граница једне државе, и то грађански ратови, те етнички сукоби.

Од средине педесетих година прошлог вијека започео је видљиви раст броја етничких сукоба, чији је број достигао врхунац средином деведесетих година прошлог вијека. У раздобљу између 1990. и 1995. године избио је велики број грађанских ратова и етничких сукоба (у многим случајевима радило се о комбинацијама ових врста сукоба) у многим дијеловима свијета, а нарочито на подручју бившег Совјетског Савеза, у југоисточној Европи, западној, централној и источној Африци те у дијеловима Азије. Средином деведесетих година прошлог вијека готово четвртина држава у свијету била је захваћена грађанским ратом или етничким сукобом,¹³⁰ који је у просјеку трајао око шест година.¹³¹ Многи теоретичари наводе како је управо комбинација грађанског рата и етничког или етно-националистичког сукоба у наведеном периоду постала главни облик масовног политичког насиља које се реализују у име циљева као што су постизање аутономије или пуне независности. Без сумње, може се рећи да су различити облици сукоба који се воде унутар држава данас превађавајући облици ратовања. На то указује упоређивање броја свих сукоба вођених од 1945. до 1999. године. У наведеном раздобљу, „...у 130 грађанских ратова и етничких сукоба (двје трећине грађанских ратова истовремено су били и етнички сукоби) вођених у 70 земаља убијено је 20, а прогнано 70 милиона људи, док је у истом периоду у 25 међудржавних ратова погинуло око 3 милиона људи.“¹³²

Истовремено, грађански ратови и етнички сукоби не само да трају дуже од међудржавних сукоба, већ најчешће завршавају и без формалног мировног споразума и постизања трајног рјешења узрока су-

¹³⁰ Fearon, J. and Laitin, D., „Ethnicity, Insurgency, and Civil War”, *American Political Science Review*, vol. 97, no.1, 2003., pp. 75-90

¹³¹ Hegre, H., „The Duration and Termination of Civil War“, *Journal of Peace Research*, vol. 41, no. 3, 2004., pp. 243-252

¹³² Hegre, H., *истио*, стр. 253

коба, што често доводи до њиховог поновног избијања. Ипак, без обзира на усмјеравање пажње на проучавање грађанских ратова и етничких сукоба, они су и даље недовољно расвијетљени феномен, што посебно вриједни за етничке сукобе. Анализом досадашњих етничких сукоба могу се издвојити карактеристике које омогућавају брзу и једноставну класификацију неког сукоба као етничког. Уопштено, може се рећи како сукоб описује ситуацију у којој два или више субјеката настоје остварити циљеве који су међусобно неусклађени, али су у перспективи сваког субјекта праведни. У складу са овом дефиницијом, етнички сукоби су врста сукоба у којима барем једна сукобљена страна своје циљеве дефинише у примарно етничким терминима, и у којима барем једна од страна у сукобу објашњава своје незадовољство угрожавањем њеног специфичног етничког идентитета (угрожавање њихових права као етничке групе, немогућност остваривања њихових интереса због етничке дискриминације, и слично).

Етнички сукоб је резултат одлука његових учесника, који настоје постићи одређене циљеве примјеном насилних средстава. Као карактеристике овог сукоба, које су присутне у многим случајевима, могу се навести сљедеће:

- Повезаност етничког сукоба са национализмом, односно тежњом одређене групе људи која дијели заједнички идентитет за формирањем властите државе. Тежња одређене етничке групе за формирањем властите државе, те примјена насилних средстава за остваривање тог циља видљива је у многим случајевима, као на примјер: у дуготрајном дјеловању Курдске радничке партије (ПКК) која се залаже за отцјепљење дијелова Турске насељених Кудрима, или неуспјешним покушајима Тамилских тигрова за стварањем властите државе на сјеверу Шри Ланке.
- Насиље присутно у сукобу. Под насиљем у етничком сукобу мисли се на дјеловање припадника једне етничке групе које је усмјерено према убијању припадника друге етничке групе које је мотивисано чињеницом да жртве напада припадају другом етничкосту. Ова дефиниција покрива све нивое насиља присутне у етничком сукобу, од неорганизованих локалних напада на припаднике друге етничке скупине, па до геноцида усмјереног према другој етничкој групи.

- Сукоб у границама једне државе. Етнички сукоб се одвија унутар једне државе па је то стога углавном унутарњи сукоб.

У центру пажње савремене теорије је научна анализа насилних етничких сукоба, међутим, у свијету тренутно постоје и бројни ненасилни етнички сукоби који се јављају у облику политичке, економске и културне репресије према етничким мањинама, као што су: ограничавање права гласа, искљученост из одређених професија, порезно оптерећење, ограничавање слободе вјере и слично. У неким случајевима овај облик етничког сукоба јавља се и као правни спор између државе и етничке мањине која тражи одређена права. Овакве случајеве имамо у Сјеверној Америци, гдје се кроз овај облик етничког сукоба амерички Индијанци и Ескимима боре за своја права, такође, слични сукоби постоје у Аустралији, Новом Зеланду и дијеловима Скандинавије. У односу на категоризацију насилног етничког сукоба, можемо разликовати неколико врста ових сукоба:

- Сепаратистички покрети који се јављају кроз покушаје дијела или цијеле етничке групе да стекне независност одвајањем из састава државе у којој се налази. Овај облик насилног етничког сукоба је врло раширен у савременим међународним односима.
- Насилни сукоби који су резултат сукоба између двије или више етничких група унутар једне државе или сукоба етничке групе и владе једне државе, које се боре за остваривање циљева као што су политичка аутономија, стјецање моћи, контрола ресурса. Ове врсте етничких сукоба које немају за крајњи циљ угрозити политички суверенитет и територијални интегритет државе у којој се воде, чести су у бившим колонијама (резултат политика колонијалних администрација које су подстицале сукобе између различитих етничких група и тиме стварале неједнакости које ће касније послужити као извор сукоба).
- Етнички сукоби који настају у оквиру освајачког рата. Сукоб двију етничких група које су доминантне у својим државама, у циљу освајања дијела територија противника и уклањања припадника супротстављене групе са освојеног територија. Ови сукоби су данас ријетки.

- Етнички сукоби који настају као резултат настојања националне владе за асимилирањем или протјеривањем етничке мањине кроз ускраћивање политичких, економских, друштвених и вјерских права припадницима мањине. Ови сукоби су најчешће ненасилни, али често са потенцијалом трансформације у насилни етнички сукоб.
- Иредентистички сукоби. Резултат су настојања етничке групе (нације) која доминира у једној држави да поново стави под своју контролу територију који је у прошлости изгубила, а на који и даље полаже права (на стварног или наводног историјског права на територију), иако је у међувремену демографска слика спорне територије промијењена.
- Вјерски сукоби. Према овим сукобима нису ограничени само на подручје етничког сукоба, у етничким сукобима често је присутна повезаност етничког идентитета и вјере.

Проблем у истраживању етничких сукоба настаје када се треба наћи одговор на питање, што је покренуло сукоб, односно зашто је у поједином случају етнички сукоб ескалирао из ненасилног сукоба двије или више етничких заједница у насилни и често врло крвав сукоб који по правилу доводи до појаве етничког чишћења, а у неким случајевима и до геноцида? Зашто у неким случајевима етничке разлике које дуже вријеме постоје међу различитим етничким групама и које се исказују као сукоб различитих интереса могу довести до избијања насилног етничког сукоба (на примјер, однос франкофонске мањине према већини у Канади, или однос Фламанаца и Валонаца у Белгији, подјела власти у Каталонији), док у неким случајевима могу довести и до насилних сукоба који могу завршити и геноцидом (Руанда)? Друго питање које се поставља у проучавању етничког сукоба је идентификовање чинилаца који одређују степен насиља у етничком сукобу, због чега су неки етнички сукоби обиљежени са релативно малим бројем жртава, а због чега у неким етничким сукобима жртве чине и неколико стотина хиљада људи? Због чега су неки етнички сукоби мирно ријешени, те који су фактори у неким случајевима довели до поновног избијања сукоба, док се у другим случајевима постојећи мировни споразум одржао?

У периоду после краја Хладног рата у теорији се појавило неколико популаризованих погледа на етнички сукоб и његову бит. Ови погледи који су публиковани у медијима и били су примарно усмјерени према објашњавању актуалних етничких сукоба, а не према покушају проналажења основних разлога настанка етничког сукоба и објашњавања његове динамике. Први поглед који је доминирао до средине деведесетих година прошлог вијека била је теза о избијању етничких сукоба заснованих на древним мржњама након што је нестала глобална равнотежа моћи коју су одржавале двије суперсиле.

Посљедица овакве промјене свјетског поретка био је прекид ауторитарне власти у многим државама, што је у великом броју држава довело до избијања тензија пригушиваних деценијама (потискиване "древне мржње" између етничких заједница). Те тензије су у неким случајевима ескалирале у грађански рат и етнички сукоб.¹³³ Ова анализа је касније је послужила као полазна основа за развијање тезе да су многе новонастале демократске државе које су припадале бившем источном блоку биле етнички и/или етно религијски сувише хетерогене да би преживјеле, те је у складу са тиме боље допустити њихов распад и формирање нових држава које ће бити етнички хомогеније и тиме стабилне. Овакав став посебно се учврстио код западних теоретичара и политичара који су били разочарани неуспјесима у покушају спрјечавања и прекидања етничких сукоба на подручју Балкана и на Кавказу. Идућа често навођена теза била је теза Самуела Хантингтона о сукобу цивилизација, односно теза да је идеолошки сукоб суперсила који је постојао за вријеме хладног рата сада замијењен цивилизацијским и религијским сукобом у којем постоји и наглашена етничка димензија.¹³⁴

Трећи теоријски приступ повезао је етнички сукоб са ширењем глобализације, свдећи га на одбрамбени механизам против културолошке унификације, или економске неједнакости између већине и етничке мањине, такође, узроковане глобализацијом.¹³⁵ Ширење етнич-

¹³³ Kaplan, R., „Balkan Ghosts“ *A Journey Through History*, St. Martin's Press, New York, 1993., pp. 97

¹³⁴ Huntington, S., *The Clash of Civilizations: Remaking of World Order*, Touchstone, New York, 1996., pp. 145

¹³⁵ Telo, M., „European Union and New Regionalism“ *Regional Actors and Global Governance in a Post-hegemonic Era*, Ashgate Aldershot, 2001., pp. 6-7

ких сукоба утицало је на настанак низа теорија које требају објаснити њихов настанак, а које су се заснивале и на претходно наведеним погледима. Премда се практично сви теоретичари слажу како је етничка хетерогеност најважнији услов за настанак етничког сукоба, мишљења су подијељена о обрасцима који етничке неспоразуме претварају у насилни етнички сукоб, при чему већина теорија наглашава утицај ситуације, а не структуралне чиниоце. Једна група теорија усмјерена је на страх и похлепу као узрок сукоба (страх заснован на угрожавању физичког опстанка; похлепа као настојање успоставе контроле над оскудним ресурсима или настојање за постизањем контроле државног апарата). Друга група теорија као објашњење за избијање насилног етничког сукоба наводи реакцију мањинске етничке групе на различите облике неправде (дискриминација, неједнакост, репресија). Трећа група теорија избијање сукоба једноставно објашњава физичким чиниоцима који етничку групу наводе на сукоб (на примјер, повољна конфигурација терена која омогућава вођење герилског ратовања, слабост државног апарата која омогућава мобилизацију етничке групе, или материјална и финансијска подршка дијаспоре). Проблем у изучавању етничких сукоба је и у чињеници да су многа истраживања усмјерена према анализи видљивих емпиријских образаца и варијабли које се могу мјерити и упоређивати са карактеристикама земаља које могу погодovati појави грађанског рата или етничког сукоба, варијабле које утичу на дужину трајања сукоба, фактори који могу утицати на поновно избијање скоро завршеног сукоба. Ова истраживања су открила важне обрасце који произлазе из емпиријски видљивих података, али на многа кључна питања нису нађени одговори. Је ли динамика избијања и вођења сукоба једнака и за грађанске ратове и за етничке сукобе? Колико етничке напетости доприносе избијању грађанског рата?

Усредсређујући се на истраживање видљивих и емпиријски доказивих чињеница заправо је доводило до избјегавања другачијег дављења етничким сукобом, односно настојања проналажења узрока сукоба који се не могу објаснити искључиво емпиријским истраживањем. У овом контексту проблеми који су везани за етничке сукоба се или комплетно заобилазе или усмјеравају на проучавање етничког сукоба само на подручју поједине земље без покушаја корелације са етничким сукобима у другим дијеловима свијета. Стога се поставља

питање, на шта треба обратити посебну пажњу приликом истраживања етничких сукоба, односно, како издјећи замку лаког приступа овом питању? Одговор на ово питање је заправо логичан. Приликом проучавања проблема етничког сукоба, треба се усмјерити на оно што представља суштину тог етничког сукоба, односно на питање идентитета припадника сукобљених етничких група. Када се говори о проблематици етничких сукоба, треба јасно истакнути чињеницу да се говори о димензији и домету етничког идентитета у политици, те да етнички сукоб представља борбу између група са различитим етничким и политичким идентитетом у оквиру одређеног географског и историјског контекста. Синоним "етнички" не би требало повезивати са антрополошким разликама међу људима. Умјесто тога, у многим дефиницијама појам етничког односи се на дефинисање одређене групе која је заснована на заједничком идентитету њених чланова. То је видљиво у сљедећим дефиницијама етничких група¹³⁶.

Тако нпр. Вебер, етничке групе дефинише као групе људи које дијеле субјективно вјеровање у њихово заједничко поријекло због међусобне физичке сличности, сличности обичаја или обоје, или због сјећања на колонизацију или миграцију; ово вјеровање мора бити важно за формирање групе. У складу са тиме, није важно постоји ли међу члановима групе објективно крвно сродство или не постоји. За Хоровитца етничитет и етничка група су засновани на миту о колективном насљеђу, које обично носи и особине за које се вјерује да су предодређене групи. За разлику од Вебера, по Феарону етничка група има следеће особине: чланство у групи је насљедно (чланови су потомци претходних генерација), чланови су свјесни идентитета групе којој припадају, чланови дијеле заједничке културне особине, група има сјећања на првобитну државу, група има заједничку историју која је барем дјеломично заснована на чињеницама, не на миту. У литератури се може наћи још дефиниција етничких група, по којима се оне дефинишу као група људи са митовима о заједничком поријеклу, дијељеним историјским сјећањима, једним или више елемената заједничке културе, везу са државом, као и осјећајем солидарности.

На основу ових и других сличних дефиниција могу се навести сљедеће одреднице идентитета етничких група, језик, друштвени

¹³⁶ О овоме више видјети у : Kanchan, C., „What is Ethnic Identity and does it Matter“, *Annual Review of Political Science*, vol. 9, 2006., pp. 397-424

обичаји, историјско искуство, вјера, физички изглед, подручје пребивалишта. Посматра ли се етнички сукоб као насилно сукобљавање између група које дијеле исту државу, али не и исти етнички идентитет, онда је циљ тог етничког сукоба одбрана различитих идентитета група у сукобу. Дакле, као узрок етничких сукоба не могу се узети «древне мржње», као ни економска неједнакост већинског становништва према мањинској етничкој групи. То су само појавни облици основног узрока сукоба гдје је угрожавање идентитета одређене етничке групе кроз комбинацију притисака са глобалног и регионалног нивоа. Усредсређеност на питање идентитета отвара цијели низ питања и проблема на које тренутно нема одговора. Је ли идентитет поједине етничке групе примордијалан, или он уопште нема историјску основу, већ зависи о околностима, теза о томе како је етнички чинилац дио идентитета одређене групе у оној мјери у којој доприноси члановима те групе у постизању сигурности, материјалног богатства или приступа политичкој моћи.¹³⁷

Доводе ли притисци које доноси глобализација и регионализација (културна хомогенизација) у мањинским етничким групама које се осјећају угроженима таквим развојем догађаја до поновног јачања њиховог примордијалног идентитета и доводи ли то до прерастања етничких несугласица у насилни етнички сукоб кроз покушај мањинске етничке групе за задржавањем свог аутономног статуса, који може ићи и до тражења самосталности? Каква је природа везе између национализма и етничког сукоба? Је ли етнички сукоб уопште новина, и је ли истина да етнички сукоб изазива већи број жртава него ли конвен-

¹³⁷ Тако Британски политолог Бовден, Џ. тврди како теорије које заступају мишљење о примордијалним идентитетима као извору етничких сукоба и неизбјежности овакве врсте сукоба представљају мит. Према њему, етнички идентитети нису древни, већ се цјелокупни концепт етничитета јавља тек у задњих неколико стотина година. Припадници одређене етничке групе не улазе у насилни етнички сукоб због њиховог идентитета већ због манипулације од стране њихових елита које желе ојачати своју политичку моћ или стећи контролу над ресурсима. Напокон, Бовен наводи да сама присутност више етничких група не мора нужно довести до етничког сукоба; окидач који представља кључни чинилац у настанку етничког сукоба је врста односа међу тим етничким групама. Више видјети у: Bowden, J., „The Myth of Global Ethnic“, *Conflict Journal of Democracy*, vol. 7, no. 4, 1996., pp. 3-14

ционално ратовање?¹³⁸ Овдје у центар пажње долази питање да ли је етницитет заиста главни и примарни извор насилног етничког сукоба? Је ли угрожавање идентитета чланова етничке заједнице главни узрок сукоба, или су то материјални фактори или жеља за стјецањем власти од стране политичких елита? Још једно подручје које изискује научну елаборацију је и повезаност етницитета са религијом. Према многим анализама ова комбинација чинилаца је постала доминантни узрок «унутрашњих» ратова, односно грађанских ратова и етничких сукоба унутар једне земље. Од почетка осамдесетих година прошлог вијека растући захтјеви обесправљених етничких мањина, етно-националиста, религиозних радикала и других мањинских група за аутономијом, већим правима и у дијелом у приходу од искориштавања природних ресурса или постизањем потпуне независности, представљају најчешће узроке таквих сукоба.

Наведени примјери показују како у анализи етничког сукоба и његових узрока није довољно посматрати само ниво насиља у сукобу, на што се пажња обраћа у већини анализа, већ у сваком случају примарно треба усмјерити пажњу према субјектима сукоба, њиховој мотивацији и чиниоцима који их упућују или у ескалацију која ће довести до избијања насилног сукоба, или у постизање компромиса који ће отворити врата мирном рјешењу сукоба. Ова питања показују и изузетну комплексност овог питања па се стога објашњавање етничког сукоба, његове динамике и његових посљедица не може свести на неко појединачно објашњење.¹³⁹

Најједноставнији приступ проучавању етничког сукоба представља усмјеравање пажње на неке емпиријске факте који се као чиниоци могу видјети у цијелом низу етничких сукоба, тиме се заправо занемарује чињеница да је сваки етнички сукоб јединствен и да у објашњавању његових узрока треба направити помак од чисто материјалних чинилаца према идентитету етничке заједнице и њеној улози у избијању и рјешавању етничких сукоба. Дакле, може се рећи како је кључно питање које се треба разјаснити у проучавању етничког сукоба улога етницитета и етничког идентитета у избијању и рјешавању ове врсте сукоба, односно представља ли он одлучујући фактор, само

¹³⁸ Sadowski, Y., „Ethnic Conflict“, *Foreign Policy*, no.111, 1998., pp. 12-23

¹³⁹ Gurr, T. R., *Minorities at Risk, A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institute of Peace Press, 1993.,

средство које политичке елите користе за мобилизацију маса ради остваривања неког њиховог интереса, или одговор укључује оба фактора. У складу са овим погледима, одређене одговоре даје конструктивизам као приступ проучавању међународних односа и међународне безбједности.

Различити приступи унутар конструктивизма усмјерени су између осталог на проучавање идентитета као фактора у социјалним интеракцијама које чине основу у дефинисању динамике међународних односа. Једно од питања повезаних са проблемом етничких сукоба је повезаност глобализације и етничких сукоба. Глобализација се примарно повезује са њеном економском димензијом, односно, групом процеса који воде до интеграције економских активности које прелазе географске границе.¹⁴⁰ Ово се често тумачи као историјска, а посебно се истиче технолошки фактор као битна одредница глобализације. Међутим, културолошка димензија процеса глобализације је подручје које се све више разматра у повезивању глобализације и етничког сукоба. Тако теорије поклапања наводе како јачање глобалне интеграције робе и капитала прати ширење идеја и вриједности које улазе у друштвене системе који су до сада били релативно независни, те настоје довести до њихова уједначавања са другим системима.¹⁴¹

Полазећи од ове тезе, разни теоретичари наводе како конвергенција вриједности између осталог доводи до наметања западних вриједности којима се дио свијета одупире. У различитим тумачењима наведени сукоб доводи до обнове примордијалних идентитета у етничким групама, а тиме и до насилних етничких сукоба. Наведена логика се налази у позадини Хантинктонове теорије о сукобу цивилизација, односно Капланових теза о древним сукобима који поновно избијају на крају 20. вијека у неким дијеловима свијета. Оваква тумачења све више постају предметом академских дискусија широм свијета, али чињеница је да глобализација кроз велико повећање мобилности и брзине кретања робе и капитала изазване, између осталог технолошким напретком постигнутим у 20. вијеку, доводи и до појаве нових наднационалних легитимних субјеката у међународном систему, гдје

¹⁴⁰ Више видјети у: Prakash, A., Hart, J. A., *Globalization and Governance*, Routledge, London, 1999.,

¹⁴¹ Reich, S., *What is Globalization? Four Possible Answers*, Working Paper 261, Helen Kellogg Institute for International Studies, 1998., pp.78

пословни субјекти попут мултинационалних корпорација, или транс-националне институције цивилног друштва све више преузимају примат.

Истовремено, уз ове позитивне посљедице јавља се и негативна страна процеса глобализације, а то је заправо сукобљавање глобалног и регионалног односно, боље речено регионалних чинилаца, што заправо треба да представља основу и за разумијевање етничког сукоба. Једна од посљедица глобализације је и јачање регионалне сарадње која доводи до процеса политичког, економског и безбједносног регионализма, односно стварања различитих регионалних предака. Премда се процес регионализације најчешће веже примарно уз његову економску димензију, све више се истичу и политички те културолошки аспекти регионализма. То је видљиво у дефиницијама које превазилазе регионално повезивање као дјеловање група земаља које су географски смјештене на истом подручју и усредсређене на одређену регију као политичку заједницу у којој чланице дијеле неке заједничке норме и вриједности. Стална интеракција држава, али и недржавних субјеката у регији јача те вриједности и норме према стварању одређеног регионалног идентитета. Ово проширено поимање регионализма видљиво је у дефиницији регије као подручја у којему чланице до одређеног степена дијеле друштвене и културне вриједности, заједничке или сличне политичке ставове према другима, одређени степен политичке међузависности која се постиже кроз развој заједничких институција, те економска међузависност.¹⁴²

Како се у контексту глобализације и регионализма јавља етнички сукоб? Из наведених размишљања о регионализму видљиво је да се кључни нагласак ставља на формирање идентитета, укључујући и припадност одређеној етничкој групи. Ови идентитети могу бити угрожени процесима глобализације и регионализације. Када се то пренесе на подручје етничког сукоба, узроци сукоба могу се тражити у угрожавању посебних идентитета унутар једне нације, односно сукобљавања идентитета који дијели већина становника са идентитетом одређене мањинске етничке групе. Без обзира какво објашњење

¹⁴² Више о овом видјети у: Барић, Р., *Регионализам и регионална сигурност у новом геополитичком порећку*, магистарски рад, Факултет политичких знаности, Загреб, 2008.,

његових узрока одабрали, остаје чињеница како насилни етнички сукоб остаје пријетња миру, стабилности и просперитету у многим дијеловима свијета, те сходно томе и проблем за глобалну безбједност у 21. вијеку.

Како етнички сукоб представља пријетњу не само за државе које су њиме захваћене, тако је пријетња и за сусједне државе гдје може доћи до прелијевања сукоба, (видјети дио о људским правима) он и даље остаје у центру пажње различитих субјеката међународне заједнице, од глобалних сила, регионалних сила и других држава до међународних институција, које често у појединим сукобима ове врсте имају и властити интерес. Такође, постхладноратовско искуство показује како претпоставка према којој су етнички сукоби углавном унутрашње питање неке државе више није одржива. Могућност да етнички сукоб унутар једне државе буде детонатор који ће подстакнути ширење ових сукоба и на сусједне државе стално расте. Ова димензија присутна је у низу случајева, као нпр. страх који је био присутан током НАТО интервенције на Косову да ће се сукоби проширити и на подручје Албаније и Македоније. Ова чињеница такође, показује растући утицај етничких сукоба на међународну безбједност.

Етнички сукоби још ће дуго бити присутни на подручју међународне безбједности, али разумијевање процеса њиховог настанка, развојне динамике и посљедица омогућује у будућности знатно ефикасније дјеловање у њиховој раној превенцији и отклањању посљедица.

5.3. Транснационализација криминала, корупције и тероризма

Период развоја људске цивилизације од краја хладног рата довео је до еволуције једне нове структуре међународних односа, која је сама по себи у великој мјери „неконвенционална”. Данас су главне пријетње међународном миру и стабилности сасвим различите него у вријеме хладног рата, и оне се углавном састоје од оних елемената који би у претходној ери међународних односа били сматрани „конвенционалним”, мада алтернативним пријетњама безбједности. Ове пријетње су „конвенционалне” само по критеријуму оружја које се употребљава, али су алтернативне јер је на њих тешко одговорити

класичним војним методама. Оне укључују етничко ратовање, спорове и конфликте између група унутар суверено установљених и признатих граница, територијалне и националне спорове независно од суверене међународне репрезентације и субјективитета, организовани криминал, тероризам, шверц људи, опасних супстанци, оружја и дроге, организовано праће новца и финансијске малверзације великих размјера које су усмјерене на то да дестабилизују тржишта утврђених или новоформираних демократија.

Пошто је у вријеме „хладноратовске“ конфронтације готово једини критеријум за разликовање пријетњи безбједности била природа оружја које оне укључују, и сам класични рат је могао бити конвенционалан, уколико је вођен класичним оружјем, без употребе оружја за масовно уништавање, прије свега нуклеарног. Данашње разликовање између класичног и алтернативног модела сукоба и пријетњи безбједности, шире посматрано, заснива се на више различитих критеријума, укључујући тип сукобљених актера, државу или различите недржавне актере, територијалну димензију, унутрашњи или спољашњи сукоб, правну природу сукоба, класични рат двије суверене државе са једне стране, или рат неформалних група против државе, са друге стране истог спектра. Стога је савремена слика појмова безбједности и небезбједности неупоредиво слојевитија и богатија од оне која је обиљежавала праксу, али и велики дио теорије, током „хладноратовског“ доба међународних односа. Наравно, не треба подсјећати да је период „хладног рата“ великим дијелом одређивао и теоријско мишљење о безбједности. Другим ријечима речено, са растућом међународном интеграцијом кроз пораст мултилатерализма у рјешавању међународних питања, те самим тим, кроз смањивање вјероватноће избијања традиционалних ратова једне суверене државе против друге, порасла је пропорционална вјероватноћа да ће управо алтернативни сукоби у односу на традиционално ратовање суверених држава бити најчешћа пријетња безбједности.

Таквих етничких сукоба, унутрашњих немира, терористичких покрета и сличних пријетњи безбједности било је и у вријеме „хладног рата“, али су они били у сјенци пријетње од глобалне, а ипак одлучујуће билатералне, све уништавајуће конфронтације суперсила. Неотанком те пријетње, пажња теоретичара, али и практичара безбједности се усмјерила на остале сукобе, а истовремено је порастао и во-

лумен тих алтернативних сукоба, јер је један њихов дио био под контролом управо захваљујући равнотежи глобалних интереса суперсила. Са урушавањем биполарног поретка, дошло је и до промјене структуре безбједности. Уместо традиционалне пријетње свеуништавајућим нуклеарним ратом између суперсила, дошло је до паралелне ескалације регионалног ратовања кроз, углавном, етничке и територијалне ратове ниског интензитета, уз употребу конвенционалног оружја, дуго трајање и без реалне пријетње глобалној безбједности. У бившим комунистичким земљама и дијеловима исламског свијета дошло је до појаве различитих форми екстремизма, што је, једним дијелом, допринијело невојним аспектима кризе безбједности у новијој структури међународних односа.

Најизраженије форме које је та пријетња унутрашњој безбједности попримила су организовани криминал и тероризам. Сама тема алтернативних пријетњи безбједности у цјелини је преширока да би се могла разматрати у једном раду, па и у једном корпусу литературе. Стога је савремена литература еволуирала у правцу који релативно јасно раздваја пријетње безбједности са етничким коријеном, које се манифестују кроз етничко-еманципаторске покрете и развијају у побуне или грађанске ратове, са једне стране, и класично криминогене пријетње безбједности, од којих су далеко најзначајније данас пријетње од тероризма и организованог криминала. У оквиру другог корпуса литературе, дошло је до даљег раздвајања, имајући у виду чињеницу да се тероризам наметнуо као политички и безбједносни феномен који се доминантно сагледава са тачке гледишта међународних односа и теорије безбједности, док се организовани криминал сагледава са више криминолошки и социолошки информисане политичке тачке гледишта, мада и он има несумњиве међународне и политички релевантне димензије и посљедице.

На први поглед, могло би се сматрати да све такозване “меке” пријетње безбједности за разлику од “тврдых”, или војних, не могу бити предмет истовјетног методолошког разматрања, јер су по својим манифестацијама изузетно дифузне. Примјера ради, основне карактеристике организованог криминала проистичу из унутрашње логике засноване на профиту, јер је организовани криминал у основи бизнис вођен на криминализован начин. Корупција, друга, и можда суштински најкомплекснија пријетња „мекој“ безбједности, представља у

основи питање интегритета, те савршену подлогу за различите врсте урушавања политичког и друштвеног система. Истовремено, тероризам најчешће нема никакве везе са профитном логиком, и обично се ослања на корупцију само у минималној мјери, јер су терористи често первертовани “визионари”, који дјелују са визијом промијене свијета уз спремност на подношење жртве. Из унутрашњих разлика између различитих типова „меких“ пријетњи безбједности проистичу и разлике у ефикасности у контролном приступу.

У борби против организованог криминала примјењује се, са једне стране, логика претпостављене “генералне превенције”, то јест пријетња казном која би требало да утиче на процјену рационалног актера тиме што ће повећати ризике бављења организованим криминалом, уз претпоставку релативно ефикасног система откривања кривичних дјела. Док се друге стране, у новије вријеме у контроли организованог криминала све се више примјењује и метод напада на ресурсе, како оне који се користе за само чињење кривичног дјела, тако и на тзв. криминалне профите, који се у неким земљама одузимају по критеријумима грађанског поступка, без потребе да се постигне правоснажна кривична пресуда.

Борба против корупције подразумејева низ системских реформи од којих је најмање важно кривично гоњење, из простог разлога што је само један мали дио волумена корупције у сфери кривичних дјела, а вјероватно највећи дио у домену формално легалног поступања које није у јавном интересу, иако је у сфери овлашћења јавног службеника. Борба против тероризма не подлеже ни претпоставци о генералној превенцији, јер су терористи спремни на жртву, нити се пак може рјешавати било каквим реформама система. Стога је ријеч о различитим феноменима, у вези са тероризмом, који, осим тога што је пријетња унутрашњој, данас, по општем признању, представља и примарну пријетњу националној безбједности држава. Ипак, све неконвенционалне или „меке“ пријетње безбједности подлијежу извесним уједињујући особинама. Њихови актери нису државе, него мање или више неформалне организације и групе.

Када је ријеч о организованом криминалу, починиоци поступају као нека врста пара предузећа, у којима може постојати виши или нижи степен хијерархијске организације, било да је ријеч о строгој хијерархијској структури или о неформалној мрежи. Када је ријеч о

корупцији, починиоци могу бити појединци, или широке мреже које сежу високо у ешалоне државне хијерархије, у државама у којима постоји тзв. системска корупција. Починиоци тероризма су групе које се специфично регрутују, обучавају и позиционирају у циљаним земљама, са намјером да уз минимум информација и ресурса изврше акцију која ће произвести максимум ефекта. Заједничка карактеристика ових починилаца је да не спадају у државне актере, мада се и држава некада може бавити тероризмом, зато се у савременој литератури све чешће сусреће појам “државни тероризам”.

Друга карактеристика неконвенционалних пријетњи безбједности је да њихови актери настоје да успоставе неку врсту контроле над јавним институцијама како би дугорочно и ефективно могли наставити своје активности. Организовани криминал се обично користи корупцијом, а терористи се могу користити етничком или религијском хомогенизацијом, радикализацијом становништва, или револуционарним покретима да преузму контролу над појединим државама или њиховим дијеловима. За све поменуте врсте починилаца карактеристично је да се њихове активности могу значајно лакше и успјешније вршити путем легитимних институција. Националне и легалне комерцијалне банке омогућавају успјешно праће великих количина криминалног профита, утицај на државне институције које располажу високим степеном дискреције омогућава ефектнију корупцију, а контрола над тајним службама и репресивним апаратом драстично повећава офанзивни потенцијал терористичких група.

Трећа уједињујући карактеристика неконвенционалних пријетњи безбједности је чињеница да је идентитет њихових актера, који за разлику од идентитета сукобљених држава у “тврдим” сукобима, је флуидан и не увијек извјестан, јер је ријеч о групама које се окупљају по потреби, чији поједини чланови дјелују и независно, које често укључују легално регистроване фирме и припаднике државног апарата, чак и служби безбједности, војске и полиције, па је стога сама идеја о некаквом стабилном “чланству” у организованој криминалној групи, корупцијској мрежи или терористичкој групи врло често без реалне одреднице. Посљедица овакве природе актера је у чињеници да се у борби против неконвенционалних пријетњи безбједности, посебно када је ријеч о тероризму, готово и не може правити разлика, иначе карактеристична за ратне сукобе, између учесника у сукобу и не-бораца.

Пошто је усвојени модел борбе против тероризма данас веома сличан моделу конвенционалног ратовања, ова карактеристика тероризма је предмет етички врло значајних расправа. Међутим, имајући у виду чињеницу да се опсег феномена неконвенционалних пријетњи безбједности готово увијек третира концентрисањем на једну од пријетњи, уз претходно указивање на општи појам неконвенционалне безбједности и анализу најважнијих уједињујући карактеристика, тај метод ће бити усвојен и у овом случају. Разлог лежи у чињеници да је, са једне стране, важно имати у виду битне елементе неконвенционалних пријетњи безбједности као заједничког феномена, јер се оне често помињу заједнички у законским и политичким формулацијама стратегије обезбеђивања безбједности грађана у новој политичког демократској ери, која се посебно односи на категорију такозване “хумане безбједности”, која је повезана са осјећајем грађана да су заштићени уз оптимум заштите њихових људских и грађанских права, док са друге стране, детаљно разматрање сваког од типова неконвенционалних пријетњи безбједности, јер је спектар метода које се, примјера ради, користе у борби против корупције, тероризма и организованог криминала толико обухватан да свака од три поменуте политике данас заснива сопствену дисциплину у оквиру студија безбједности. Стога ће на наредним страницама бити ријечи прије свега о тероризму као примарној, најагресивнијој неконвенционалној пријетњи безбједности, која је утолико занимљивија јер се државе, у одговору на њу, често ослањају управо на традиционалне конвенционалне методе сукоба са другим државама, у недостатку одговарајућих контура стварног непријатеља и расположивих средстава за селективно дјеловање против њега. У расправи која слиједи, наравно, биће указано и на неке најосновније паралеле са осталим неконвенционалним пријетњама безбједности тамо гдје је то битно за разумијевање битних димензија самог тероризма.

Организовани криминал и тероризам

У посљедње вријеме постајемо свједоци да све више до изражаја долази веза између тероризма и организованог криминала. Та веза, добија значајну научну пажњу и често се приказује као нова и повећана пријетња безбједности, настала усљед брзог развоја у протеклој де-

ценији. Новонастале околности, као и свакодневни примјери дјеловања организованих криминалних и терористичких група и појединаца, почели су да усађују страх да веза организованог криминалитета и тероризма може прерасти у озбиљну и реалну пријетњу безбједности сваке државе. Неки ипак сматрају да је овај страх претјеран. Други тврде да је ова пријетња веома стварна, заснована на примјерима привремене али веома опасне везе између наоружаних терористичких група и трговаца дрогом. Опасност од ових пријетњи је реална, јер недвосмислено постоје бројне потенцијалне додирне тачке пресецања између ових група и велики број активности у које истовремено могу бити укључене организоване криминалне и терористичке групе. Постоје такође неке сличности у коришћењу одређених метода, што асоцира на могућност нових начина сарадње између ове двије групе, при чему је искључена могућност да ове групе нестану.¹⁴³

Наведено јасно указује на то да тероризам и организовани криминал не можемо посматрати одвојено, као двије независне појаве, већ напротив, нужно је сагледавање њихове интеракције. Посматрање тероризма и организованог криминала као облика криминалитета и облика угрожавања безбједности државе условљено је, усљед промијењених трендова, измијењеним схватањима тероризма и организованог криминала, тенденција и кретања тероризма и организованог криминала у условима глобалних друштвених промјена које карактеришу друштвене и политичке односе у савременом свијету.¹⁴⁴ Поједини савремени међународни ауторитети посебно указују на повезаност тероризма и организованог криминала.

Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма¹⁴⁵ усвојена 9. децембра 1999. године у Њујорку уређује спрјечавање и откривање прања новца у вези са тероризмом. Овом Конвенцијом предвиђена је обавезна инкриминација финансирања тероризма, чиме се по први пут промовише нови приступ у супротстављању тероризму на глобалном плану рушењем економских полуга моћи теро-

¹⁴³ Shelley, L., Picarelli, J., „Police Practice and Research 3“, *Methods Not Motives: Implications of the Convergence of International Organized Crime and Terrorism*; 2002., pp. 305-318

¹⁴⁴ Шикман, М., *Тероризам*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, 2009., стр. 49

¹⁴⁵ *International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, adopted by the General Assembly of the United Nations on 9 December, 1999.*

ристичких организација. У члану 8. Конвенције предвиђено је обавезно одузимање средстава која су била употребљена или намијењена извршењу кривичног дјела финансирања тероризма, или која представљају имовинску корист стечену извршењем таквог дјела. Такође, у септембру 2001. године, Савјет безбједности Уједињених нација усвојио је резолуцију која је нагласила забринутост због „...блиских веза између међународног тероризма и транснационалног организованог криминалитета, дрога, прања новца, илегалне трговине оружјем, илегалног кретања нуклеарних, биолошких и других потенцијално смртоносних материјала...“¹⁴⁶ и којом се захтијева спровођење мјера од стране држава чланица које омогућују блокирање и замрзавање новчаних средстава и имовине терориста. Недуго послје тога Група 8 је предложила препоруке о транснационалном криминалитету, при чему је скренула пажњу на проблем терористичких организација које подржавају своје активности кроз везе са другим облицима криминалитета, а посебно везе између међународног тероризма и организованих криминалних активности, посебно прања новца, илегалне трговине дрогама, илегалних миграција, нелегалне трговине оружјем.¹⁴⁷ Транснационални криминалци и терористи у вршењу својих активности (организованих криминалних или терористичких) све више употребљавају савремене информатичке технологије. То доводи до високог нивоа специјализације унутар криминалних или терористичких организација, које карактерише посебно специјализација у техничким и информатичким областима. Могућности информатичких технологија усмјерене су не само на вршење криминалне или терористичке дјелатности, већ и на модерније организовање криминалних и терористичких група, што се огледа у новом приступу, тј. мрежном организовању криминалних и терористичких организација.

Тако за разлику од традиционалних криминалних организација мафијашког типа, строго хијерархијски устројених терористичких организација, нове савремене криминалне или терористичке организације удружују се у криминалне или терористичке мреже, које карактерише велика флексибилност и висока мобилност. На темељу тога, повећана је терористичка и транснационална криминална активност која има глобалне размјере, јер омогућава брзо дјеловање

¹⁴⁶ United Nations Security Council resolution 1373, 2001., part 4.

¹⁴⁷ G8 Ministers of Justice and Interior, *G8 Recommendations on Transnational Crime*, Mont Tremblant, 2002., pp.157

криминалних и терористичких организација широм свијета.¹⁴⁸ Такође, транснационали организовани криминалитет и савремени тероризам карактерише и велика финансијска моћ криминалних и терористичких организација стечена вршењем различитих кривичних дјела која спадају у домен транснационалног организованог криминалитета. Исто тако, карактерише их умјешно коришћење државних службеника који су склони корупцији, и повезаност са носиоцима истовјетних и сличних дјелатности изван матичне земље. Управо наведене карактеристике су заједничке и за организовани криминал и за тероризам и оне представљају њихове битне одреднице.

Модели проучавања повезаности организованог криминала и тероризма крећу се у распону од једноставних облика па до успостављања сложених облика повезаности, које карактерише висок степен међузависности. Тако су Бовенкерк и Чарк сугерисали су да се везе између организованог криминала и тероризма могу манифестовати у облику: *удружења* (алијанса, братство, картел, коалиција, партнерство, синдикат, спајање синдиката), *савеза* (припадност, везе, конзорцијум, пакт, однос), *сарадње* (помоћ, координација, заједничке акције, узајамна подршка), *симбиозе* (најчешће обострано корисно удружење два различита организама), *конверџенције* (приближавајући се једно другоме, крећу се ка истој тачки или мјесту) и *мејшморфозе* (промјене облика, промјена карактера и самим тим: *kross-over* трансформације из једног у друго).¹⁴⁹ Указујући на то да веза између организованог криминала и тероризма није посебно нова, многи аналитичари су посветили пажњу тачкама контакта између ових различитих форми илегалних активности.

Неки аутори су чак спремни да то закључе због тога што је тероризам спонзорисан од стране државе смањен у посљедњим годинама, и због тога те групе морају да се окрену криминалу да би себе финансирале. Криминал је постао неопходан терористичким групама које немају других извора финансирања.¹⁵⁰ Шели и Пикарели сличне присту-

¹⁴⁸ Selley, L., *Organized Crime, Terrorism and Cybercrime, Security Sector Reform: Institutions, Society and Good Governance*; Alan Bryden/Philipp Fluri (eds.) Nomos Verlagsgesellschaft Baden-Baden, 2003., pp.76

¹⁴⁹ Bovenkerk, F, and Chakra, B.A., „Forum on Crime and Society, Vol. 4, Numbers 1 and 2“, *Terrorism and Organized Crime*, 2004., pp. 3-17

¹⁵⁰ О овоме детаљније видјети у: Bantekas, I., „The International Law of Terrorist Financing“ *The American Journal of International Law*, Vol. 97, No. 2, April, 2003., pp. 315-333

пе описују фразом “начини, а не мотиви”, указујући на то да су начини извршења слични или исти, а да се мотиви разилазе, при чему у својим истраживањима показују да то није увијек случај, јер узајамно дејство организованог криминала и тероризма је све дубље, а линија раздвајања више није тако јасна,¹⁵¹ тако да данас, традиционална разлика између криминалаца и терориста сваким даном све више ишчезава.

Криминалци у појединим случајевима прибјегавају политичком насиљу да би заплашили владине службенике, а терористи прибјегавају методама организованог криминалитета како би стекли профит.¹⁵² Сходно наведеном, јасно је да тероризам и организовани криминал првенствено добијају транснационални карактер, одликује их висок степен организованости и конспиративности, те планско, смишљено, организовано и дуготрајно поступање. На најједноставнијем нивоу је презасићеност примјера криминалних организација које су користиле терористичке тактике за своје будуће циљеве (нпр., како би се дестабилизovalo италијанско друштво, од стране сицилијанске мафије кориштено је стављање бомбе под аутомобил и киднаповање, док је руска мафија прибјегавала сличним врстама активности).

Друга форма повезаности постоји у смислу заједничких интереса који доводе до кооперације. Криминалне банде, са својим улазима у мрежу и локалним контактима, могу да понуде низ недопуштених услуга терористичким групама, од транзита осјетљивих материјала до набавке оружја. У неким дијеловима свијета, терористичке организације су познате по стварању профита директно обављањем промета дроге (нпр. организације попут Револуционарне оружане снаге Колумбије, Тамилски тигрови Шри Ланке и Сандеро Луминоса у Перуу користиле су своју контролу територије како би заштитиле промет дроге и користиле то као извор прихода). Трећа форма повезаности је ка „пропалим Државама“. Постоји вјеровање по коме тероризам и организовани криминал цвјетају у истим окружењима, односно

¹⁵¹ Shelley, L. and Picarelli, J., „Police Practice and Research 3, Methods Not Motives“, *Implications of the Convergence of International Organized Crime and Terrorism*, 2002., pp.305-318

¹⁵² Примјери за то су бројни, попут агентата на судије које су судиле припадницима „Картела Меделин“ и сицилијанске мафије. Супротно томе, „Блистави пут“ у Перуу профитирао је штитећи узгајиваче и пошилаоце дроге од владиних снага, а Војска Шана из Бурме је током година прерасла из револуционарне организације у нешто више од групе препродаваца дроге.

на просторима гдје влада неред и одсуство владавине права и државне контроле. Овакве заједнице су окарактерисане високим нивоом насиља, корупције и потенцијалних субверзија државних структура забрањеним активностима. Терористичке и криминалне групе могу да бораве на овим територијама и користе их као сигурне локације са којих спроводе своје активности.

Једна од веома битних додирних тачка организованог криминала и тероризма огледа се у финансирању терористичких активности. Наиме, извођење терористичких аката условљено је постојањем и коришћењем одређених извора финансирања. Као најчешћи извор финансирања терористичких активности терористичких организација јављају се: криминална активност, наклоњене државе, наклоњени појединци и организације, помоћ других терористичких организација, односно комбинација наведених извора финансирања. Да би се обезбиједили адекватни извори финансирања терористичких акција, терористичке организације придјегавају различитим формама испољавања организованог криминала, а нарочито оним облицима организованог криминала који доноси највише профита. Неки од најстабилнијих извора финансирања терористичких организација, које примјењује већина терористичких организација, је илегална трговина опојним дрогама која доноси огромну количину новца која се у просјеку на годишњем нивоу креће око 322 милијарде долара. После илегалне трговине опојним дрогама најуноснији посао за разне организоване криминалне активности је проституција која годишње у просјеку донесе 186 милијарди долара новца. После трговине опојним дрогама, бављења проституцијом, трговина наоружањем постаје један од значајнијих извора прихода организованих криминалних група у свијету. Од те зараде њихови буџете постају богатији близу милијарде долара сваке године. Међутим, оно што забрињава све оне који покушавају да спријече пролиферацију нуклеарног наоружања, на свјетском нивоу јесте све већи проценат зараде од шверца опасних материја које садрже нуклеарни отпад. Годишњи просјек зараде од ове активности је око 100 милиона долара.

Знатно финансирање терористичких организација остварује се и трговином људским бићима, као и организованом проституцијом, те извршеним отмицама познатих личности за које се тражи откупнина. Тако ако погледамо статистичке податке од 2008. године па до 2014.

године разне терористичке организације у свијету а посебно Ал Каида *Al Qeda* зарадиле су преко 120 милиона долара на име отмица грађана (становника) појединих западних земаља од којих касније траже откупнину за исте. У последње вријеме све више расте илегална трговина нуклеарним материјалима, радиоактивним отпадом, хемијским и биолошким агенсима и другим опасним материјалима јер терористичке организације показују заинтересованост за набавку оружја за масовно уништење. Такође, евидентни су разни облици финансијских превара, као што је прање новца, сива економија и друге финансијске малверзације путем којих терористичке организације обезбјеђују одређене изворе финансирања. Поред наведених облика организованог криминала, терористичке организације предузимају оружана разбојништва у банкама уцјене, изнуде, рекетирања, итд.. а све у циљу прибављања што веће финансијске подршке будућим својим деструктивним активностима по цијело човјечанство.

Терористичке организације користе различите методе за пребацавање новца који се користи за финансирање терористичких организација. Два су примарна метода које терористичке организације користе за пребацавање новца: физички трансфер новца и коришћење финансијских институција. Физички трансфер новца подразумева пребацавање новца физичким кретањем (ношењем) новца од стране људи. Физички трансфер новца терористичке организације врше курирском везом, коришћењем различитих врста превозних средстава (аутомобил, авион, брод, воз, итд.). Овом методом пребацавања новца терористичке организације остварују потпуну контролу трансфера новца, не остављају никакве документоване трагове, док с друге стране овај начин захтијева већи број људи који је укључен у операцију физичког трансфера новца, одређену опрему, итд. Поред наведеног метода, терористичке организације за пренос новца користе услуге комерцијалних финансијских институција као што су банке, брокерске фирме, кредитне уније, казина, осигуравајућа предузећа, добротворне организације, невладине организације, итд. На овај начин терористичке организације могу да пребацују велике суме новца у релативно кратком временском размаку, на изузетно удаљеним локацијама, што представља битан фактор за одабир финансијских институција за трансфер новца.

Примјетно је да терористичке организације користе нове методе у трансферу новца за финансирање терористичких активности. Ку-

мулативни ефекти деструктивног дјеловања организованог криминала и тероризма, подржаних од стране других облика угрожавања (укључујући и други облике криминалитета), свакако да вишеструко превазилазе појединачне деструктивне ефекте сваке од наведених појава угрожавања безбједности. Наведеном у прилогу иде и чињеница да организовани криминал и тероризам постају неформални центри финансијске и политичке моћи, који злоупотребљавајући званично дјеловање легалних политичких организација, уз систематску корупцију, теже да прерасту у међународне центре моћи.¹⁵³

Наведена, кратка анализа односа организованог криминала и тероризма указује на повезаност те двије друштвено негативне појаве. Међутим, битно је навести кључну разлику између организованог криминала и тероризма, која се огледа у крајњим циљевима. Наиме, опште је познато да се терористичким актом желе остварити одређени политички циљеви. Лепеза политичких циљева који се желе остварити тероризмом је широка, и захтијева сагледавање свих аспеката који терористичком акту дају елемент политичности. Најчешће се ради о неусклађености политичких циљева и средстава за њихово остваривање, што значи да се политички циљеви настоје остварити на недозвољен и друштвеним нормама неприхватљив начин. За разлику од тероризма, основни циљ организованог криминала има економску димензију, односно остваривање и увећавање профита, богаћење и јачање економске моћи организованих криминалних група.

Програмска платформа организованог криминала уопште, а самим тим и транснационалног организованог криминала, јесте претежно усмјерена на остваривање профита, економског монопола и економске моћи, уз минималне ризике, као и накнадну легализацију стеченог профита. Ово су приоритетни циљеви организованог криминалитета, те је организована криминална дјелатност усмјерена у том правцу, док се остали циљеви (нпр. политичка моћ) јављају као споредни циљеви и пропратни ефекти организованог криминала.¹⁵⁴ Остваривање профита представља полазни циљ криминалне организације, који касније прераста у увећавање тог профита.

¹⁵³ Мијалковић, С. и Ђиновић, Р., „Симбиоза организованог криминала, тероризма и политике на Косову и Метохији као изазов и претња националној и регионалној безбједности“ *Космет – Гордијев чвор*, Институт за упоредно право, Београд, 2008., стр. 176-192

¹⁵⁴ Шикман, М., *истио*, стр. 51

Привидно различити, а у суштини готово подударни циљеви организованих криминалаца и терориста доводе до тога да су њихове стратегије и тактике против примарне жртве (државе) офанзивне, изнурујуће и подмукле, односно скоро потпуно идентичне. Имајући у виду да је циљ терориста политички, а циљ организованих криминалаца материјална корист или моћ, искрсава питање: шта пресудно утиче на често зближавање њихових различитих циљева, а тиме доводи и до договорног дјеловања? Одговор који слиједи указује на најзначајније аспекте корелације између терориста и организованих криминалаца.¹⁵⁵

Организовани криминалци не објелодањују свој циљ, а поготово не показују јавно своје политичке амбиције. Међутим, цјелокупна њихова дјелатност је вишеструко испреплетана са политиком примарне жртве. Посриједи је то да се организовани криминалци задовољавају тајним корумпирањем службених лица, посебно политичара, и њиховим специфичним ангажовањем одржавају и шире своје „послове“. Корумпирана лица из система политичке власти својом аморалним и противзаконитим активностима наносе огромну штету матичној држави, која се открива углавном са великим закашњењем. Дуготрајно функционисање неког мјешовитог организованог криминалног колективитета (чине га приватна и службена лица) резултира остваривањем огромне финансијске добити или моћи, која почиње да „нагриза“ неполитичност или неидеологичност вођа организованих криминалаца, односно трансформише је у екстремну политичност. То се догађа у случајевима када криминалне елите у примарној жртви досегну ниво боље организованости и функционалности од постојећих власти. Њихову „паралелну власт“ чине корумпирани владини службеници и она управља легалном и илегалном привредом и политиком. Наравно, њихова илегална привреда је профитабилнија, јер није подложна опорезивању, а губитници су држава и њени грађани. Једини добитници су приватни организовани криминалци и корумпирани чланови система политичке власти.

Организовани криминални и терористички колективитети представљају тајно злочиначко удружење више лица која су вољно пристала да плански и систематски чине кривична дјела против витал-

¹⁵⁵ Мијалковски, М., *Тероризам и организовани криминал*, Факултет безбедности, Београд, 2010., стр. 134

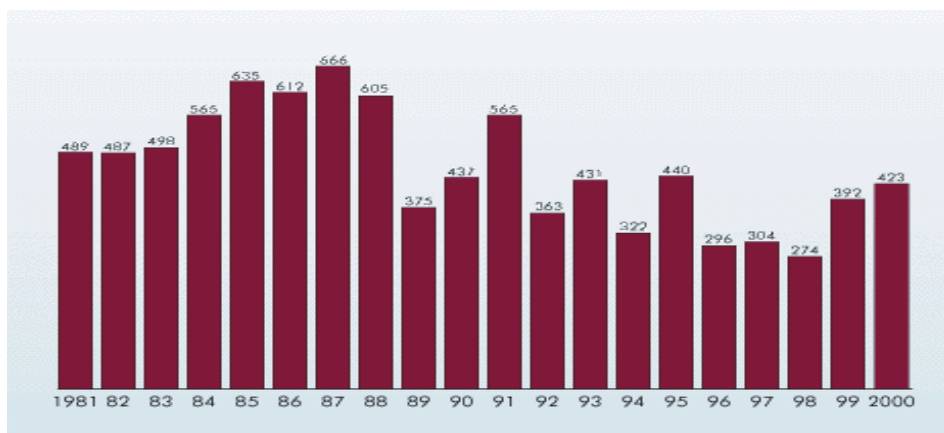
них вриједности одређене државе ради остваривања свог циља. Тај циљ за терористе представља незаконито (насилно) свргавање постојећег система политичке власти или разбијање територијалног интегритета државе. Терористи саопштавају свој политички циљ и углавном образлажу своје противзаконито дјеловање тиме да је „изнуђено“. То, поред осталог, чине да добију подршку појединих циљних група за свој политички циљ и покажу одлучност у погледу његовог остваривања. Дакле, терористе карактерише употреба физичког насиља у политичке сврхе и они то јавно саопштавају. Уколико проције не да на њихово насилно дјеловање може позитивно утицати неки облик организованог криминала, упуштају се у успостављање „словних“ односа са његовим носиоцима или га спроводе сами.

Евидентно је да организовани криминал чијим актерима полазници и основни мотив представља материјална корист, а након њеног стицања неминовно поприма обиљежја и политичке моћи, у одређеним околностима може да се трансформише у тероризам или терор. У најсажетијем смислу посматрано, организовани криминал као облик угрожавања безбједности државе може представљати и узрок тероризма, без обзира на то што организованим криминалцима нису својствена идеолошка обиљежја и политички циљ. Осим размотреног аутентичног могућег модела трансформације организованог криминала у тероризам, регистровани су многи случајеви сарадње организованих криминалаца и терориста без преплитања њихових циљева и стратегија. Такође, треба имати у виду да тероризам, као специфично насиље у политичке сврхе, истовремено представља специфичну криминалну дјелатност, те да су корелативне везе између организованих криминалаца и терориста бесконачне.

На сложеност тероризма као савремене безбједносне појаве у доброј мјери утичу и узроци и услови његовог настанка. Његова мултикаузална природа неријетко се аргументује тзв. објективним и субјективним теризмогеним факторима. Међу тзв. објективним факторима настанка и развоја тероризма, најчешће доминирају извесне амбијенталне противрјечности и проблеми који угрожавају безбједност појединаца или друштвених група, онемогућавајући им задовољење фундаменталних људских потреба као што су: непоштовање савремених демократских тековина, терор политичке власти над народом или мањинама, криза политичких економских и социјалних институција,

немогућност несметаног испољавања етничких, вјерских и расних обиљежја, преминација и угњетавање, сепаратистичке тежње група, хегемонистичке претензије групе на територију друге државе, сиромаштво, дискриминација по разним основама, изражени национал-шовинизам и вјерски фанатизам, спорови око граница и државне територије итд.

Субјективни фактори су екстремистичка убијећа да се постојећи објективни проблеми могу ријешити искључиво примјеном насиља, тј. да се добије оно што је неправедно ускраћено, као што је. земља, слобода, људска права, равноправност, односно, да се поново успоставе идентитет, статус или легитимитет посебно тамо гдје су угрожени или изгубљени, да се заштите живот, част, углед и опстанак тамо гдје су угрожени или лоше третиран, да се врате права, привилегије и вриједности тамо гдје су одузети итд. На графикону испод можемо видјети упоредан број терористичких аката који су се десили у свијету, а који су били инспирисани једним од горе споменутих објективних и субјективних фактора.

Графикон 1. Број реализованих терористичких напада по годинама у последњих двадесет година XX вијека¹⁵⁶

На основу наведеног графикона видимо да је број терористичких напада био управо на врхунцу бројности када је услиједила глобализација средином осамдесетих година прошлог вијека, када се процес

¹⁵⁶ Преузето са сајта *US DEPARTMENT of STATE*. Сајт посјећен 09.03.2015. године у 22.40 часова.

глобализације увелико раширио и директно доприносио појави негативних трендова и других субверзивних радњи које су се на директан или индиректан начин утицале на укупан развој друштва у цијелини.

Етиолошке факторе савременог тероризма немогуће је одвојити од циљева терориста. Примарни циљ терориста је остваривање прокламованих интереса и вриједности расположивим средствима. Секундарни циљеви су промовисање прокламованих вриједности у земљи и иностранству, враћање заслуженог престижа, стварање бољих животних прилика, обезбеђивање савезника и пријатеља, прогресивно слабљење противника итд. Најзад, коначни циљеви су пуно самоодређивање и међународно признавање статуса.¹⁵⁷ Свакако, овдје је ријеч само о доминирајућим етиолошким факторима савременог тероризма. Осим ових, бројне појаве, догађаји, стања и процеси из живота појединца, државе, као и међународне заједнице доприносе развоју тероризма.

Савремени тероризам је злочин мулти-каузалне природе, јер га узрокују и условљавају бројни субјективно - објективни теризмогени фактори. Његова феноменологија је мултиманифестна, јер је мултиваријантност појавних облика тероризма „ограничена маштом терориста.“¹⁵⁸ Одликује га употреба насиља, и то физичког кроз употребу физичке снаге, ватреног оружја, експлозивних направа, отрова, радиоактивних материја и сл., а неријетко и разних облика менталне манипулације индоктринације, према јавности, али и према жртвама отмица које су се после „испирања мозга“ придружиле терористичким организацијама. Жртве тероризма су разноврсне, од оних које су уплетене у политичко-идеолошки проблем, до оних које са тим немају никакве везе (недужни грађани као деперсонализација државе).

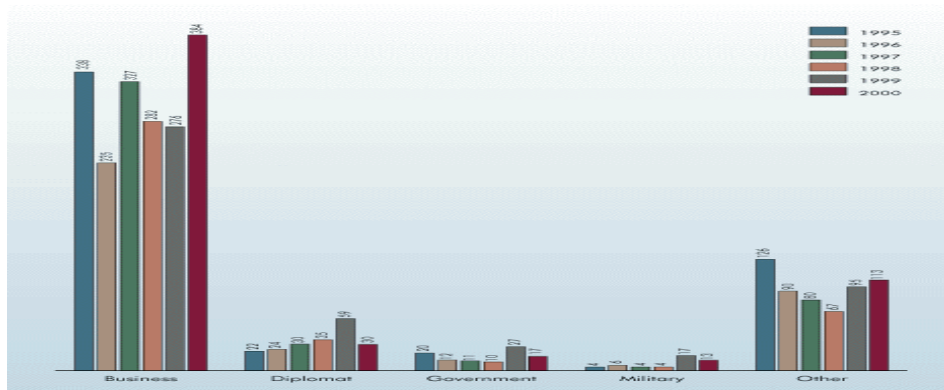
За тероризам као појаву од пресудног значаја је ефекат изненађења, чак и када се терористички напади очекују, избор мете, времена, мјеста и начина напада изненађују државу, домаћу и међународну јавност, чиме се ствара неизвјесност, несигурност, паника и страх да је свако потенцијална жртва, што представља један од најважнијих циљева тероризма. Кроз идеолошко-политичку мотивисаност тероризма остваривање вјерских, расних, социјалних или других циљева на

¹⁵⁷ Whittaker, D. A., *Terrorists and Terrorism in the Contemporary World*, Routledge, London, 2004., pp. 51-52

¹⁵⁸ Whittaker, D. A., *истио*, стр. 54

крају доводи до тога да они постају велики политички проблеми. Терористичким актом се преноси извјесна порука, тј. прокламују се одређени циљеви и интереси и упозорава на посљедице у случају њиховог неиспуњења. Тиме се мобилише јавност, ствара јавно мнијење и реafirмише нарушено достојанство извесних друштвених група. „Одјек“ поруке је већи уколико је ријеч о „важној жртви“ као нпр. политичар, бизнисмен, функционер међународне организације, затим уколико је дјело извршено на локацији од нарочитог значаја, амбасада, зграда владе или међународне организације, пловило или ваздухоплов у међународном саобраћају, ако је терористички чин спектакуларнији итд. На графикону број 2. приказани су терористички акти који су предузимани против „важнијих жртава“.

На основу тога можемо да видимо да су напади усмјерени према привреди и привредним капацитетима били најбројнији, односно да су привредни капацитети једне државе први на мети терористичких напада, јер се управо изазивањем штете на истим постижу жељени циљеви терориста. Наравно после привредних капацитета, долазе напади на дипломатска представништва (амбасаде), узимање талаца, напади на владине званичнике, војску, као и све друге веома значајне мете које могу послужити као добар циљ за остваривање прокламованих циљева терориста или њихових организација. На графикону су приказани број остварених напада у посљедњих 5 година двадесетог вијека.

Графикон 2. Број изведених терористичких напада у посљедњих 5 година према друштвеним секторима¹⁵⁹

¹⁵⁹ Преузето са сајта US DEPARTMENT of STATE. Сајт посјећен 09.03.2016. године у 22.40 часова.

Међутим, терористички акт најчешће одликује симболичност, тиме што се нападом на непосредне жртве симболизује напад на стварну мету политичког насиља, односно, државу. Осим тога, жртве се доживљавају и као „ствар“, у случајевима отмица када су у току преговора са државом „предмет размјене“ за политичке уступке, за новац или превозно средство, за пуштање на слободу политичких затвореника, тзв. терориста ослободилаца, ради освете, тзв. Тероризма не би ни било без очекиваних ефеката и реакција „менталне агресије“ продуковањем панике, страха и других психичких реакција власти, домаће и стране јавности, те реакција медија који их „рекламирају и промовишу“, реакција државе која их осуђује, попушта им или води бескомпромисну политику, реакција грађана који осуђују или подржавају државно руководство, реакција других држава и међународних субјеката итд.

Осим наведеног, савремени тероризам одликују и систематичност. тј. циљно, планирано и организовано дјеловање, затим, неморалност и противзаконитост, економичност у постизању циљева, разноврсност објеката напада итд. У теорији безбједносних наука се, као одреднице савременог тероризма, по којима се он разликује од традиционалног, могу издвојити сљедеће карактеристике: глобалност, леталност, (промјена тактике којом се некада тежило узнемиравању јавности импресивним жестоким акцијама, новом тактиком убијања што већег броја цивила и застрашивања што већег броја људи), знатно већа координисаност терориста и већи обим насиља, такође, бришу се класичне границе између тероризма и објављеног рата међу државама, употреба најразвијеније технологије и усмјереност ка уништавању тих технологија које по њима угрожава „свету традицију“.

То уништавање организују транснационалне завјереничке мреже, а спроводе га фанатични екстремисти жељни што већег уништавања, испољавајући при томе велику мржњу према мети дјеловања. Овдје је веома битно нагласити и то да савремени тероризам битно мијења своје карактеристике, те да све мање подсећа на тероризам прошлога вијека, односно, све је већи број терористичких организација и појединаца – терориста чији су акти све учесталији уз све масовније жртве и све већу материјалну штету. Наравно уз овакав опсег дјеловања њихови циљеви постају све радикалнији, попут распада држава или

уништења цијелих друштвених (етничких, вјерских, расних, социјалних...) група, уз то све су већи напори терористичких организација да дођу у посјед оружја за масовно уништавање, због чега је оправдан и све већи страх од њихове употребе. Све више терористичких акција има међународне димензије, а напади постају све организованији и спектакуларнији.

Савремени тероризам се манифестује терористичким актима који се најчешће реализују као: оружани напади на објекте и лица, подметање и активирање експлозивних направа, изазивање пожара, употреба отрова, штетних гасова, хемијских или других опасних материја отмица лица, возила, бродова или ваздухоплова, те узимање талаци и киднаповање, слање, „писма - бомби“, употреба „аутомобила - бомби“, „живих бомби“; пријетње терористичким нападом, лажне дојаве и узбуне и слично.

Без намјере детаљнијег елаборисања, поменућемо само традиционалне, добро познате класификације тероризма, и то према: географском нивоу припреме и извођења напада, на унутрашњи тероризам и тероризам међународног значаја (транснационални – тероризам недржавних актера и међудржавни – који изводе државе); избору објекта напада, на селективни, неселективни (случајни) и типски; обиму мете напада, на индивидуални, групни и масовни; извођачу терористичког акта, на појединачни и групни; могућностима разрјешавања конфликтне ситуације између терориста и оног против кога су напади уперени, на заустављив и незаустављив; личном односу извођача терористичког акта према тероризму, на непосредни и наручени (плаћенички); гео-простору терористичког дјеловања, на урбани и рурални; корелацији активних и пасивних субјеката терористичког напада, на тероризам: државе против државе, државе против недржавног субјекта, недржавног субјекта против државе и недржавног субјекта против недржавних субјеката; мотивима, на националистички, сепаратистички, религиозни, превратнички и емигрантски; односу терориста према владајућем режиму, на антидржавни и подржавани; посљедицама које производи по животну средину, на еколошки и остали тероризам; политичкој оријентацији терориста, на револуционарни (лијеви, љевичарски, црвени) и реакционарни (десни, црни, бијели) и остале подјеле (вигилантистички, агитациони, демонстративни, „евро - тероризам“, телефонски тероризам и сл.).

За разлику од „класичних“ (традиционалних, старомодних) терориста који су примарно заинтересовани да одузму што више невиних живота или да ударе на симболе савремене демократске државе, „рационални/калкулишући“ терористи теже да причине што већу економску штету и угрозе квалитет живота, настојећи да поштеде људске животе. Такав је тзв. енергетски тероризам против националних и међународних економско-енергетских система, који постаје „моћно економско и политичко оружје.“¹⁶⁰ Обзиром на личну безбједност и тактику извођача терористичког напада, тероризам може да се подјели на тзв. промишљени (који изводе терористи који не желе да буду ухваћени нити убијени) и самоубилачки тероризам (који изводе политички, вјерски, националистички и други фанатици, користећи конвенционалне или импровизоване експлозивне направе, не марећи за свој живот). Умјерену тактику користи тзв. активни стријелац који, користећи ватрено, рјеђе хладно оружје или оруђе погодно за напад, убија што више невиних људи око себе, најчешће на јавном мјесту (на улици, у школи, у цркви, у средствима јавног превоза, у самопослузи, на спортском стадиону итд.).

Данас у свијету постоје поједине државе које су покровитељи терориста (спонзорисани тероризам) јер подстичу и помажу терористе у реализацији њихових намјера, односно, иницирају и наручују терористичке акте, те преко припадника својих војних и тајних служби у њима непосредно учествују. Најчешће је ријеч о „тзв. идеолошкој, финансијској, војној (обука и наоружавање) и оперативној (обезбеђивање фалсификованих исправа и докумената, специјалног оружја, сигурних уточишта) подршци, иницирању терористичких напада и директном учествовању у терористичким акцијама.“¹⁶¹

Посебан вид државног тероризма је тероризам сурогат рата (против других нација), који се примјењује у оквиру различитих концепата специјалног – неконвенционалног ратовања.¹⁶² Ако се у извођењу

¹⁶⁰ Vaňous, J., „Security of Energy Supplies – Policy Paper, Energy & Security Global Challenges – Regional Perspectives“, *Program of Atlantic Security Studies*, Prague Security Studies Institute, 2005., pp. 98-105

¹⁶¹ Martin, G., *Understanding Terrorism – Challenges, Perspectives, and Issues*, Publications, Thousand Oaks. London–New Delhi 2006., pp. 125

¹⁶² О овоме више видјети у Милашиновић, Р., *Амерички њоход на светиј.* ЗАД, Београд., 1996.,

терористичких напада користи оружје за масовно уништавање, може се говорити о нуклеарном, хемијском, биолошком или комбинованом тероризму. Заједнички назив за ове видове тероризма, али и за терористичке акте којима се узрокује смрт већег броја лица и огромна материјална штета је супер (мега) тероризам, односно постиндустријски тероризам. Био-тероризам може да се манифестује као тзв. агро-тероризам чије су мете пољопривреда и извори хране, односно биљке и животиње које се користе у прехранбене сврхе (зооцидни и фитацидни облик), односно као геноцидни (против људи) и екоцидни тероризам (против животне средине).

Постмодерни (високотехнолошки) тероризам подразумијева злоупотребу савремених технологија у извођењу терористичких напада. Његов посебан вид је кибер (компјутерски) тероризам, односно извођење терористичких напада посредством савремених информационих технологија. Збирни назив за нуклеарни, хемијски, биолошки, кибер-тероризам и тероризам уз употребу високо - софистицираног оружја и материјала за масовно уништавање је технолошки - неконвенционални тероризам, о чему ће бити више ријечи у наредним дијеловима рада. Један од специфичнијих видова је тзв. компромисни тероризам. У ужем смислу, ријеч је о обрачунавању страних служби безбједности са политичким противницима који су нашли азил у другој држави, уз злоупотребу погодности дипломатских функција и гостопримства државне акредитације. У ширем смислу, ријеч је о терористичком нападу који је организација или група усмјерила против једне државе, захтијевајући при том да им трећа држава (која није непосредно погођена терористичким актом) испуни политичке захтјеве.¹⁶³ Специфичан је и феномен тзв. наркотероризма. У неправом значењу, то је финансирање тероризма профитом од трговине наркотицима. У правом смислу, ријеч је о настојањима наркокартела (наркомафије) да стекну политичку моћ, због чега прибјегавају (непосредним или плаћеничким) терористичким актима не би ли се разрачунали са постојећим режимом на власти на чије мјесто претендују. Нови је и вид тзв. зеленог тероризма, који предузимају формалне или не-

¹⁶³ На примјер, терористи из државе А у држави Б отму абадатора државе Ц, захтевајући при том да држава Д пусти на слободу одређене политичке затворенике. Овде се рачуна на то да ће међудржавна солидарност повећати извјесност успјеха терориста.

формалне друштвене групе које се залажу за права животиња, очување животне средине, шума, вода, ваздуха и слично.

Политизовање традиционалних политичких питања доводи и до екстремистичког понашања појединаца и група, чији је циљ је уско ограничен, па се и назива тероризмом једног (уског) циља, који примјеном насиља указује се на конкретне еколошке проблеме и врши притисак на органе власти како би иницирали доношење законских прописа којим би се они ријешили. Нарастајући транснационални, постмодерни тероризам, обogaћен новим формама испољавања и оличен у екстремном радикалном религијском, посебно исламистичком фундаментализму, на почетку трећег миленијума попримио је глобални карактер и претворио се у највећу пријетњу свјетској безбједности. Зато га многи називају глобалним тероризмом.¹⁶⁴ Овај вид тероризма одликује глобално простирање појединих терористичких организација и мрежа и њихова изражена мобилност, те глобални ефекти терористичких напада који имају тенденцију примјене оружја за масовно уништавање. Најзад, ваља поменути и то да су терористички напади у безбједносној пракси најчешће комбинација неких од наведених „чистих“ облика тероризма.

Сајбер тероризам

Информатичка (рачунарска) технологија постала је неминовност и потреба свих чланова савремене друштвене заједнице. Сви смо свјесни огромног значаја употребе рачунара у савременим друштвима и чињенице да нема области људске дјелатности у којој рачунари нису нашли своју примјену. Захваљујући њиховој огромној моћи у меморисању и брзој обради великог броја података, аутоматизовани информациони системи постају све бројнији и готово незамјењиви дио цјелокупног друштвеног живота свих субјеката (физичких, али и правних лица) на свим нивоима. Тако рачунар постаје свакодневни и незаобилазни дио, сегмент свих сфера друштвеног живота од производње, промета, вршења услуга па до националне одбране и безбједности у најширем смислу. Управо ова чињеница, да се рачунар користи готово у свим сегментима нашег живота, указује на могућност његове разноврсне злоупотребе. У почетку примјене рачунарске тех-

¹⁶⁴ Бајагић, М., *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007., стр. 194

нологије, компјутери нису били подобни за веће злоупотребе, јер њихова примјена није била масовна, тако да се њима бавио само узак круг корисника, информатичких стручњака. Оно што је отворило врата ширењу могућности да се компјутерска технологија злоупотреби у различите сврхе јесте њен брз развој, поједностављење употребе, али и доступност исте широком кругу корисника.

Веома је интересантна област злоупотребе информатичке технологије у терористичке сврхе, односно посљедњих година постаје веома занимљива материја компјутерског тероризма, као својеврсне форме компјутерског криминалитета. Рачунарски (информатички) криминалитет је немогуће дефинисати јединственим и прецизним појмовним одређењем. То је „општа форма кроз коју се испољавају различити облици криминалне активности, форма која ће у будућности постати доминантна.“¹⁶⁵ Наиме, тешкоће у дефинисању рачунарског криминалитета произилазе због тога што се ради о релативно новом облику криминалног понашања, али и због тога што постоји велика феноменолошка разноврсност ове појаве, која се тешко може обухватити једном дефиницијом. Због тога, закључујемо да је неопходно имати веома широк приступ приликом дефинисања ове врсте криминалног понашања.

Прва дефиниција компјутерског криминалитета потиче из 1979. године, и дата је у Приручнику Кривичног правосуђа везаног за рачунарски криминалитет *Criminal Justice Resource Manual on Computer Crime*, а гласи „рачунарски криминалитет представља сваки нелегални акт за чије је успјешно кривично гоњење неопходно добро познавање компјутерске технологије.“¹⁶⁶ Овакво гледиште је прилично широко постављено, али је одмах прихваћено, па чак је неколико година касније унијето у Студију о међународним правним аспектима компјутерског криминала у 1983. години. Ако детаљније анализирамо карактеристична обиљежја, уочавамо да је основна особина рачунарског криминалитета првенствено велика феноменолошка разноврсност, али и специфичност учинилаца ових кривичних дијела. Наиме, „...постоје различите категорије учинилаца рачунарског криминали-

¹⁶⁵ Parker, D., *Fighting computer crime*, Press, New York, 1983., pp.70

¹⁶⁶ The Criminal Justice Resource Manual on Computer Crime је припремљен од стране SRI International, Menlo Park, California, USA, за Министарство правде САД у 1979. години

тета, обзиром да постоји мноштво различитих дјела које чине, али и имајући у виду мотиве који их покрећу у вршењу ових активности.¹⁶⁷

Бројни су појавни облици злоупотреба информатичке технологије, а обзиром да је ова врста криминалитета у константном развоју и ширењу, свакодневно смо свјedoци настанка нових, све сложенијих и опаснијих форми компјутерског криминалитета. Затим је битно поменути и специфичност просторне димензије криминалног дјеловања, укључујући и транснационални карактер криминалних радњи, временску димензију криминалног дјеловања, тј. брзину чињења кривичних дјела, затим, константно ширење на нове области друштвеног живота, тежину посљедица и висину штета насталих чињењем кривичних дјела из ове области, велику тамна бројка, услед чега долази до отежаног откривања и доказивања учињених деликата, начин вршења и откривања криминалних радњи, специфичан профил учиниоца, велике могућности прикривања извршених кривичних дјела, као специфичност проистекла из услова створених дејством већине карактеристичних обиљежја компјутерског криминалитета, вишеструку улога рачунарске технологије и др. Потребно је нагласити да поред кривичних дјела која су усмјерена против безбједности рачунарске технологије и елемената информационог система, постоји велики број традиционалних кривичних дјела која се уз помоћ коришћења рачунара и рачунарских компоненти врше брже, лакше, учиниоцима се теже улази у траг, а посљедице су далеко озбиљније и веће¹⁶⁸.

Развијена информатичка технологија постала је посљедњих година врло ефикасно средство у рукама терористичких организација за остваривање њихових деструктивних циљева. Наиме, нове софисти-

¹⁶⁷ Matijasevic, J. and Spalevic, Z., „Specific characteristics of computer criminal offenses with regard to the law regulations“, XLV International Scientific Conference on Information, Communication and Energy Systems and Technologies – ICEST 2010 CONFERENCE, 23.-26. June 2010., Faculty of Technical Sciences, University „St. Clement Ohridski“, Bitola, Ohrid, Macedonia, pp. 234

¹⁶⁸ Матијашевић, Ј. и Петковић, М.: Кривична дела против безбедности рачунарских података – анализа позитивноправних решења и значај у контексту сузбијања високотехнолошког криминала, Зборник радова са међународне научно-стручне конференције „Криминалистичко-форензичка истраживања“, одржане од 14.-15. октобра 2011. године, Интернационална асоцијација криминалиста - ИАК, Бања Лука, број страна: 598-609, Вол. 4, Број 1, стр. 599

циране технике пружиле су не само добре могућности за реализације нових напада, већ и за заштиту сопствених канала комуникације, као и промовисање фундаменталистичких идеја. Терористи више нису географски ограничени у оквиру одређене територије, нити политички или финансијски зависни од појединих држава. Они се данас ослањају на савремене комуникационе капацитете у оквиру којих интернет има веома значајну улогу. Имајући у виду да је велики број високостручних кадрова из информатичке области доступан терористичким организацијама, свјесни смо опасности од злоупотребе капацитета високе технологије од стране терориста у наредним периодима.

Акт рачунарског сајбер тероризма би се могао дефинисати као коришћење информационих ресурса у виду пријетње или уцјене да би се остварио одређени терористички циљ. Оно што овако дефинисаном акту недостаје јесте један елемент тероризма, односно коришћење или пријетња коришћења физичког насиља, тако да је поменута дефиниција базирана на претпоставци да у информационом амбијенту довођење јавности у стање страха није више неопходно, нити је неопходно уништавање добара и примјена насиља над људима да би се остварили одређени терористички циљеви. Према томе, главни циљ је ремећење уместо деструкције, мада ни она није искључена, јер у друштвима високо зависним од информационе технологије ремећење информационих система може изазвати краткорочне проблеме различитог обима и интензитета, али и много значајније, дугорочно губљење повјерења у способности, у поузданост ових система.

Најважнија подручја примјене интернета од стране терориста су: планирање и координација, управљање операцијама (практично више није потребан физички контакт између оних који управљају операцијама и оних који непосредно изводе акције), пропаганда, прикупљање средстава, публицитет, психолошки рат, прикупљање података, регрутовање и мобилизација, умрежавање, дијељење информација, прање новца, кибернетички рат *cyberwar*, лажне куповине софистициране опреме, биотероризам (нпр. оглашавање фалсификованих и лажних лекова), итд. Коришћење интернета од стране терориста може бити тројако: као оружје *cyber terrorism*, као начин комуникације међу активистима и као медиј за обраћање јавности. Субер - тероризам, као први начин коришћења интернета од стране терориста, се односи на смишљене, политички мотивисане нападе на рачунарске

системе, програме и податке који као исход имају насиље и страх против цивилних мета.¹⁶⁹

Први терористички напад на компјутере регистрован је још 1969. године у Америчкој држави Мичиген, гдје су припадници једне антиратне организације под именом *Beaver 55* напали центар за електронску обраду података познатог хемијског концерна *Dow Chemical*, за који се тврдило да производи бојне отрове, напалм и друго хемијско оружје. Други начин коришћења интернета јесте као средство комуникације међу активистима. Познато је да је Осам Бин Ладен комуницирао са припадницима Ал Каиде путем покретних компјутера и бежичне мреже путем енкриптованих порука *encrypted messages*. Трећи начин коришћења интернета од стране терориста односи се на обраћање јавности путем глобалне рачунарске мреже. Бројне организације су ушле у интернет простор и створиле своје интернет *web* странице. „...Терористички напади се често врло пажљиво организују како би привукли пажњу електронских медија и међународне штампе. Узимање и задржавање талаца само појачава драму. Сами таоци не значе ништа терористима. Њихова циљна група су гледаоци, а не стварне жртве.“¹⁷⁰

Редован садржај *web* страница терористичких организација чине информације везане за историјат настанка организације и битних догађаја током развоја, политичко и друштвено одређење, биографски подаци лидера и истакнутих чланова организације, њихови говори и текстови, селективни описи значајних активности у прошлости, информације о политичким и идеолошким циљевима, као и вијести које садрже обавјештења о актуелним дешавањима, такође селективно приказаним, избјегавајући насилнички аспект својих активности. Због бројних предности, интернет је погодан медиј за представљање једне терористичке организације у свјетлу каквом она то жели и са циљевима који се овим путем врло ефикасно могу приказати и остварити. Један од циљева представља обезбјеђење подршке што већег

¹⁶⁹ Зиројевић, М., „Употреба нових информатичких и комуникационих медија у сврхе тероризма“, *Ревија за безбедности – стручни часопис о корупцији и организованом криминалу*, Центар за безбедносне студије, година II, Бр. 11/2008, Београд, стр. 5

¹⁷⁰ Jenkins, B. V., *International Terrorism*, Crescent Publications, Los Angeles, 1975., pp. 65

броја присталица, као и коришћење вјешто урађених и прилично садржајних презентација и текстова у циљу оправдавања својих активности, док је често присутно и демантовање било какве употребе насиља приликом вршења активности организације.

Данас све активне терористичке групе имају бар један облик присуства на интернету. Резултати праћења у периоду од 1998. до 2007. године указују на преко 5000 терористичких *web* сајтова, *online* форума и тзв. соба за *chat*. Неке групе имају више од једног Интернет сајта – један главни тзв. *Home page* и већи број незваничних. Са друге стране, „...рачунари су понекад постајали и мета терористичких организација. својевремено су ИРА (Ирска републиканска армија) и РАФ (Фракција црвене армије) извршили више напада на компјутерске центре у Енглеској, Ирској и Немачкој, у којима су били базирани подаци о дјеловању терориста.“¹⁷¹ Све више постајемо свјесни чињенице да информациона технологија јесте драгоцјено оруђе у рукама једне терористичке организације, али не смијемо изгубити из вида чињеницу да су резултати технолошког напретка доступни свим људима и државним структурама, и да у том смислу, користећи исте предности информационих технологија можемо испратити сваку негативну појаву, па тако и дјелатности терористичких организација.

Као што можемо видјети из свега претходно наведеног, можемо слободно рећи да тероризам је све озбиљнија пријетња човјеку, животној средини, правној држави, демократији, владавини права, међународном миру и стабилности. Некадашњи проблем националне безбједности постао је предмет свјетске безбједности, а тиме и високе свјетске политике, па и (оправданог и неоправданог) међународног интервенционизма. Негативни ефекти тероризма манифестују се кроз најмање три димензије државног и друштвеног живота: људску, економску и безбједносну (у ужем смислу). Људска димензија односи се на кршење људских права многих директних и индиректних жртава тероризма. Проблем је тим већи што многе државе још увијек нису конципирале посебне стратегије за превенцију и сузбијање тероризма, односно за заштиту људских права потенцијалних и актуелних жртава, што најчешће условљава њихову виктимизацију; економска

¹⁷¹ Алексић, Ж. и Шкулић, М., *Криминалистика*, Правни факултет Универзитета у Београду и Јавно предузеће „Службени гласник“, Београд, 2007., стр. 391

димензија односи се на ефекте тероризма који додатно продубљују неповољне чиниоце економске транзиције који су, између осталог, један од узрока и услова његовог настанка и безбједносна димензија, која се тиче угрожавања националне безбједности успоравањем процеса демократизације тзв. „транзицијских друштава“, подривањем демократских институција и владавине права, и стварањем бројних социо-економских проблема. Слабе и корумпиране државне институције и неадекватна легислатива онемогућују успјешно супротстављање овом проблему, што изнутра и споља угрожава националну безбједност.

На спољнополитичком плану, тероризам може индиректно да подстакне дезинтеграцију, онемогућавање или отежавање интеграције државе у одређене међународне институције и организације, увођење одређених облика санкција, интервенције међународне заједнице или великих сила којима се угрожава интегритет земље као и осуду међународне заједнице због тога што је влада неспособна да му се супротстави, не жели то да учини или га подржава. Посљедице по националну безбједност идентичне су посљедицама политичких и економских притисака. На унутрашњем плану државе, ефекти тероризма су изузетно сложени, латентни и неријетко представљају стратегијски ризик по безбједност државе и грађана услед активности као што су: „...угрожавања живота људи, односно њиховог поврјеђивања и смрти као посљедица терористичких напада; угрожавања здравствене безбједности људи. Наиме, осјећај несигурности грађана и страх по егзистенцију, тј. по личну (породичну) и имовинску безбједност је психичка реакција човјека на тероризам. Стрес, најчешће континуирани (тзв. серијски), умногоме се одражава на физичко и ментално здравље и доприноси ефекту тзв. параноичног становништва; угрожавања животне средине, биљног и животињског свијета, јер су деградација животне средине, епидемије и епизоотије потенцијалне посљедице тзв. еколошког и био тероризма, што се одражава и на безбједност људи, подстиче емиграцију и угрожава пољопривреду и прехранбену индустрију, а тиме и прехранбену безбједност људи; дестабилизације економије и економског инвестирања, јер су нестабилна и кризна подручја несигурна за стране инвестиције, што условљава пад производње, раст незапослености и сиромаштва и развој „сиве еко-

номије“.¹⁷² Осим тога, тероризам је неријетко усмјерен према националној економији тзв. економски тероризам, и то против производних као и индустријских капацитета, туристичких дестинација и објеката, (међународног и унутрашњег друског, жељезничког, воденог и ваздушног) саобраћаја; угрожавања енергетске безбједности земље тзв. Енергетским тероризмом којим се нападају енергетске инсталације и дестимулишу инвеститори и извозници енергије; угрожавања социјалне безбједности, као посљедице угрожавања живота и здравствене безбједности становништва и дестабилизације економије; угрожавања финансијске стабилности државе, јер сложене акције на превентивном, репресивном плану и плану заштите и помоћи жртвама од стране владиног и невладиног сектора захтијевају велика буџетска издвајања; демографске дестабилизације државе, убијањем становништва, падом природног прираштаја, емиграцијом у друге земље због страха од тероризма, деградацијом животне средине и нарушавањем економске и социјалне безбједности; повећања националног и вјерског национализма и тензија, поларизацијом и фрагментацијом друштва по етничким, вјерским, расним, социјалним и политичким критеријумима и продубљивањем старих и рађањем нових нетрпељивости и мржњи између припадника ових група; експанзије тзв. медијског криминала, односно терористичких аката условљених подстицајима масовних медија и деструктивном психолошком пропагандном дјелатношћу, којима се политичко насиље приказује као легитимно средство за остваривање политичких циљева, пред којима попуштају механизми контроле и самоконтроле екстремиста; умрежавања тероризма и других видова криминала, од којих је свакако најопаснија спрега са организованим криминалом и са криминалним (субверзивним) активностима обавештајних служби непријатељски настројених држава. Уколико их нису „отели“, терористи неријетко средствима организованог криминала за симболична средства и кроз криминалне поступке откупљују куће, имања, предузећа и имовину становништва против којег су усмерили терористичке акте; повећања корупције у јавном сектору, које је израженије у тзв. неуспјешним и нестабилним државама; угрожавања функционалности појединих државних ресора, јер тероризам омета несметано реализовање државних функција, прије свега економску, социјалну, здравствену,

¹⁷² Алексић, Ж. и Шкулић, М., *истио*, стр. 424

образовну итд.; стварања неповјерења грађана у државу и државне органе, који су често немоћни и недовољно ефикасни на пољу антитероризма; стварања неповјерења грађана и државе у међународне органе и институције које могу да буду неефикасне у пружању међународне помоћи, које могу да толеришу терористичке активности појединих група и држава које их спонзоришу и које могу да санкционишу државу која је неефикасна на пољу антитероризма; урушавања међународних односа и имиџа (угледа) земље на међународној сцени, нарочито у случајевима међународног тероризма, због стављања других земаља или међународних организација на страну терориста или због не пружања помоћи и подршке угроженој држави, услед осуде државе због неефикасности њеног система безбједности и друго.

Свакако да, у најширем смислу, тероризам има негативне ефекте по све сфере друштвеног и међународног живота. Наведеном класификацијом посљедица тероризма нису искључене друге типологизације. У зависности од терористичких стратегија и посљедица тероризма, и држава ће заузети став о „тврђем“ или „мекшем“ антитерористичком дјеловању, те примијенити помирљиву стратегију (чињење извесних уступака терористима у замјену за одустајање или прекид терористичких активности), преговарачку стратегију која првенствено прихвата непосредно или посредовано преговарање са терористима, али која увијек не мора да резултира уступцима или непопустљиву стратегију која подразумијева рјешавање проблемске ситуације одбијањем захтијева терориста или без икаквог преговарања.

Такође, само по себи се поставља питање какав се тероризам може очекивати у будућности? Реално је очекивати да ће терористичке нападе претежно изводити појединци или мале групе наоружане простим аутоматским оружјем. Осим тога, реално је очекивати употребу малих бомби, конвенционалних (војних) и из „кућне радиности“ (тзв. импровизованих). Сљедећи, виши, ниво терористичких опасности долази од професионално обучених група опремљених конвенционалним наоружањем средње класе које користе „ауто-бомбе“ (путнички аутомобил или камион напуњен конвенционалним експлозивом), пројектиле земља-ваздух (типа Стингер) и топлотно и инфра-црвено навођене пројектиле за напад на цивилне и војне ваздухоплове, ручне бацаче ракета и слично оружје. Најзад, трећи ниво опасности долази од високо обучених група опремљених оружјем за масовно

уништавање које би користиле нуклеарно, хемијско или биолошко оружје, прије „прљаве бомбе“ него војноформацијско оружје.¹⁷³

Оружје за масовно уништавање

Током Хладног рата нуклеарно оружје је имало преудан значај за одређивање моћи главних свјетских сила, мада се контрола ширења или евентуалне употребе овог оружја настојала регулисати мултилатералним и билатералним уговорима, прије свега између САД -а и СССР -а. Поред декларативног прихватања обавеза о неширењу или смањењу нуклеарних потенцијала, водеће силе су држале цјео свијет у сталном страху од унилатералне употребе нуклеарног оружја. Посљедице су могле бити катастрофалне и могле су довести до тоталног физичког уништење не само сукобљених страна већ и глобалног окружења. Зато се овај период и називао својеврсном “гужвом нуклеарног оружја”, или “нуклеарном анархијом”, и поред тога што је страх од употребе нуклеарног оружја било гдје и против било кога тјерао најмоћније силе на уступке и одустајање од различитих стратегија нуклеарног напада и могуће нуклеарне одмазде.

Међутим, крај XX и почетак XXI вијека личи на глобалну “анархију оружја за масовно уништење”, јер је дошло до неконтролисаног ширења свог оружја за масовно уништење (нуклеарно, хемијско, биолошко, балистички пројектили, те савремени конвенционални оружани системи)¹⁷⁴. Повећање броја држава које развијају националне нуклеарне, хемијске, биолошке и друге борбене системе за масовно уништење, тајни развој међународне трговине овим оружјем и трансфер знања и технологије из ове области у регионима који су били потенцијална жаришта оружаних сукоба, условили су да су оружја за масовно уништење најтежа пријетња безбједности на почетку XXI вијека. Још од појаве и развоја нуклеарног оружја кључно питање у расправама о међународној безбједности било је зашто поједине земље желе да дођу у посјед оружја за масовно уништење, посебно нуклеарног оружја.

¹⁷³ Harmon, C. C., „Terrorism Today“, *Current Trend and Future Threats. Terrorism Today*, Frank Cass, London, 2000., pp. 137–185

¹⁷⁴ Viotti, P. R., and Kauppi, M.V., “International Relations and World Politics”, *Security, Economy, Identity*, New Jersey, Prentice Hall, 1997., pp. 178

Као основни разлози тих настојања наводе се: велике силе се одувијек супротстављају оружју других великих сила, обично имитирајући оне који имају ново оружје; државе могу да желе нуклеарно оружје због страха да њихови савезници неће узвратити истом мјером ако друга велика сила нападне; земље без нуклеарних савезника ће жељети нуклеарно оружје још више ако их неки од њихових супарника имају (случај Кине, Индије и Пакистана); земља може жељети нуклеарно оружје зато што живи у страху од садашње или будуће познате моћи супарника (примјер Израела); за неке земље нуклеарно оружје је јефтинија и сигурнија алтернатива него економски опасно такмичења у развоју конвенционалног оружја. Нуклеарно оружје обећава безбједност и независност по прихватљивијој цијени; неке земље желе нуклеарно оружје за напад на друге земље и посједујући нуклеарно оружје држава може очекивати да ће ојачати свој међународни положај. Неке земље могу да уживају статус који долази са нуклеарним оружјем, и чак извући користи од тога. Међутим, жудња за пањом и престижом је слаба мотивација.

Државе које нису посједовале нуклеарно оружје су прихватиле да инспектори Међународне агенције за атомску енергију (*International Atomic Energy Agency*– *IAEA*) врше контролу њихових мирнодопских нуклеарних капацитета, да би се увјерили да се они не користе у војне сврхе. Међутим, ако је *IAEA* развила различите програме и механизме контроле развоја нуклеарне технологије, многе државе се нису понашале у складу са међународним нормама.¹⁷⁵ Посебан проблем је то што Пакистан, Израел, Индија и друге регионалне силе нису потписале споразум о неширењу нуклеарног оружја, док су неке државе потписнице наставиле развијати нуклеарно оружје. Пријетња од ширења и употребе оружја за масовно уништење постала је још већа после Хладног рата због неконтролисаног трансфера нуклеарног оружја и технологије изван граница бившег СССР -а према “непослушним државама” и новим транснационалним актерима, посебно глобалним терористичким организацијама. Иако се сматрало да се застрашивањем може спријечити ширење нуклеарног оружја, логика тог размишљања је опасна, посебно у данашњим условима.

¹⁷⁵ Carlson, J., „Viewpoint: Nuclear Safeguards as an Evolutionary System“ *The Nonproliferation Review*, 1999., pp. 109- 117

Наиме, иако би ширење овог оружја евентуално могло да спријечи прерастање хладног у “врући рат”, чак доведе и до прихватања утврђених норми понашања у овој области од стране држава које су показале вољу да овладају потенцијалима за масовно уништење, остаје питање којим се механизмима могу спријечити транснационални актери да дођу у његов посјед и угрозе глобално окружење. Дакле, лоша страна те логике је што се она заснива на рационалном моделу застрашивања, које не пружа јасне гаранције да ће опасност од нуклеарног оружја после Хладног рата изгубити на снази, а почетак XXI вијека посебно карактерише и ширење хемијског и биолошког оружја.¹⁷⁶ Под хемијским оружјем се подразумевају сљедеће врсте оружја:

- токсичне хемикалије (хемикалије чији утицај на животни процес може узроковати смрт, повремену онеспособљеност или трајну повреду људи или животиња);
- муниција и опрема специјално направљена да узрокује смрт дејством наведених сличних материја, које се ослобађају као резултат дејства овом муницијом;
- било која опрема посебно направљена за директну употребу наведене муниције или је у вези са њеном употребом.¹⁷⁷

Списак токсичних материја које се могу употријебити за уништавање живих бића изузетно је велики, а најпознатије су: сузавац, иперит, левизит, цијанид хидроген, фосген, хлор, сарин, табун, соман и др. Од ових агенаса посебно је опасан отровни гас сарин, који је употријебљен више пута током последње деценије XX вијека.

Под биолошким оружјем подразумевају се биолошки агенси који садрже разне организме, чија употреба може изазвати тешке посљедице по животе људи и животну средину уопште. У биолошко оружје се убрајају патогени микроорганизми или њихови токсини, који намјерном употребом узрокују многе заразне болести, масовна обољења и смртност људи, животиња и биљака. У литератури се по-

¹⁷⁶ Детаљније о овом видјети: Cordesman, A.H., Burke, A.A., „Defending America”, *Asymmetric and Terrorist Attacks with Biological Weapons*, Washington: CSIS - Center for Strategic and International Studies, SEPTEMBER 24, 2001., pp. 11-13

¹⁷⁷ Конвенција о забрани развоја, производње, складиштења, употребе и уништења хемијског оружја; Вујковић, Р., *Међународна конвенција о наоружања*, Војноиздавачки завод, Београд, 1998., стр. 38-39

миње и шири појам биолошког оружја који, уз патогене микроорганизме - узрочнике болести, подразумева и токсине (отровне продукте неких микроорганизама, биљака и животиња), инсекте и неке врсте животиња и птица, као векторе, те прелазне домаћине и штеточине. Према неким мишљењима, биолошко оружје чини све оно што не спада у метале, ватру и отрове. По међународним конвенцијама то су "микроби и други биолошки агенси или токсини, без обзира на њихово поријекло или начин добијања, чије посједовање није намијењено за профилактичну, протективну или другу мирољубиву сврху, као и оружје, опрема и друга средства и начини дисеминације ових агенаса ради непријатељских намјера или током ратних сукоба".¹⁷⁸ Основне карактеристике овог оружја су:

- просторност и масовност уништавања и онеспособљавања људи, биљака и животиња на цијелој територији нападнуте земље или у ширим распонима, чак и у интерконтиненталним размјерама, ширењем епидемија и/или пандемија опасних заразних болести;
- експлозивност и трајност ширења заразних болести, уништавања биљних култура и стварање ендемских жаришта заразних болести;
- психолошки ефекти (страх, паника и дезорганизација) због брзог ширења епидемије заразних болести са високим процентом смртности и онеспособљавања живе силе за пружање отпора агресору;
- трајност био-контаминације атмосфере, воде и хране који постају извором и путеви ширења епидемије заразних болести;
- постојање периода инкубације (период ширења болести).

Биолошко оружје, као и хемијско, припада реду тихог или подмуклог оружја, којим се води рат без разарања, углавном са дистанце. Оно се може примјењивати тајно или прикривено јер је невидљиво, тако да је могуће откривање биолошког напада тек по испољавању карактеристичних симптома болести, који се јављају у периоду који диктира моћ инкубације употребљених агенаса. Биолошки агенси не

¹⁷⁸ Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction; UN disarmament Yearbook, vol. II: 1977., N.Y. 1978.,

узрокују, као друга оружја, непосредни и тренутни, већ одложени ефекат, што се мјери данима (микроорганизми), ријетко сатима (токсини).

Један од основних разлога за употребу наведеног оружја представља висок степен смртности, његова величина у односу на моћ деструкције, лак и брз начин употребе, као и могућност танког дјеловања - активирања. Неопходна опрема није скупа и лако ју је набавити, а активне живе културе које се користе већ се налазе у природном окружењу или у биолошким складиштима. Под ширењем (пролиферацијом) хемијског и биолошког оружја подразумејева се одлука неког политичког ентитета (држава, субдржавни или транснационални актер) да дође у његов посјед, наравно, под условом да после одлуке услиједи и одговарајућа динамика наоружавања хемијским и биолошким оружјем. Динамика наоружања коју неки ентитет мора иницирати и одржати представља централни дио дефиниције ширења: "Ширење не представља неки аутоматски процес, који када почне води до евентуалне употребе. Доношење почетне одлуке се може десити у било којој фази, као последица, утицај одређених фактора који се томе противе, или непремостивих техничких проблема". Супротно, "неширење овог оружја се дешава када политичка преданост иницијалној одлуци престане да се обнавља, или када политички ентитет јасно повуче ту одлуку (једностраном обавезом о одбацивању овог оружја или потписивањем споразума о разоружању)"¹⁷⁹

Окончањем Хладног рата дошло је до увећања актера који настоје доћи у посјед хемијског и биолошког оружја. Прије свега, то су државе које већ посједују ово оружје или настоје доћи у његов посјед, као и транснационални актери (терористичке организације), чиме се пријетња од ширења и употребе овог оружја у циљу постизања политичких, етничких и вјерских циљева насилним путем повећала до неслућених размјера. Мишљења о степену опасности од употребе хемијског и биолошког оружја од стране терористичких организација су подијељена. Сматра се да постојеће терористичке организације тешко могу доћи у ситуацију да обезбиједи за сопствене политичке циљеве ово оружје, прије свега због скупе и сложене процедуре његове прои-

¹⁷⁹ Zander, J.P., „Assessing the Risk of Chemical and Biological Weapons Proliferation to Terrorists” *In The Nonproliferation Review*, 1999., pp. 23

зводње и малог броја научника способних да у потпуности овладају датом технологијом.

Међутим, чињеница да су транснационални криминални канали трговине оружјем за масовно уништење доведени готово до савршенства и да одређен број експерата жели продати стручна знања терористичким организацијама због материјалне или неке друге користи, реално је претпоставити да ће у будућности носиоци глобалног тероризма превазићи тренутне препреке и имати у свом посједу и ово оружје. Ова чињеница отежава процјену опасности од будућих асиметричних сукоба који би се водили овим оружјем, чиме бити сукоби постали најтежа пријетња свјетској безбједности у XXI вијеку. То је доказао и напад јапанске секте Аум Шинриќо 1995. године, када је употребљен отровни гас сарин у токијској подземној жељезници. Напад није упамћен због жртава, већ због употребе хемијског оружја и сазнања да је ова организација настојала и прије доћи у посјед хемијског и биолошког оружја. Иако нема података да су Исламска држава и Ал Каида као и њима блиске терористичке организације дошле у посјед хемијског и биолошког оружја, моћ коју ови актери имају и финансијска средства којима располажу, стављају их у ред оних који лако могу располагати овим оружјем и запрјетити новим разарањима, са знатно тежим посљедицама него онима које смо видјели у блиској прошлости.

Коначно, хемијско и биолошко оружје као "постмодерно оружје" постаје најубојитије средство у сукобима у XXI вијеку, који би се могли битно разликовати од оних који су вођени конвенционалним оружјем због разорне и убитачне моћи, као и јефтиног процеса производње.¹⁸⁰ Посебни напори у ограничавању развоја хемијског и биолошког оружја учињени су усвајањем неких стратешких докумената. Конвенција о хемијском наоружању из 1993. године забрањује развој, производњу, коришћење, трансфер и нагомилавање таквог оружја. Сљиједећа је Међународна конвенција о спрјечавању терористичких напада бомбама усвојена од Генералне скупштине УН-а 1998. године. У те духу Конвенције, под јурисдикцију улазе напади експлозивним или другим смртоносним направама. У средства напада се убрајају конвенционални експлозиви или друге запаљиве направе, токсичне

¹⁸⁰ Wiberg, H., and Scherrer, C.P., *Ethnicity and Intra-State Conflict*, Ashgate, Aldershot, UK, 1999., pp. 34-35

хемикалије, биолошки агенси или отрови или сличне супстанце, као и радиолошки и радиоактивни материјали.

У области биолошког оружја главни стуб међународних напора чине Женевски протокол из 1925. године и Конвенција о биолошком оружју (у даљем *тексту* BWC) из 1972. године, и различити национални законски пројекти. Због посљедица од напада биолошким оружјем, САД су 1989. године усвојиле Закон о биолошком оружју којим се забрањује посједовање, трговина, продаја, производња и употреба биолошких агенаса у оружане сврхе. После напада у Оклахома Ситију 1995. године, донијеле су и Закон о антитероризму 1996. године, којим се, између осталог, одобрава хапшење свих који развијају биолошко оружје. На међународном плану стуб борбе против развоја и употребе биолошког оружја представља поменути Протокол који забрањује употребу бактериолошког оружја и отровних гасова између сукобљених страна. Оружје сачињено од микроорганизама и токсина и средства направљена за његову примјену забрањује BWC. Иако су се потписнице Конвенције сложиле да не развијају, производе и нагомилавају ово оружје, Конвенција није забранила и посједовање производних могућности¹⁸¹ због чега су нова достигнућа биотехнологије увећала опасност од ширења ове врсте оружја.

Погубне посљедице његове употребе натјерале су све државе да се усагласе о неопходном успостављању ефикасних мјера у контроли његовог ширења. За разлику од традиције не коришћења хемијског оружја, проблеми у овој области су много већи, дјелом због тешкоће да се ово оружје искористи за остварење војних и политичких циљева без угрожавања сопствених људских потенцијала.¹⁸² Без обзира што је међународна заједница предузела мјера у циљу сузбијања ширења оружја за масовно уништење, очекује се да његово ширење и у будућности буде вјероватно и извјесно, посебно у регионима Јужне и Источне Азије и Средњег Истока. Државе у овим регионима које су могуће мете спољне интервенције, или су у сталном ривалству и сукобима и немају блиске савезнике, кандидати су за стицање оружја за масовно уништење. Зато ширење оружја за масовно уништење без

¹⁸¹ Шире видјети у : Sims, N.A., "The BTWC in Historical Perspective" *From Review and Strengthening Processes to an Integrated Treaty Regime*, pp. 19-26.

¹⁸² Paul, T.V. and Hall, J.A., *International Order and the Future of World Politics*, University press Cambridge 1999., pp. 381.

ефикасне контроле може постати један од узрока сукоба или нестабилности у XXI вијеку. Пријетња од употребе овог оружја, посебно нуклеарног, од стране терориста подстакла је почетком XX вијека многе међународне субјекте да озбиљније приступе овом проблему. Чланице Г-8 су 2002. године постигле споразум у овој области потписивањем документа "Глобално партнерство против ширења материјала за масовно уништење" (*Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction*).

Потписнице су се обавезале на додатна финансијска улагања (САД - 10 милијарди \$, а друге државе чланице Г-8 такође 10 милијарди \$). Циљ партнерства је био да се побољшају програми Русије и бивших совјетских република у следећим активностима:

- смањење стратешких нуклеарних ракетних бомбардера, подморница и нуклеарних складишта;
- прекид производње плутонијума;
- смањење вишка оружја обogaћеног плутонијумом;
- побољшање безбједности складиштења транспорта нуклеарних дојевих глава;
- унапређење безбједности складиштења фисионих материјала;
- уништавање хемијског оружја;
- елиминисање потенцијала за производњу хемијског оружја;
- обезбеђивање биолошких патогена;
- побољшање контроле извоза и граничне безбједности;
- унапређење безбједности цивилних нуклеарних реактора итд.

Што се тиче новијих мултилатералних иницијатива о спречавању употребе ОМУ-а, нарочито нуклеарног оружја од стране терористичких организација посебан значај има *Међународна конвенција о спречавању аката нуклеарног тероризма* (*International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, or CNT*) коју је усвојила 14. септембра 2005. године Генерална скупштина УН-а, а која представља основ за усвајање ове конвенције нашле у реалној пријетњи да терористичке организације употребе нуклеарно оружје у својим напади-ма, или нанесу својим актима штету на нуклеарним постројењима и објектима. Циљ Конвенције је и да подстакне све државе на сарадњу у спречавању нуклеарних напада и пружању узајамне помоћи у вези кривичних истрага везаних за екстрадицију осумњичених за те акте.

5.4. Избјеглички и миграцијски таласи

Дубока политичка и стратешка помјерања након Хладног рата отворила су нове дилеме о ваљаности традиционалних приступа безбједности. Традиционална безбједносна питања (трка у наоружању, развој оружја за масовно уништење, регионална политика и војна стабилност, међудржавни сукоби и др) као релативно константне појаве, које су у прошлости привлачиле пажњу истраживача, редукована су или потпуно елиминисана, Долазак краја хладног рата, без обзира што је већина теоретичара сматрала да ће донијети релаксацију односа и увести цијело човјечанство у еру мира, ипак то "...није учињено свијет безбједнијим или лакшим за разумијевање".¹⁸³ Борба за моћ и безбједност и примјена насиља у циљу реализације себичних националних интереса и очувања и побољшања националне безбједности, остала је и даље кључна одлика понашања многих држава. Међутим, појавом наддржавних, подржавних, транснационалних и глобалних актера на свјетској сцени и нових изазова и пријетњи безбједности, државе су под дејством глобализације дефинисале своје националне и безбједносне интересе, преиспитивањем проблема и фактора који могу угрозити њихову стабилност и безбједност.

Нетрадиционална безбједносна питања, суштински различита, „...имају и неке заједничке елементе међу којима се посебно истичу: прво, не државно оријентисана (не јављају се искључиво као посљедица акција држава), већ могу настати као посљедица дјеловања различитих фактора, могу бити и државног и недржавног карактера, друго, не настају на тачно одређеном мјесту, већ су то проширене, мултидимензионалне и мултидиректне опасности, због чега се морају посматрати генерално, парцијално и територијално, треће, не могу се ријешити само употребом традиционалних војних, већ и различитим не војним средствима“.¹⁸⁴ Када говоре о овим проблемима, истраживачи се не слажу о томе да ли се ради о изазовима или пријетњама безбједности, односно изазови се често поистовјећују са пријетњама, и обрнуто.

¹⁸³ Terriff, T., Croft, S., James, L., and Morgan, P. M., *Security Studies Today*, Polity press, Cambridge, 2007., pp. 115.

¹⁸⁴ Terriff, T., Croft, S., James, L., and Morgan, P. M., *истио*, стр. 116.

Сви изазови нису по дефиницији и пријетње - изазови постају пријетње када својом силином, учесталашћу, ширином и дужином захвата могу узроковати прије свега насилне и/или ненасилне сукобе између друштвених група и држава, држава и држава, или транснационалних актера и држава. Узимајући у обзир различите класификације, у савремене изазове безбједности сврставају се поред већ до сада набројаних у овом раду и проблеми свјетског становништва, односно миграцијска и избјегличка кретања свјетског становништва усљед различитих фактора као што су сиромаштво, ратна дејства, еколошки проблеми (проблеми животне средине). Наравно овим нису исцрпљени сви облици угрожавања безбједности, као ни изазови са којима се суочава лична, национална, регионална и глобална безбједност.

Проблеми везани за свјетско становништво послје Хладног рата односе се, прије свега, на његов економски и социјални статус, убрзани раст, насилне и ненасилне миграције и квалитет живота и здравље. Анализа економског и социјалног статуса свјетског становништва у савременој глобализованој стварности захтијева уважавање неколико трендова. Наиме, у основи подјеле свјетске политике на државо-центрични и мулти-центрични свијет налази се и подјела на индустријски развијене и неразвијене земље, као историјска реалност која није превазиђена. Током XX вијека свијет се обично дијелио на сиромашни Југ и богати Сјевер. Раскол између богатих и сиромашних по линијама Сјевер-Југ и Запад-Исток убрзан је глобализацијом која није довела до очекиваног напретка и благостања.

Економска неједнакост је и узрок и посљедица глобализације неједнаке економске моћи земаља, неуравнотеженог улагања у привредни развој, негативних посљедица тоталне либерализације трговине, појачане међузависности националних економија која доводи неразвијене земље у још потчињенији положај итд. Слободна трговина, и поред позитивних трендова, иницира и јача неке горуће проблеме у свијету као "разоран идеолошки пакет" који, уз кредите ММФ-а, Свјетске банке и активност мултинационалних компанија на свјетском тржишту робе, услуга и капитала, ставља неразвијене и земље у развоју у готово колонијални положај.¹⁸⁵ Иако су улагања у тзв. Трећи свијет значајно увећана, она нису допринијела бољем економском по-

¹⁸⁵ Мандер, Ц. и Голдсмит, Е., *Глобализација*, Цлио, Београд, 2009., стр. 230-231.

ложају сиромашних земаља, неспособних да сопственим националним потенцијалима одговоре на многе изазове. Унутрашње економске тешкоће, често прожете политичким кризама, довеле су становништво ових довели су становништво ових земаља на границу физичке издржљивости; цела друштва убрзано сиромаше, а државе постају прави банкрот. Сиромаштво, о чему је већ било ријечи у претходним дијеловима овог рада постало је глобални проблем, односно, оно је проблем како неразвијених, тако и богатих друштава.

Поред сиромаштва као једног од веома значајног проблема са којима се суочава свјетско становништво, раст популације свјетског становништва у времену које долази постајаће све већи безбједносни проблем. Раст становништва повезан је са смањењем ресурса у неразвијеним и земљама у развоју, те као такво не носи само опасност од унутрашњих миграција и различитих ненасилних и насилних сукоба. Масовне миграције јављају се и због економског пропадања и деградације животне средине, културних, етничких, вјерских и политичких сукоба, нестабилности и ратова.¹⁸⁶ Укратко, како каже Холист "хаос на периферији" покренуо је милионе сиромашних, обесправљених и угрожених да се покрену са вјековних огњишта у потрази за бољим и безбједнијим условима живота. Због пропадања националних економија и тешких социјалних услова милиони осиромашених људи крећу се из једног краја свијета у други у потрази за бољим условима живота као што су: извори хране, запослење, боља здравствена заштита, те већа безбједност.

Смјер миграција током друге половине XX вијека био је, глобално гледано, сиромашни Југ – богати Сјевер, док посљедњу деценију XX и почетак XXI вијека одликују и миграције на релацији развијени Запад - неразвијени Исток. Политички стабилне и економски развијене земље, у којима су демографске транзиције завршене или се налазе у фази стабилизације, изложене су почетком XXI вијека приливу миграната из неразвијених и земаља у развоју. Ријеке необразованих, сиромашних и социјално обесправљених и угрожених миграната нарушавају демографску структуру у тим земљама, доносећи укоријењене начине понашања, сопствени етнички колорит и вјерске обича-

¹⁸⁶ Mandel, R., „Perceived security threat and the global refugee crisis.“ In *Armed Forces&Society:An Interdisciplinary Journal*, Vol. 24, No. 1, 1997., pp. 77-81

је, који у додиру са традиционалним вриједностима и обрасцима понашања домицилног становништва, мигранти, и поред напора да се прилагоде другачијим друштвеним условима, доживљавају многе непријатности (проблем запослења, здравственог осигурања и становања), тако да се нерадо интегришу са локалним становништвом.

Такво понашање миграната доводи до тога да се код домаћег становништва јавља страх од губљења контроле над постојећим вриједностима, националним ресурсима и сопственим културним и националним идентитетом, страх и од страних људи и страних начина живота, вјерских норми и културних навика, страх да ће придошлице извршити најезду на имовину, образовни систем и социјалне бенефиције у власништву домородаца, које углавном они и плаћају. Ово може узроковати различите тензије између домаћег становништва и миграната (социјалне, етничке и вјерске).

Убрзани раст становништва у сиромашним земљама води и претјераној експлоатацији природних ресурса (обрадивог земљишта, шума и др), што отежава економски развој и убрзава деградацију животне средине. Раст становништва може да надвлада и капацитете слабих или подијељених владајућих режима у напорима да задовоље основне потребе становништва, што може довести до пропасти држава или до сукоба међу постојећим групама. На крају, изгледни су и нови међудржавни сукоби због настојања угрожених земаља да насилним путем покушају обезбедити виталне ресурсе за своје становништво. Сукоби могу избити и када државе ниске стопе раста становништва и оптерећене мигрантима, покушају увести оштре мјере (ригорозна контроле прилива и протјеривање) према мигрантима из сусједних земаља у којима је стопа раста висока.

Поред економских миграција, у свијету је уочен и тренд насилних миграција као посљедица "несташице животне средине"¹⁸⁷ и распада појединих земаља, или унутрашњих сукоба у њима. Пропадање животне средине може да доведе до појаве огромног броја, еколошких избјеглица, мада синтагма "еколошке избјеглице" ствара лажну слику да је оскудна животна средина једини узрок великог броја избјеглица. Како тврди Хомер - Диксон, то је само један од низа фактора који заједнички тјерају људе да напусте стално боравиште. Поражавајући

¹⁸⁷ Homer-Dikson, T., *Environmental Scarcity and Intergroup Conflict*, London, 1998., pp. 346

пораст избјеглица у свијету крајем XX вијека, а посебно на почетку XXI вијека био је посљедица, прије свега дујања грађанских, етничких, вјерских и расних сукоба, и пропадања неких држава.

Убрзан раст становништва, повећање сиромаштва и глобалне еколошке помјене утичу и на појаву загађења, заразних болести и микроорганизама, који нарушавају здравље становништва. Број људи који дјеже од рата, социјалних конфликта и прогањања средином деведесетих година прошлог вијека, био је у обиму од 50 милиона, судећи по извјештају Високог комесаријата Уједињених нација за избјеглице (*The United Nations High Commissioner for Refugees*). Веома често људска популација је приморана да напусти своје вјековно пребивалиште због комбинације различитих ефеката, као што су ратна дејства, пренасељеност, сиромаштво, глад, епидемија или природне катастрофе које имају разорне посљедице на њихово пребивалиште.

У посљедње вријеме број људи који морају напустити своје мјесто пребивалишта усљед природних катастрофа подједнак је или чак прелази број избјеглих и расељених лица који због утицаја других чинилаца морају напустити своје домове. Важно је напоменути да људима измјештеним или расељеним услед проблема везаних за проблеме животне средине Уједињене нације и међународна заједница нерадо додјељују званични статус избјеглица. То се објашњава великим бројем избјеглица које дјеже од насиља, а једноставно говорећи, нема ни довољно средстава која би омогућила свијету да се бори за сада такозваним нелегитимним избјеглицама.

5.5. Еколошка деградација и пораст природних катастрофа

Поред расправа о угрожавању безбједности непосредним дјеловањем човјека, учестале су и дискусије о проблемима везаним за нарушавање животне средине, без обзира да ли их узрокују људи, или су посљедица независних природних сила. Зато се повезивање концепата животне средине и безбједности у истраживањима друштвених наука може се посматрати као еволуција у којој се могу разликовати три фазе истраживања еколошке безбједности и то:

- Фаза I:* Истраживања седамдесетих и осамдесетих година довела су до сарадње прво између УНДП-а (програм УН-а за животну средину) и Штохолмског међународног института за мировна истраживања (у даљем тексту *SIPRI*), а касније између *UNEP*-а и Међународног института за мировна истраживања из Осла (у даљем тексту *ПРИО*-а) на пољу еколошког утицаја на ратове. Током прве фазе јасно је изражена потреба за редефинисањем безбједности да би се укључиле нове пријетње и прихваћена схватања да објект безбједности није само држава, већ шири концепт са бројним димензијама - војним, политичким, економским, који посматрани кроз разне нивое могу бити: систем, држава, појединац.
- Фаза II:* Током 1990-их година прошлог вијека на два обимна емпиријска научна пројекта на пољу еколошког конфликта радила је група из Торонта и Бернско-циришка група. Њихова истраживања случаја била су усмјерена на интеракцију између фактора глобалне промијене, деградације животне средине, оскудице, стреса и начина на који ови фактори утичу на сукобе настале због животне средине или на сарадњу.
- Фаза III:* Од средине 1990-их година, дјелимично као реакција и модификација рада ова два истраживачка тима, док су друге истраживачке групе покренуле другачија компаративна проучавања и концептуално продубљивање, ослањајући се на моделовање, напоре у менаџменту и усмјеравајући се на потенцијални конфликт коришћених ресурса, неуспјех држава и синдрома глобалних промјена. Сајмон Далби сматра да „... дискусије о еколошкој безбједности сада могу ући у четврту фазу синтезе и поновног разматрања безбједности.“¹⁸⁸

У току прве три фазе истраживања еколошких и безбедносних тема повезаних са глобалним промјенама животне средине, еколошким оскудицом, деградацијом и стресом, као и њиховим могућим друштвено-политичким посљедицама, стављена су на дневни ред на-

¹⁸⁸ Dalby, S., „Security and ecology in the Age of Globalization“ in *Woodrow Wilson International Centre for scholars: Environmental Change and security project Report 8.*, London, pp. 95-108

учних истраживања и у друштвеним и у природним наукама, али такође, на дневни ред многих државних влада и међународних организација. Многе студије у расправама о безбједности животне средине од 90-тих година прошлог вијека, поготово оне у природним наукама, занемаривале су или нису успјеле да интегришу доприносе глобалне заједнице која се бави промјенама животне средине. У великој мјери су томе дјелимично допринијели и научници што се баве природним наукама, који нису успјели да интегришу своје резултате у глобалну расправу о овој тематици. Такође, у прве три процјене Међудржавног панела о климатским промјенама (*IRSS*) није био разматран претходни и потенцијални друштвено-економски и политички утицај климатских промјена.

На основу изнесеног, може се рећи да сада постоји потреба да се уђе у четврту фазу истраживања о повезаности животне средине и безбједности, која се гради на расположивој евиденцији, уз покушаје да се превазиђу недостаци. Крајњи циљ четврте фазе истраживања о људској и безбједности животне средине и мира био би навођење твораца политике на антиципаторно учење прихватањем нових парадигми које воде проактивним еколошким иницијативама и понашањима. Ти творци морају препознати и означити корјенске узроке фаталних исхода стреса животне средине прије него што они доведу до озбиљних криза, које могу, у екстремним случајевима, ескалирати у насилне конфликте. Специфичне стратегије које би биле покренуте морају се разликовати од случаја до случаја и морају укључивати специфични контекст, историју, као и склоност ка конфликту.

На самом почетку дебате о безбједности животне средине допринос су дали теоретичари из Северне Америке, централне и сјеверне Европе, као и са подручја јужног Пацифика, односно представници изразито развијених земаља, док су дипломате земаља у развоју то прихватиле са сумњом. Тако нпр. један египатски дипломата, госпођа Сомаја Сад, изнијела је мишљење по коме богате земље са сјевера могу себи приуштити да брину о животној средини и да подривају међународно правни принцип суверенитета у име виших циљева звањних безбједност животне средине. Такође, по њеном мишљењу тај принцип „...обезбјеђује некакву одбрану против експлоатације признајући сваку земљу, без обзира на то колико слабу у способностима, као легитиман ауторитет у контроли ресурса у оквиру својих граница

.¹⁸⁹ Овако изречена забринутост наговјештава како земље Сјевера могу покушати да диктирају обрасце коришћења природних ресурса, приоритете развоја и популациону политику према земљама Југа, гдје је данас Сјевер присвојио предмет животне средине, користећи га за маскирање сопствених безбједносних брига. Због тога је у неколико земаља у развоју започела је академска дебата о безбједности животне средине и људској безбједности.

Економска рањивост и зависност од ресурса играју кључну улогу у односу између еколошких промјена и потенцијала за насиље и несигурности у земљама у развоју. Такође, на повезаност између сиромаштва и стреса природних ресурса утиче више фактора међу којима се посебно истичу следећи:

- непрестана борба да се обезбеде храна и основне потребе увећава деградацију земљишта у земљама у развоју;
- погоршање загађења утиче на квалитет ваздуха, заједно са саобраћајем и експанзијом индустрије;
- промјена климе на свјетском нивоу води порасту температуре и нивоа мора;
- квалитет и квантитет воде су угрожени због коришћења земљишта, обешумљавања и загађења вода, како на локалном нивоу тако и преко националних граница.

Према теоретичарима који су сљедбеници теорија безбједности животне средине, сиромаштво представља недостатак могућности људи да сачувају контролу својих животних услова. Сходно томе, многи други фактори, као што су недостатак права на имовину, неодржива експлоатација ресурса, рестриктиван приступ ресурсима попут горива, утицај науке и технологије, глобални економски фактори, као и национална економска политика, утврђују затворени круг између деградације животне средине и сиромаштва. Док безбједност животне средине означава пријетњу еколошке деградације за политичку стабилност, еколошка безбједност означава стварање услова у којима физичко окружење заједнице омогућава задовољавање потреба становништва без смањења природних резерви. С тим у вези Денис Пирациз и Кен Кузинс дефинишу еколошку безбједност „...као очување

¹⁸⁹ Lonergan, S., „Environmental Security in Munn“, *Encyclopedia of Global: Environmental Change*, vol. 5., London, pp. 269-278

четири динамичке равнотеже: а) између људи који живе на високом нивоу потрошње и могућности природе да обезбиди ресурсе и понуду; б) између људске популације и патогених микроорганизама; в) између људи и животињских и биљних врста; и г) међу људском популацијом.¹⁹⁰ Улога одрживости је врло важна у разумијевању еколошке безбједности, јер одрживи развој представља омогућавање задовољења потреба садашње генерације без смањења способности будућих нараштаја да задовоље своје потребе, што је свакако битна компонента еколошке безбједности. Следећа два примјера показују разлике између еколошке и безбједности животне средине. Уколико држава изврши инвазију на другу државу, било због потражње додатних природних ресурса било ради заштите, одбране или осигурања континуираног приступа ресурсима, у том случају држава стреми безбједности своје животне средине.

Ова оправдања су се током историје често појављивала и сматрају се уобичајеним узроком рата. Ословљавајући на систематски начин узроке деградације животне средине, као што су дугорочне мјере конзервације, добија се примјер еколошке безбједности. На примјер, после нафтног ембарга 1973. године многе индустријски развијене земље предузеле су мјере на очувању енергетских извора. Тим поводом су Сједињене Америчке Државе чак прописале ограничење брзине, у смислу смањења потрошње нафте. Такође, тада је донет пропис којим се смањују таксе онима који се определијеле за алтернативне изворе енергије, као што су енергија Сунца, вјетра и воде.

У савременој литератури као најважније еколошке пријетње у двадесет и првом вијеку наводе се: глобално загријавање, раст становништва, губитак биодиверзитета, индустријска контаминација земљишта, ваздуха и океана, еколошке издјеглице, безбједност хране, недостатак и загађеност воде итд. Људске активности су по својим посљедицама толико продорне и дубоке да утичу на Земљу на глобалним нивоу кроз веома сложен, интерактиван и убрзан начин. Људи сада имају могућност да мијењају системе на Земљи на начин који угрожава саме процесе и компоненте, биотичке и абиотичке, од којих зависи људска врста.

¹⁹⁰ Prigras, D., & Counins, K., *From resource scarcity to ecological security*, MA, MIT press, Cambridge, 2005., pp.140

Термин „климатске промјене“ врло често се замјењује са појмом „глобално загријевање“. Америчка агенција за заштиту животне средине, наводи да климатске промјене представљају значајне промјене климатских услова, као што су температура, падавине или вјетрови који трају деценију или дуже, а могу настати као резултат: природних процеса у оквиру климатског система (промјена у циркулацији океана), промјенама у интензитету Сунчевог зрачења или пак људских активности који утичу на састав атмосфере (кроз сагоријевање фосилних горива) и површи Земље (обешумљавање, урбанизација, дезертификација). Глобално загријевање често означава повећање температуре тропосфере и самим тим допринос промјенама у глобалним климатским обрасцима, а настаје усљед повећа емисије такозваних гасова стаклене баште, углавном угљен-диоксида и метана. Сматра се да ће климатске промјене имати дубоке импликације на квалитет живота милиона људи широм планете. Климатске промјене показују први пут у историји да људска врста има значајан утицај на глобалну животну средину и представљају свједочанство нашег иновационог капацитета, али и могућих посљедица наше генијалности. Трећим извјештајем Међувладиног панела о промјени климе, климатске промјене, су постављене веома високо као политичко питање на глобалном нивоу. Док је четвртим извјештајем процијењено је како је „веома вјероватно“ да људске активности значајно доприносе порасту температуре у претходних пола вијека, и то у интервалу од 90 до 99% те се због тога предвиђа да ће температура на глобалном нивоу порасти у просјеку за 4-7°Ф до краја 2100. године у односу на данашњи ниво. Због тога се очекује да ће многе области постати топлије, неке ће се ипак загријавати брже него остале. Поједини дијелови свијета могу постати плоднији доступнији за гајење усјева који традиционално не би успјели да преживе при садашњим температурама, док истовремено друге области могу једноставно постати претопле за живот људи. Учесталост и интензитет екстремних временских прилика, као што су олује и урагани, могу бити у порасту.

Многе промјене ће бити постепене, али не треба искључити могућност неочекиваних климатских промјена. Једна од најдраматичнијих промјена био би убрзан колапс леденог појаса западног Антарктика, који би могао довести до катастрофалног пораста нивоа мора и промјенама у циркулацији океана. Друге промјене би могле да доведу

до слабљења или промјене правца Голфске струје, који би западну хемисферу учинили ненасељивом. Трећи извештај о процјенама Међународног панела о промјени климе, такође је указао на несташицу свеже пијаће воде и промјене у циклусу воде између земље, мора и ваздуха које би имале огроман утицај на економију, друштво и животну средину.

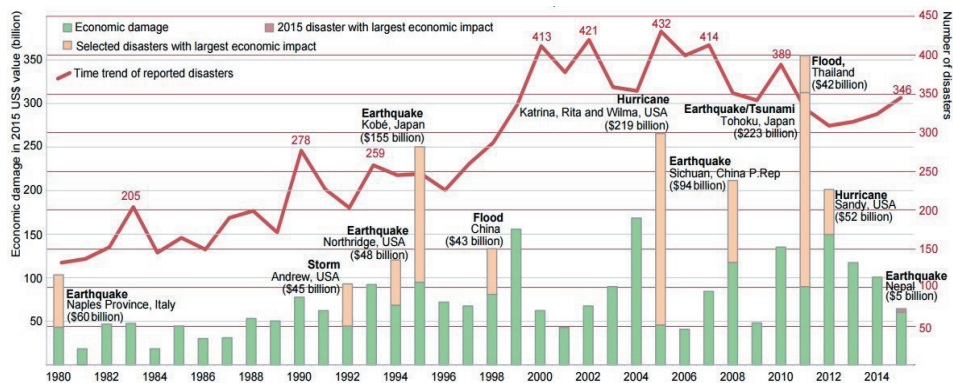
Као посљедицу климатских промјена у наведеном извјештају се наводи и учесталост поплава у Бангладешу и Индији, а очекује се да би било угрожено неколико милиона људи. Потражња за водом би могла да се повећа услед пораста становништва и економског развоја. Градови као што су Кито, Ла Паз у Јужној Америци могли би бити угрожени услед топљења глечера са Анда, који се тренутно користе као извори свјеже воде у сушним сезонама. Чувени Стернов извештај предвиђа да се до 2025. године 40 милиона људи у овим регионима може суочити са горе поменутих ризиком.

Такође, глечери Хималаја обезбјеђују воду за једну трећину свјетског становништва, па би се слични проблеми могли очекивати и у том дјелу свијета. Овај проблем могу ублажити ефикасније коришћење воде и десалинизација, али капацитет адаптације на ове промјене варира у различитим земљама. Климатске промене могу имати непожељне импликације за безбједност кроз ефект расположивости ресурса неопходних за одрживо стање живота. Оскудица се дефинише као низак *per capita* приступ ресурсима. Када говоримо о оскудици ресурса, то се односи на низак приступ по глави становника обновљивим изворима, као што је, на примјер, свјежа вода. Један од највише цитираних научника у овој области Томас Хомер-Диксон, истиче да постоји оскудица ресурса која је: изазвана снабдијевањем (услед деградације животне средине, нпр. ерозије земљишта), б) индукована потребама (услед пораста броја становништва; в) структурална (услед неједнаке расподеле ресурса).

Еколошки утицај климатских промјена веома би варирао у различитим регионима свијета. Сјеверна Европа на примјер, вјероватно би имала користи од повећања температуре, што би довело до повећања приноса усјева, убрзања раста шума, смањења употребе енергије за гријање, као и смањења броја смртних случајева услед смрзавања. Већи дио свијета, укључујући најгушће насељене регионе, суочавао би се будућношћу која није нимало ружичаста. Повећање температуре,

промјене у обрасцу падавина и свеобухватно смањење годишњих падавина довели би до оскудице неких од најважнијих ресурса. Тако се у поједини стручним и научним извјештајима могу наћи подаци који предвиђају да ће доћи до 10-30% смањења приступа воденим ресурсима у сувим регионима средње географске ширине и сувом тропском појасу до 2050. године, што би за посљедицу имало прекомјерно коришћење подземних вода у многим областима, могуће посљедице контаминације или пак исцрпљење извора пијаће воде. Топлија клима, такође може довести до топљења глечера на Хималајима и Анди-ма, па и промјена на другим изворима воде у сувој сезони у већем дјелу земаља у развоју. Екстремније падавине би могле да доведу и до повећања ерозије земљишта, чинећи га мање плодним.

Многе научне студије указују на чињеницу да би климатске промене могле угрозити људску безбједност, утичући на фреквенцију и интензитет тропских олуја, поплава, одрона земљишта и пожара, мијењајући образац падавина у многим дијеловима свијета. Као посљедица све већег и драматичнијег утицаја на животну средину, у свијету је данас, повећан је број природних катастрофа које погађају све дијелове свијета без обзира на њихову економску моћ. На графикону број 1. приказани су број елементарних непогода на годишњем нивоу са пријављеним економским штетама које су настале у току тих катастрофа.

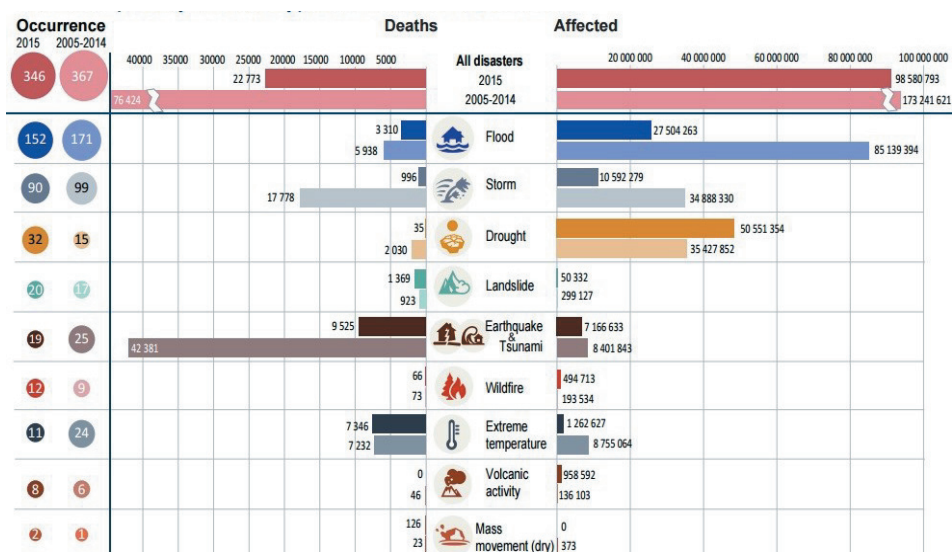

Графикон 3. Економске штете од природних катастрофа насталих у периоду 1980-2015¹⁹¹

¹⁹¹ Перузето са: CRED CRUNCH, *Disaster Data: A Balanced Perspective* Issue No. 41. February 2016., pp.1

Током 2015. године у свијету је било „... 346 природних катастрофа у којој је живот изгубило 22.773 људи, а директно или индиректно било је преко 98 милиона људи. Ове катастрофе су проузроковале економску штету 66,5 милијарди долара. Највећа природна катастрофа у 2015. години био је земљотрес у Непалу у Априлу мјесецу у коме је погинуло 8.831 особа, при чему је направљена материјална штета од преко 5 милијарди долара“.¹⁹²

Овако велики број природних катастрофа није настао сам по себи, већ је он посљедица великог људског дјеловања на животну средину. На графикону број 2. може се видјети број природних катастрофа у које су се десиле током 2014. и 2015. године у свијету и као и број становништва које су оне на директан или индиректан начин угрожавале.

Графикон 4. Упоредни преглед броја природних катастрофа 2014-2015. године¹⁹³

На основу приказаних података на предходна два графика може се закључити да је ипак број природних катастрофа који се десило у 2014. и 2015. године био мањи од просјека у временском периоду

¹⁹² CRED CRUNCH, *Disaster Data: A Balanced Perspective* Issue No. 41. February 2016., pp. 2

¹⁹³ Перузето са: CRED CRUNCH, *Disaster Data: A Balanced Perspective* Issue No. 41. February 2016., pp. 5

2005. -2015. године, али су истовремено оне постале разорније са већим губицима у људским животима и материјалним разарањима.

5.6. Нарушавање међународног поретка

Сама ријеч поредак по свом значењу подразумијева постојање одређеног степена реда, хијерархије и организације, односно поретка нема без хијерархије. Међународни поредак односи се на хијерархијску организацију простора која влада у међународном систему. Међутим, основна детерминанта међународног поретка није хијерархија, него анархија и међузависност актера. Успркос уситњености и фрагментисаности политичких јединица, утицајних фактора све је више, а они постају све више глобални. Ови фактори пролазе кроз све препреке дјелујући на веома велики растојањима, готово истовремено. Тако дјеловање је омогућила научно-техничка револуција а која је највише изражене у подручју комуникацијских и информатичких технологија, те процеса глобализације, који је све присутнији и држи.

Данашњи међународни поредак заснива се на систему суверених територијалних држава, који је настао након потписивања Вестфалског мира 1648. године. Међутим, данас многи аутори и писци сматрају да је класична анализа суверенитета државе изузетно мањкава јер државе види као самодовољне и у себи затворене системе који кореспондирају одговарајућим територијалним цјелинама. Тако уско схваћен суверенитет подразумијева да је држава суверена ако не постоји нека виша инстанца изван организације саме државе чијем се ауторитету она мора повинovati односно, чије одлуке она мора да извршава. У савременој литератури постоје три елемента овако схваћеног суверенитета, од којих је један скуп законских правила који имају супремацију у односу на било који други скуп правила. Ова правила важе за људску популацију која се идентификује са неком територијом, односно спровођење ових правила подржава држава пријетњом употребе силе, те располаже монополом у погледу њене употребе против оних који та правила крше. Такође, држава полаже право на употребу силе и у међународним оквирима у том смислу што има ексклузивно право на објаву рата. Такође, по класичном схватању, питање легитимисања државног ауторитета односи се само држа-

вљане појединачне државе. Наиме, држава је дужна да оправда свој легитимитет само својим грађанима. Питање легитимности државе према оним који нису њени грађани је мање битно питање или скоро небитно¹⁹⁴. Имајући у виду свјетски поредак, класични појам суверенитета повлачи за собом то да је спољна независност земље у међународном окружењу правна посљедица њеног унутрашњег суверенитета. По овом схватању, у међународном поретку постоје само односи између суверених нација-држава.¹⁹⁵ Дакле, извор суверености у међународним односима може бити само држава, односно не постоји ниједан други аутономни извор суверености. Због тога према овим схватањима држава је и даље једини актер у међународним односима.

Међутим, огроман број теоретичара, дипломата и државника данас сматра да је Вестфалско схватање суверенитета државе и међународних односа једно застарјело и превазиђено, односно погрешно схватање.¹⁹⁶ Тачније, оно је, према њиховом мишљењу у данашње вријеме неоперативно, јер је супротно чињеници да је данас скоро свака држава на неки начин дио међународног поретка који се састоји из корпуса међународних докумената и међудржавних уговора. Тако данас многе савремене суверене државе, у многим битним аспектима својих правних система, међународном праву дају првенство у односу на унутрашње законодавство и тиме умањују свој суверенитет схваћен у класичном смислу. Такође, чланство у међународној војној организацији као што је НАТО поткопава суверенитет схваћен као монопол на употребу силе изван граница државе, а поједини чланови повеље УН као и других међународних аката у погледу заштите људских права могу се тумачити тако да дозвољавају мијешање других држава у унутрашње послове суверене државе без њене сагласности

¹⁹⁴ Мада је историјски утемељено много раније у радовима политичких теоретичара и филозофа XVI и XVII вијека, овакво, модерно и широко прихваћено становиште о томе шта је секуларни суверенитет државе, социолошки је изванредно анализирао Макс Вебер (Више видјети у Вебер, М., *Привреда и друштво II*, Пролетар, Београд, 1976) те се и у овом дијелу користе основни елементи његове анализе.

¹⁹⁵ Ово је, у ствари, један идеал јер су се државе историјски гледано *de facto* стално мијешале у послове других држава.

¹⁹⁶ У циљу потврде ове тезе више видјети у Pogea, T., „*Cosmopolitanism and Sovereignty*“, *Ethics* 103, 1992, 48-75 као и Onore, O., „*Political liberalism and Public Reason: A Critical Notice of John Rawls' Political Liberalism*“, *Philosophical review* 106.

уколико се у њој драстично и у великом обиму крше људска права па на тај начин доводе у питање и монопол на употребу силе унутар саме суверене државе.

Институционално, трговинско и безбједносно¹⁹⁷ везивање те политичка, технолошка и економска модернизација свијета након II свјетског рата донекле су ограничили корисност реалистичке анализе за објашњење понашања држава у међународном систему. Одбацивањем утопизма, пионирски подухват социолошког либерализма али и неореализма битно су утицали на следеће двије позитивистичке парадигме либерализма у међународним односима: међузависности и институционализма које су у овом дијелу рада синтетизирани појмом либерални институционализам.

Непотпуност теорије реализма испрва се огледала дистанцирањем од државно-центрираних војно-безбједносних проблема према друштвеним, еколошким и економским међузависностима које упућују на изузетно велику не исплативост употребе војне силе због „ризика од нуклеарне ескалације, отпора становништва у сиромашним или слабир државама, несигурних и могуће негативних ефеката на постизање економских циљева и јавног мнијења унутар држава супротстављеног људским губицима поводом употребе силе.”¹⁹⁸ Либерални институционализам не искључује првенство националних држава у анархичном свјетском поретку већ наглашава (асиметричну) апсолутну корист међусобно повезаних актера (државних и недржавних) због институционализованог рјешавања заједничких проблема.

¹⁹⁷ Прве неутопијске критике реализма после II свјетског рата долазе у облику парадигме социолошког либерализма. Социолошки либерализам почива на истицању важности научног истраживања транснационалних односа – односа међу људима, групама и организацијама – што на крају подразумијева истраживање односа међу друштвима насупрот националним државама унутар вестфалског поретка држава. Плурализам група и интереса погодује стварању тзв. „безбједносне заједнице” базиране на интеграцији друштава кроз „увешану друштвену комуникацију, већу мобилност особа, снажније економске везе и шири контекст обостраних људских трансакција” и осјећају заједништва проистеклом из прихваћања норме мирног рјешавања актуалних и потенцијалних сукоба. ЕУ је један од најпознатијих примјера безбједносне заједнице.

¹⁹⁸ Keohane, O. R., Joseph, N., Hoffmann, S., *After the Cold War, International Institutions and State Strategies in Europe 1989-1991*, Cambridge, Harvard University Press, 1993., pp.727

Реалистичку визију међународних односа као односа између њихових владара и/или елита, замјењује чињеница да државни чиниоци многих нивоа власти и управе дјелују транснационално, а појединци и групе из разних земаља несметано сарађују у циљу прибављања материјалне добити и престижа. Показатељ одрживог, кооперативног, отвореног и исплативог међународног поретка је успостављање међународних поредака односно „институција утемељених на правилима које ограничавају легалну слободу дјеловања њихових чланова”¹⁹⁹ Формалне организације у већини случајева обликују режиме који воде интеракцију између државних и недржавних актера, као на примјер међународни монетарни поредак структурише дјеловање Међународног монетарног фонда (ММФ).

Међузависност се тако може посматрати као претеча глобализацијских процеса. Исплатива интеракција обезбјеђује се успоставом међународних режима (институција) који служе при рјешавању проблема несигурности сарадње и „тржишних неуспјеха” као посљедица „несавршених тржишта”²⁰⁰, односно могу „олакшати договор ако пружи оквире за успоставу правне обавезе (и у случају да исти нису савршени), побољшати количину и квалитету информација доступних актерима, или смањити трансакцијске трошкове, попут трошкова организације или додатног плаћања.”²⁰¹ Дјеловање транснационалних корпорација, међународних невладиних организација те монетарних и финансијских институција скренуло је пажњу на проблеме „ниске политике”, односно социјална питања и питања економског благостања, чиме је унутрашња политика појединих држава постаје *de facto* нераскидиво везана уз спољну политику и свјетске економске трендове.

¹⁹⁹ Keohane, R., *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, London i New York, 2002, pp. 33

²⁰⁰ Przeworski, A., *States and Markets: Primer in Political Economy*, Cambridge University New York Press, 2003., pp. 28-46

²⁰¹ Сарадња рационалних актера (држава) у међународном анархичном поретку ефективно је остварива поштивањем норми које налажу одређено понашање на обострану корист: „Међународни режими не надомјештају реципроцитет; тачније, они га учвршћују и институционализују. Режими који укључују норму реципроцитета делегитимирају одбијање сарадње и тиме га чине скупљим. Утолико што прецизно одређују значење реципроцитета у важном подручју одлука, они олакшавају утврђивање репутације за конзистентно провођење реципроцитета”.

Инкенберијев рад ће послужити као додатак постојећој литератури и при идентификацији главних елемената либералног међународног поретка²⁰² објашњењем његове логике, структуре и историјског кретања. Либерални међународни поредак хибридни је случај организације односа међу државама. Називајући га „отвореним, на правилима базираним поретком”²⁰³ сматра да се конфигурација (историјски гледано) најуспешнијег међународног поретка заснива на еклектицизму најутицајнијих логика изградње истих: равнотежа (реализам); наређењима (империјализам)²⁰⁴ и пристанка. Наведено је приказано у табели логике испод.

Табела 1: Извори моћи либералног поретка

	РАВНОТЕЖА	НАРЕЂЕЊЕ	ПРИСТАНАК
Извор ауторитета	Државни с уверенитет	Материјална моћ	Владавина права
Морална сврха	Очување аутономије	Интереси доминантних држава	Производња јавних добара
Хијерархија/ природа хијерархије	Не/велесиле једнаких снага	Да/владари и субјекти	Понекад/вође и пратиоци

Извор: Ikenberry, J.²⁰⁵

Хегемонизам је основна категорија која повезује либералну, империјалистичку и реалистичку логику поредака. САД као либерал-

²⁰² У сврху елиминације прошлих и могућих будућих термилошких неспоразума потребно је навести ауторову дефиницију: „Међународни поредак је политичка формација у којој постоје договорена правила и аранжмани међу државама са сврхом вођења њихове интеракције” (Ikenberry, J., *The Origins, Crisis, and Transformation of the America World Order*. Princeton i Oxford, Princeton University Press, 2011., pp. 36

²⁰³ Ikenberry, J., *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the America World Order*. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2011., pp. 65

²⁰⁴ За потребе овог рада империјализам се дефинише као пројекција моћи од стране политичког ентитета са сврхом територијалне експанзије те политичког и економског утицаја до својих формалних граница.

²⁰⁵ Ikenberry, J., *The Origins, Crisis, and Transformation of the America World Order*, Princeton University Press, Princeton i Oxford, 2011., pp. 68

ни Левијатан подржавао је идеју дијељеног државног суверенитета током хладног рата унапређивање међународне владавине права, али уз подршку властитих супериорних материјалних капацитета (привредних, војних, демографских, научно-технолошких). Производња јавних добара и очување аутономије сваке чланице поретка испреплетено је са интересом доминантне државе. Од 1940-их економска интеграција либералних демократија одвијала се ширењем утицаја мултинационалних корпорација те монетарних (ММФ), развојних Свјетска банка и трговинских организација, а политичка хегемонија САД-а се осим у дипломатском смислу развијала и путем бездједносно-институционалног везивања велесила и њихових савезника, односно клијената.²⁰⁶ Либерални хегемонијски поредак налази се на средини замишљеног континуума између империјалног и либералног типа поретка те га обиљежавају као „отворена тржишта, међународне институције, кооперативна бездједност, демократска заједница држава, прогресивна промјена, колективно рјешавање проблема, дијељени суверенитет те владавина права.”²⁰⁷ Инклузивност међународног либералног поретка је неограничена, док се сам поредак показао изузетно издржљивим и флексибилним што је показује вишедеценијско постајање и опстанка као и одолијевање угрожавању империјализма, револуција, свјетских ратова, економских успона и падова, изградњи држава те нежељених посљедица глобализације. Највећи пројекти изградње међународног либералног поретка у протеклих 200 година започињали су након великих ратова²⁰⁸, односно након политичко-правне успоставе мира, стога није чудно да су поратну конфигурацију међународних односа диктирали побједници/хегемони. Предност америчког хегемонијског либералног поретка видљива је компаративним вриједновањем различитих типова хегемонијских поредака који су наведени у табели број 2.

²⁰⁶ Према Икенберију направити *trade-off* између суверенитета хегемона и поретка базираног на правилима није лаган задатак.

²⁰⁷ Ikenberry, J., *истио*, стр. 77

²⁰⁸ Ikenberry, J., „America and the Dilemmas of Liberal World Order“, *Perspectives on Politics*, Princeton University Press, 2007., pp. 71–87

Табела 2: Компаративни приказ извора моћи хегемонијских поредака

ПЕРИОД	ВОДЕЋА ДРЖАВА	ОСНОВНИ ИЗВОРИ
16. вијек	Шпанија	Златне полуге, колонијална трговина, плаћеничке војске, династичке везе
17. вијек	Холандија	Трговина, тржишта капитала, морнарица
18. вијек	Француска	Популација, рурална индустрија, јавна администрација, војска, култура (мека моћ)
19. вијек	Британија	Индустрија, политичка кохезија, финансијска тржишта, морнарица, либералне норме (мека моћ), локација територија/острва (лако одбрањива)
20 вијек	САД	Економски раст, научно и технолошко водство, локација, војне снаге и савези, универзалистичка култура и либерални међународни режими
21. вијек	САД	Технолошко водство, војни и економски раст, чвориште транснационалних комуникација

Извор:²⁰⁹

Кооперативна равнотежа (рационално - интересне) игре „затвореникове дилеме” међу државама остварен је заговарањем „апсолутних добитака” унаоч асиметричности „релативних добитака” приликом утилитарне погодбе.²¹⁰ Стварањем јавних (неискључивих) добара, попут колективне безбједности, слободне трговине и отворених тржишта на територијама Сјеверне и Јужне Америке, Европе и већег дијела Азије, акумулација профита и моћи САД-а није ишла на штету њених савезника, већ је корист била обострана без обзира на неједнакости дистрибуције исте. Спољнополитички интервенционизам у свим облицима усталио се као средство остваривања америчких интереса још од почетка 19. вијека²¹¹, али је потенцијал рата велесила након II свјетског рата минимализован због међусобне сарадње либе-

²⁰⁹ Nye, J., „Understanding International Conflicts“ *An Introduction to Theory and History*. 6th Edition. London: Pearson, 2007., pp.67

²¹⁰ Elster, J., „The cement of society“ *A study of social order*, Cambridge University Press, 1989., pp. 50-97

²¹¹ Ikenberry, J., „America and the Dilemmas of Liberal World Order“, *Perspectives on Politics* 7, 2009., pp. 71–87

ралних демократија²¹² те ефективне равнотеже моћи међу странама у посједу нуклеарног наоружања.

Људска права, успостављање међународно признатих параметара правде, мира и економског просперитета основе су доктрине „либералног интернационализма”²¹³ која је од Вилсоновског пропалог идеала узнапредовала до нивоа општег републиканског оправдања „краја историје”,²¹⁴ односно превласти глобализације, демократије и слободног тржишта.²¹⁵ Успјех либералног међународног поретка тако се може сажети следећим ријечима: „Моћ је најтрајнија и најлегитимнија када се употребљава унутар система правила. Правила су најтрајнија и најлегитимнија када извиру из споразумног процеса стварања истих и када их подржава права конфигурација моћи”.²¹⁶

Након догађаја 1989. – 1991. и краха совјетског модела „реалног социјализма”, односно биполарне подјеле међународне моћи, наступила је униполарност насупрот новом (очекиваном) мултиполарном поретку невиђеним концентрисањем материјалних капацитета хегемона. Као што је претходно већ утврђено, унутар либералног међународног поретка једна од чланица, односно САД је хегемон (вођа) о којој зависи стабилност система јер има неприкосновене војне, економске и политичко-дипломатске капацитете те вољу наметања ме-

²¹² Према теорији либералног мира, либералне демократије не ратују међусобно већ одржавају „заседни мир” вођен очекивањем раста благостања економском сарадњом, а ратују изузетно са нелибералним режимима којима друштвени уговор није правно регулисан разумски утемељеним и морално обвезујућим републиканским уставом (аутократије, теократије те тоталитарни режими фашистичке и комунистичке варијанте).

²¹³ Икенбери, Ј., *истио*, стр. 71–87

²¹⁴ Fukuyama, F., *The End of History and the Last Man* Free Press, Detroit, 2006., pp. 234.

²¹⁵ Широки спектар филозофа, друштвених научника и новинара покушао је у посљедњих 200 година формулисати значење утицаја успона либерално-демократских капиталистичких режима. Иако се испочетка географски односи на догађања у Европи и Сјеверној Америци, пораст броја идеално-типски одређених и чињенично остварених либералних демократија процес је који можемо назвати политичком модернизацијом уз коју се уско веже развој тржишно оријентисаних економских уређења, односно „велика промјена” Њихова комбинација представља један од битних трансформацијских процеса у савременој историји свијета. Посљедични аргумент је основа компаративног критичко-идеолошког вредновања пожељности либерализма као идејне основе либералне демократије везане уз политичко-институционалне стандарде „добре владавине”.

²¹⁶ Икенбери, Ј., *исто*, стр. 71–87

ђународних правила установљивањем поретка који служи одржавању хегемонске моћи уз стварање јавних добара на универзалну корист свих држава чланица поретка.²¹⁷

Призивање теорије хегемонијске стабилности кључно је за скицавање објашњења одговора на појаву бројних и међусобно повезаних изазова америчкој хегемонији након „краја историје”, а нарочито након 11. септембра 2001. године. Међународни тероризам, неуспјеле државе, пораст свјетске неједнакости, сиромаштва, епидемије смртносних болести попут емболе, ескалација етничких, племенских и фундаменталистичких покрета/организација те импресивни привредни резултати аутократских политичких режима кореспондирају пријетњама везаним углавном за америчку „тврду“ моћ, а тиме посљедични и „меку“ моћ јер криза дјелотворности, односно ауторитета условљава кризу престижа и привлачности одређеног хегемона. (Види табелу 2). Реалистичка сличност теорији хегемонијске стабилности, а тиме и међународне политичке промјене, заснива се на пет сљедећих претпоставки:

- међународни систем је стабилан ако ниједна држава не вјерује у исплативост покушаја промјене система;
- држава ће покушати мијењати међународни систем ако очекивана корист премашује очекиване трошкове;
- држава ће жељети мијењати међународни систем кроз територијалну, политичку и економску експанзију све док су гранични трошкови даљње промјене једнаки или већи од граничних користи;
- једном кад се постигне равнотежа између трошкова и користи будуће промјене, постоји тенденција бржег пораста економских трошкова одржавања *statusa quo* од економских могућности подршке истом;

²¹⁷ Рјешавање проблема „слободног јахача” у центру је пажње хегемонске силе; највећи терет трошкова одржавања јавних добара, попут колективне безбједности гарантоване војно- политичким савезима, или режима слободне трговине одржаваног радом међународних трговинских институција, сноси углавном хегемон јер је то основни фактор јавних добара неискључивост, што наводи државе да се као рационални актери у међународном поретку понашају себично и уживају плодове колективног дјеловања са тенденцијом што мањег доприноса у истом.

- ако се неравнотежа међународног састава не разријеша, састав ће се промијенити, а нова ће равнотежа бити успостављена, и то она која одражава редистрибуцију моћи;

Разрјешавање нестабилности постиже се хегемонским ратом што упућује на нови циклус раста, врхунца и пропадања у шеми вјечног повратка хегемонске свјетске владавине. Класична варијанта цикличке измјене хегемонске равнотеже *statusa quo* и нереда посредством хегемонског (свјетског) рата велесила није ваљана за објашњење кризе међународног либералног поретка од терористичких напада 11. септембра 2001. године па надаље, већ је ријеч о перманентном хегемонском рату који углавном не одређују дјеловања суверених држава због повећања броја нових субјеката у међународним односима.

Могућност издијања новог хегемонског рата неутемељена је, те иста посљедично не може проузроковати нову равнотежу, односно долазак новог хегемона на међународну сцену због већ споменутих обиљежја свијета у доба либералног међународног поретка, чему директно доприноси потенцијална нуклеарна апокалипса, као и постојање великог броја нормативно (идејно) и интересно (економски, политички и војно) везаних либералних демократија, али и „нелибералних”, односно номинално - демократских поредака који не посједују обиљежја конституционалног либерализма.

Такође, евентуални хегемонски изазивачи САД-а, попут НР Кине, нису либерално-демократски режими, али су битно капиталистички што подразумева одређен степен економске међузависности која неће водити директној ескалацији рата због заостравања сукобљених интереса. Но, веома је значајан један од многих Гилпинових ставова, а то је да постоје два начина на који хегемонска сила жели зауставити своје пропадање: (1) смањење удјела у трошковима одржавања поретка (хегемонског система) – мање је присутан у америчкој сличности пропадања хегемоније, али одустајање од међународних правила игре, односно одбацивање мултилатералних споразума попут Протокола из Кјота о смањењу емитовања штетних гасова у атмосфери, и протокола о имплементацији забране биолошког наоружања, изузеће од мјера Међународног кривичног суда те селективност војних и хуманитарних интервенција додатно су ослабили „меку“ моћ САД-а, чије је ексцесе „тврде“ моћи међународна заједница толе-

рисала због користи од партиципације у хегемонском либералном систему²¹⁸ и/или (2) повећавање капацитета (извора моћи) – претходно споменути изазовима, у првом реду тероризму, у међународном саставу хегемон пуно одлучније жели доскочити „увођењем реда” што подразумемијева реактивацију „ратничке политике”²¹⁹ односно „смекшаног империјализма” америчке спољње политике. Царска логика акумулације тврде и меке моћи није више експанзионистичка у класичном смислу ријечи, него је технолошки иновативна, територијално мобилна и глобално присутна.

Детерминистички аргумент хегемонског рата као катализатора промјене у међународним односима потребно је модификовати. Период америчке империјалне униполарности обиљежава, осим унилатерализма, управо бесконачан низ мањих превентивних²²⁰ ратова, превентивних удара и разних варијанти „урбаног”, „асиметричног” и „комбинованог рата” те исти посљедично чине основе стратегије надомјештања изгубљене моћи на прелазу два миленијума. Универзалистичким приступом идеологије либералног интернационализма и комплексном социо-економском међузависношћу са другим државама, у перманентни хегемонски рат који је по неким савременим теоретичарима почео 2001. године, невољно је увучен читав „слободни свијет” (западне демократије). Суштинско, базично, идеолошко-легитимацијско средство којим се покушава наметнути манихејска логика проказивања непријатеља на основу неприхватања америчке хегемоније јест својеврсна мантра о неодвојивости националне безбједности америчких савезника и безбједности САД-а.

Међународна стабилност ефективно је изједначена са првенством максимизације националне безбједности САД-а, а тиме и њене војне (тврде) моћи. „Бушова доктрина” и продукти исте, попут ограничења грађанских права *US Patriot Actom*, те офензивног реализма стратегије националне безбједности из 2002. године, одредили су оквире уну-

²¹⁸ Ikenberry, J., *Crisis, and Transformation of the America World Order*, Princeton i Oxford: Princeton University Press, 2011., pp.261

²¹⁹ Каплан, Р., *Ратничка ђолиџика*, Епифанија, Загреб, 2003., стр. 156

²²⁰ Према Гилпину, „најатрактивнији одговор на пропадање одређеног друштва је елиминација извора проблема: покретањем превентивног рата пропадајућа сила (хегемон) уништава или слаби изазивача док је војна моћ још увијек у њезиним рукама”

тар којих ће се интереси и безбједност САД-а и његових савезника остваривати у блиској будућности. Још од почетка 1970-их било је рјечи о пропадању америчке хегемоније али је криза заправо постала неотклоњива, суспендирана 1990-их због тријумфа у хладном рату, а интензивирана од 2001. надаље. Није могуће предвидјети крај америчке хегемоније, већ је јасно видљив само нестабилни принцип одвијања међународне политике без озбиљних изазивача САД-а. Уз све речено може се на крају рећи да изјава, бившег америчког савјетника Чука Хагела за обрану, из 2014. године, може послужити као закључни опис политичке (не)стабилности свијета у будућности, а она гласи: „Припремите се за бесконачни рат“.

6. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА – МЈЕСТО, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Босна и Херцеговина (БиХ) је државна заједница сложене унутрашње државне структуре, са два равноправна ентитета и три конститутивна народа. Оваква унутрашња структура Босне и Херцеговине резултат је компромиса трију народа (Срба, Хрвата и Бошњака) и њихових легитимних интереса да путем сложене државне заједнице изразе облик своје унутрашње државности. Изградња друштвено-политичког оквира Босне и Херцеговине као сложене државне заједнице, прихватљива је за све њене народе, претпоставља прихватање европског обрасца живљења, гдје сваки колективитет (народ, ентитет) има могућност да се самостално развија.

Пракса је показала да самосталност колективитета, па чак кад има одређене елементе суверености, не слаби него јача политичку заједницу у којој се таква самосталност остварује. Теоријски посматрано, јединство сваке заједнице је јединство супротности. Интеграција различитости у Босни и Херцеговини могућа је само на основу добровољне сарадње гдје таква сарадња налази своје исходиште и ослонац на интересу. Свако рушење дејтонског концепта, превасходно уставних принципа, територијалне подјеле на ентитете, представљало би дестабилизацију Босне и Херцеговине, па и читавог региона. Трајан

мир је могућ уз досљедно поштовање норми дејтонског споразума (посебно његовог уставног текста).

Босна и Херцеговина ће бити модерна држава онда када ефикасно организује реалне људске интересе и култивише интересни хаос и ирационално сукобљавање интереса преводи у хармонију. Основу модерне, правне, демократске и цивилизоване Босне и Херцеговине треба да чине стриктна правила понашања и свијест грађана да се она морају поштовати. За то је потребна универзална мудрост у организацији и вођењу Босне и Херцеговине као државе. Како би стабилност Босне и Херцеговине била на вишем нивоу, потребно је смањити репресију и јачати васпитну улогу државе.

Основне функције и циљеви Босне и Херцеговине као државе треба да буду јачање моћи заједнице, јачање слободе појединца у заједници и смањивање репресије и јачање васпитне улоге државе. Аристотел је често истицао „да је мотив законитости општа, а мотив незаконитости индивидуална корист“, исто тако као што Платон за добре државе узима оне у којима се влада по законима, а за лоше у којима се влада мимо закона.

Функција Босне и Херцеговине као државе треба да омогући коегзистенцију појединих интереса, посредством правила која треба да предупреду, смање и ублаже сукобе. Социјална контрола, контрола појединаца, група и друштва у цјелини је неопходна. Босна и Херцеговина као модерна држава треба да осигура својим грађанима максимално могућу слободу, зајамчени минимум правде и једнакости, те одређени степен опште социјалне сигурности. Она треба да минимизира принуду, а максимизира сагласност, у датим друштвено-историјским условима.

У том циљу Босна и Херцеговина треба сарађивати на:

- спречавању и окончању напетости и криза као предуслову за трајну стабилност. Ово подразумијева закључење и примјену међусобних мултилатералних и билатералних уговора и спровођење локалних мјера да би се елиминисали постојећи потенцијални узроци сукоба,
- спровођењу зрелог, демократског политичког процеса, заснованог на слободним и праведним изборима, утемељеном на владавини закона и пуном поштовању људских права и елементарних слобода, укључујући и право људи да припадају на-

ционалним мањинама, право на слободне и независне медије, законодавне установе одговорне својим изборним јединицама, независно судство, борбу против корупције, продубљавање и јачање цивилног друштва,

- стварању мирних и добросусједских односа у региону стриктним поштовањем принципа Хелсиншке повеље, изградњом повјерења и помирењем. Такође, треба сарађивати и стимулирати рад форума на регионалним мјерама изградње повјерења и механизмима за сарадњу у области безбједности,
- стварању активних тржишних економија, заснованих на здравој макро-политици, као и тржишта отворених за експанзивну спољну трговину и инвестиције приватног сектора, ефикасних и јасних царинских и комерцијалних регулаторних режима, развоју јаких капиталних тржишта и диверзификоване својине, која подразумијева приватизацију, што ће проширити круг просперитета за све грађане Босне и Херцеговине,
- развоју економске сарадње у региону, као и сарадњи између региона и других дијелова свијета и Европе, што укључује и слободне трговинске зоне, промовисању неометаних контаката међу грађанима,
- борби против организованог криминала, корупције и тероризма и свих нелегалних активности,
- спречавању насилног расељавања становништва, проузрокованог ратом, прогоном и цивилним конфликтима, као и миграција узрокованих сиромаштвом,
- обезбјеђењу безбједног и слободног повратка избјеглица и расељених лица својим кућама. Истовремено, то ће бити помоћ земљама региона тиме што ће Босна и Херцеговина са њима подијелити терет избјеглица,
- стварању услова за пуну интеграцију у политичке, економске и безбједносне структуре по властитом избору.

Интеграција Босне и Херцеговине у Европску унију није дар, она захтјева веома пуно рада, компромиса и упорности. Али перспективе коначног успјеха, са свим бенефицијама економске и политичке стабилности су вриједне тих напора.

Није довољно само жељети чланство у Савјету Европе или Европској унији, већ је потребно много одлучније водити и представљати Босну и Херцеговину онако како је дефинисана Дејтонским мировним споразумом. Потребна је много јаснија визија циљева, путева и перспектива, транспарентнији однос политичког водства, али све док је Босна и Херцеговина остављена ван европских институција, у некој врсти балканске ничије земље, бити ће ударана вањским снагама и увијек ће живјети под сјенком подјеле и идеолошког екстремизма – сталне неизвјесности која не може бити у најбољем интересу Европе.

Стање чекања на чланство у Европску унију доприноси одливу најобразованијих кадрова и егзодусу омладине, онога часа када грађани Босне и Херцеговине постану кроз симболизам чланства и грађани Европе убрзаће се повратак избјеглица у нову земљу са идентитетом и контекстом. То ће уједно бити почетак даљњег политичког, економског и институционалног укључења Босне и Херцеговине у европске интеграционе процесе.

Босна и Херцеговина је незаобилазан фактор у геополитичким и геостратешким односима на просторима југоисточне Европе. Недостатак политичке сигурности у Босни и Херцеговини је евидентан. Босна и Херцеговина је у потреби за брзим и ефикасним реформама и изградњом система државних институција, онако како је то регулисано Дејтонским мировним споразумом, са циљем обезбјеђења дугорочног мира и стабилности. Дејтонски мировни споразум је међународни документ, који се мора досљедно спровести. Он пружа реалан оквир за изградњу Босне и Херцеговине, као сложене заједнице два једнакоправна ентитета и три конститутивна народа. Срби, Хрвати и Бошњаци су кроз вијекове у Босни и Херцеговини заједно живјели и нико нема права да је данас ексклузивно својата. У имплементацији дејтонског споразума постигнути су значајни резултати, прије свега у јачању мира, обнови и стварању предпоставки за нормалан живот. Поштовање и заштита људских права, јачање демократских институција власти, јачање политичке културе, дијалога, толеранције, демократије, изградња правне државе и подизање одговорности у обављању јавних функција требају бити приоритети у Босни и Херцеговини.

Демократске промјене у окружењу и економска транзиција ће допринијети даљњем смањењу национализма и помоћи у даљњој пријени цивилног дијела дејтонског споразума и развоју нових социјал-

них вриједности. Интеграциони процеси су важни за Босну и Херцеговину уколико не жели да остане и да буде земља сиромаштва, политичке ирелевантности и даљњег пропадања.

Истраживање политичке културе, дијалога, толеранције и демократије уопште, а посебно у Републици Српској и Босни и Херцеговини, нужна је потреба и израз је новије оптике у истраживању политике. Политика и култура у Републици Српској и Босни и Херцеговини биле су и јесу у промјенљивом односу: једно вријеме у релативној хармонији, повремено у дисхармонији, па и у сукобу. Културни живот није само оно што се присваја, него је он и оно што се даје и у чему се активно учествује.

Да би се боље разумио однос између политике и културе, треба имати на уму дистинкцију између политике и власти. Аристотел дефинише политику као дјелатност људи у слободној заједници који се баве јавним пословима и на тај начин производе слободне индивидуе, слободне грађане и слободну заједницу. Изван политике се налазе само богови, демони и идиоти, гдје је идиот назив за онога ко нема никаквих интересовања, а ни способности да се бави јавним пословима.

Власт је организација моћи помоћу које се остварују интереси и, најчешће, доминација једних над другима, из чега проистиче и једна дефиниција државне власти као легитимног монопола на физичко насиље. У вишестраначком систему какав је и у Републици Српској и Босни и Херцеговини фокус политичке анализе се мијења – умјесто формалних политичких структура, инструменти политичке анализе се окрећу студију назора, увјерења, политичких норми и стандарда који опредјељују начин на који људи дјелују унутар политичких институција. Искуства политике која је настала у шестом вијеку прије нове ере у малим градовима античке Грчке, као теорија, али и као пракса су веома поучна за данашње вријеме, али и недовољна за политичку дјелатност 21. вијека. Идеал који Платон прецизира у Закоњима је да држава треба да буде толика да се цијела може видјети са највећег бријега и да сви њени грађани могу да дођу на скупштину. Грци нису могли да претпоставе да можете бирати некога кога не познајете или да можете донијети одлуку без демократске расправе. Мада су морали да трпе тиранију, признавали су само власт достојну људи, то значи власт на основу закона и устава.

Задатак државе био је да ствара и васпитава добре демократске грађане који би стварали добре законе и добру државу. Политика је била у чврстој вези са етиком. Касније је политика другачије схватана, појавиле су се теорије које су одвојиле политику од морала. Макијавели је тврдио да је политика вјештина владања људима, а Хобс је за вријеме енглеске револуције пишући *Левијатајн* закључио да су људи себична, агресивна, аморална бића која теже моћи, доминацији над другима. Схватио је то као природно стање у коме се људи налазе, али и да морају изаћи из тог стања рата свих против свију. Будући да ја човјек разумно биће, он тежи споразуму и договору, грађани се одричу права да свако сам пресуђује и препуштају ту надлежност институцијама државе, законима да уређују међуљудске односе и ограничавају слободу која угрожава друге. Враћање повјерења у институције Босне и Херцеговине је веома битно за ње даљи развој као модерне демократске државе, такође, том приликом потребно је постићи циљ да се политика поново споји са моралом. Остваривање тог циља, не може бити декларативно, већ мора бити стварно. Да бих се остварио такав циљ мора се постићи потпуни консензус грађана око одређених ствари у самој Босни и Херцеговини.

Историјски факти показују да ниједна политичка заједница која је била заснована на принципима безморалности, чисте силе и непоштовања другог и другачијег није могла дуго да опстане као таква. Наравно, то не може бити ни Босна и Херцеговина, која не може опстати на принципу да је политика свашточинство, да ту нема никаквог морала, да никакви договори не важе и да се све заснива на борби за моћ, власт и доминацију. Не може опстати јер се тако у међусобном саобраћању потпуно губи повјерење. Морал, односно уважавање одређених принципа, је битна претпоставка да можемо комуницирати једни са другима и са свијетом.

Услјед осиромашења Републике Српске и Босне и Херцеговине, ми немамо истинске плуралистичке пунктове који би могли да се одупру режиму и бране своју независност. Затим, немамо могућности да изградимо политичке странке које би биле кадровски снажне, демократски устројене и морално чврсте да се супротставе свим незаконитостима, организованом криминалу и корупцији приоритетно. Проблем је у томе што ми у БиХ нисмо развијено грађанско друштво.

Да јесмо, људи би били економски независни, стабилни и имуни на било чије или које пријетње, и ситуација би била другачија.

Још један проблем наше политичке сцене је страшно опадање нивоа политичке културе. Политички лидери, људи који треба да воде или воде државу, стварају публику која се дражи на псовке, на клевете, на увреде. То није безначајно, то васпитава масе, формира најпримитивнију политичку културу (некултуру) у којој више није важан садржај, већ да ли је неко некога увриједио, понизио, поплувао. Код нас политичка култура еродира и почиње нека врста свашточинства, сматра се да је све допуштено, на сцени је пароксијална и поданичка политичка култура, а сви требамо тежити партиципативној политичкој култури. Не можете привући масе, па онда урадити нешто сасвим десето и рећи: то је био наш макијавелизам. Захтјев за моралном обновом није никаква проповијед, већ врло рационалан захтјев. Ослањање на моралне вриједности, поштовање принципа, развијање демократске процедуре и грађење цивилног друштва представљају услове напретка БиХ.

Историјска времена, под којима подразумијевамо она која носе дух промјена, по правилу постављају извјесне „категоричке императиве“. Један од таквих императива данас, у Републици Српској и Босни и Херцеговини, а ако хоћете и у цијелом свијету, јесте дијалог. Овдје код нас, у Републици Српској и Босни и Херцеговини, гдје је више вјера и нација осуђено да живи на истом простору, ствара се или основа за узајамну трпељивост или основа за узајамно истребљење. Ако не можемо једни са другима, могли бисмо једни поред других: узајамна трпељивост је нужан услов у друштву вјерске и националне разноликости. Али кључ свих наших невоља је у начину општења: наши људи не умију да воде разговор, али умију да воде рат. Разговор је једини начин да се избјегне свако зло. То је уједно и начин да се мисао не затвори у систем а живот у тамници: сваки затворен систем тежи распадању, без обзира да ли је ријеч о личности, друштву или култури. Свако распадање заједнице није ништа друго до прекид у општењу, пустош у људским односима. Када се распада једна заједница, нико не добија, а сви губе. Међутим, о потреби за дијалогом, о неопходности дијалога, толико се говори са свих позиција, а мало се ради у пракси, тако да и сам дијалог постаје проблематичан и под знаком питања.

Пракса у Републици Српској и Босни и Херцеговини, те минули рат наметнули су питање, да ли треба ступати у дијалог са људима друге народности, вјере, са људима другачијих политичких схватања, културних вриједности, једном ријечи, „туђих погледа на свијет“.

Либерализам је поставио два принципа који се тичу толеранције која је повезана са питањима вјере, погледа на свијет, идентитета и начина живота: принцип неутралности државе и принцип грађанске толеранције. Држава БиХ мора бити неутрална у полемици различитих конфесија, убјеђења, схватања, начина живота, укуса. Други принцип се односи на међусобно понашање грађана – они морају толерисати егзистирање вјера, убјеђења, погледа на свијет који су супротни њиховим вјерским убјеђењима, погледима на свијет, схватањима живота или укуса. Многи истраживачи тврде да се грађански рат може избјећи само ако се вјерске разлике и супротности оставе по страни – тамо гдје постоји национална и вјерска разноликост, а нема толеранције, није могућ ни политички мир. Везу између културе и толеранције видимо у томе што и једна и друга уносе неку врсту реда тамо гдје га нема.

Нетолеранција се најчешће јавља из три разлога: први разлог су предрасуде и пристрасност, други разлог је укус и трећи разлог је у питањима вјере и морала. Нарочито треба размишљати о претпоставкама толеранције и о томе како да избјегнемо нетолеранцију, а најлакше се може избјећи ако се ослободимо предрасуда, ако дозволимо плурализам укуса, ако о питањима вјере и морала расправљамо на толерантан начин.

Међукултурна динамика ужих група унутар Републике Српске и Босне и Херцеговине је таква да свака група настоји да очува и афирмише своја изворна културна својства и особености. Велика опасност по дијалог и толеранцију у Републици Српској и Босни и Херцеговини је говор мржње и језичке манипулације. Они понајбоље успијевају управо тамо гдје има најмање истинске демократије. Код нас у Републици Српској и Босни и Херцеговини видљив је сукоб елита и маса са тенденцијом заоштравања и прерастања у тоталитаристичке идеологије, са јасном подјелом на оне који управљају и којима припада све, значи елите, и на оне који су сведени на послушнике и поданике, на масу која се може контролисати и која је само ту да ради, да слуша, да слиједи своје вође. Та идеја тзв. фирер-демократије, фирер-принципа,

који смо имали у искуству нацизма или стаљинизма, у искуству како десних политичких странака тако и лијевих комунистичких партија, које су створене у оквиру Треће интернационале, надајмо се, коначно је доведена у питање, бар у овим европским просторима, па ваљда и у босанскохерцеговачким.

Нужна је потреба да се у Републици Српској и Босни и Херцеговини крећемо од културе говора ка култури разговора (разговор је једини начин да се избјегне свако зло), тј. од културе судбине ка култури избора.

6.1. Институционална транзиција, промјене и улоге у Републици Српској и Босни и Херцеговини или агресија на Дејтонски мировни споразум

Дејтонским мировним споразумом завршен је ужасан сукоб у Босни и Херцеговини, који је имао примјесе етничког и вјерског сукоба. Очекивали смо да ће тада почети брз опоравак ове разрушене земље и њена изградња на новим темељима, који ће је одвести далеко од евентуалних нових конфликта. Међународни посредници у Дејтону обећали су брзу економску обнову Босне и Херцеговине и њену интеграцију у евроатлантске и међународне асоцијације. На том обећању грађани Босне и Херцеговине градили су наду да ће брзо изаћи из пакла у коме су живјели. Међутим, нажалост, шеснаест година послје Дејтонског споразума нашли смо се у ћорсокаку из којег мало ко зна куда даље. Обнова привреде, економије, образовања, стваралаштва уопште, остала је у зони обећања, у добрим намјерама и у још горем стању него што је била у тренутку потписивања „*дејтонске будућности*“.

Ако посматрамо институционалне промјене у Републици Српској и Босни и Херцеговини морамо да одлучимо у шта гледати. Хоће ли то бити само нормативни оквир на којем се институције заснивају, или то, у случају друге крајности, такође укључује разноликост институционалних понашања и начин на који се она манифестују у „стварном животу“.

Раније извршене промјене Устава Републике Српске обезбједиле су институционалне промјене ка томе да уоквире и регулишу ова институционална очекивања, али која нису била попраћена истинском потребом повјерењем и подршком грађана Републике Српске. Послије је то повјерење постало веће. Тако су реформе умјесто транзиције постале трансформације ка „*дизајнерском миџу*“. „*средњи њуџ*“ би тако био покушај премошћивања транзиционих промјена институционалних правних оквира и посљедичних информација о институционалним улогама датим у друштвеном контексту. Такође је недовољно и поређење дизајна институција уз претпоставку да ће „*добре инстџиџуције*“ на крају произвести очекиване резултате путем самог свог функционисања. У Босни и Херцеговини морамо гледати даље у квалитет „*изградње улоја*“ (не само у њихов законски оквир). Као и карактеристике „*иџрања улоја*“ при њиховим међусобним интеракцијама. Веома је важно сагледати начин на који су институционалне промјене у Републици Српској и Босни и Херцеговини биле емпиријски агенси при изградњи улога, указујући на њихове дисфункционалности и пречице, а оне су слиједеће:

1. *Дисфункције џрансијаренџносџи* – Основне институционалне промјене у Босни и Херцеговини недовољно су биле теме друштвених дебата на којима би могла бити објашњена нова правна очекивања и њихове импликације. Посебно треба истакнути да у свим овим промјенама преношења надлежности са институција Републике Српске на институције Босне и Херцеговине ни медији се нису трудили да нову „*инстџиџуционалну кулџуру*“ учине разумљивијом грађанима, већ их је више интересовало добро или лоше понашање главних актера – политичара.
2. *Дисфункција конзистџенџносџи* – Правни оквир новостворених институција Босне и Херцеговине има унутрашње недостатке у конзистентности, који се тичу њихове укупне оријентације ка демократији, тржишној економији и специфичној кохерентности.
3. *Дисфункција леџџимџиџеџа* – Изградња легитимитета иде заједо с когнитивном транспарентношћу. Когнитивно залеђе фундаменталних институционалних промјена у Босни и Херцеговини није било само нетранспарентно, оно није чак било

ни предметом бриге. У случају Босне и Херцеговине, став новонасталих институција и њихових вођа био је само – колонијалан: „цивилизоване људи“ понашају се тако и тако, па и ми морамо то да научимо.

4. **Дисфункција ограничења** – Она не значи недостатак контроле већ њен углавном идиосинкратски израз. Санкционисање трансгресије правних очекивања често је неуравнотежено, уз велико попуштање на врху друштва и претјеривање на његовом дну. Ограничења и казне су тако високо персонализоване и контекстуалне. С друге стране, играње улога је високо зависно од тих дисфункција институционалне изградње улога, које врше притисак на повјерење и на посвећеност.
5. **Недостатак повјерења** – је једна од највише инкримисаних карактеристика босанско-херцеговачког посткомунистичког друштва.
6. **Недостатак посвећености** – Начини на које су нове „транзиционе“ институције у Босни и Херцеговини изградиле своје одговарајуће институционалне улоге и начин на који их људи играју, могуће је сагледати слиједећу грубу слику институционалног понашања у Босни и Херцеговини:
 - ☑ **Слабост контрактуалног понашања** – Често пута институционалне улоге, од широких грађанских до строго пословних прописа, често се не сматрају обавезујућим договорима или „уговорима“, већ прије личним трансакцијама. Разлоге за то треба тражити у релативном недостатку транспарентности и конзистентности институционалних улога.
 - ☑ **Превладавање крайкоптрајних стратегија** – Општи недостатак дугорочне предвидљивости (*стратешка недоследност*) у Босни и Херцеговини изнедрила је краткорочне стратегије као савршен „рационални избор“. „Научили су размишљати дан за дан“, углавном говоре обични људи. У политици се све анализе слажу око недостатка правих социјалних пројеката који би били презентовани и примјењени од стране политичара. Слоган „**хајде да заборавимо на суштра**“ претворио се у националну химну у Босни и Херцеговини.
 - ☑ **Трансгресија друштвеног простора и збрканост улога** – У Босни и Херцеговини може се примјетити да је присутно преклапа-

ње пријатељских мрежа и интитуционалних односа. Мале су разлике између професионалног и приватног живота.

- ☑ **Транзиција** – У Босни и Херцеговини уопште, а посебно реформа војске, полиције и безбједносног сектора је схваћена као институционални пакет из Брисела, чија имплементација је мандатна за све земље у региону. Концепт „транзиције“ војске, полиције и безбједносног сектора у Босне и Херцеговине тако можемо имати на уму у циљу дефинисања путоказа институционалних промјена које су наметнуте „*извана и са врха*“. У том смислу такође, треба да имамо у виду да се транзиција завршава приступом Европској унији, чак и ако се историја никада не завршава церемонијом. Политичари, па и аутори у друштвеним наукама у Босни и Херцеговини углавном су подбацили у историјској прилици да анализирају и предвиђају догађаје ради оштрих политичких подјела и идеолошких опредјељења. Углавном су тражили увођење демократије, без обзира на конкретне политичке и економске услове, а занемаривали су бригу за изградњу институција. Недостатак одговарајућег институционалног оквира код транзиције у Босни и Херцеговини је тим несрећа више. Такође, без исказаног оквира, слободно тржиште нужно добија облик црне берзе, приватизација постаје велика пљачка као „првобитна акумулација капитала“, а умјесто капитала (којег нема) имамо спремност политичких елита да распродају земљу и ресурсе, до спремности да становништво уведу у тзв. „добровољно ропство“. Према напред изложеном може се претпоставити да се транзиција као пут ка слободи у већини пост-социјалистичких земаља данас остварује путем у тзв. „добровољно ропство“.

На крају, на основу свега наведеног долазимо до закључка да би друштво у Босни и Херцеговини било јако и да ће бити јако и стабилно, ако су његови чланови значајно посвећени својим институционалним улогама и свакако, ако сви грађани у БиХ исту доживљавају као своју државу.

ЗАКЉУЧАК

На почетку 21. вијека свјетску безбједност карактерише мјешавина континуитета и промјена; неизвијесности и међузависности. Снажне турбуленције у међународним односима, започете рушењем глобалне биполарне структуре, доприњеле су значајном напретку, али и бројним контрадикторностима. Дефендолошки изазови за интересно поларизовани свијет су у порасту.

Крај „хладног рата“ донио је дакле промјене у међународним односима, а оне су најочитије у приступу безбједности. Нови приступи безбједности усмерени су на ширење стабилности, сарадње и безбједносног заједништва, као главних начина достизања и очувања националне и међународне безбједности. У најновијим идејама, у тзв. кооперативној безбједности, национална безбједност више није једини објект безбједносне пажње, а држава није једини субјект. Брига о заштити и безбједности једнако се усмјерава на безбједност појединца, колективну безбједност и одбрану, као и на ширење сарадње у безбједности. У очувању и јачању безбједности, поред државе и њене војне моћи, све већи утицај имају међународне организације и други субјекти међународних односа.

Нови теоријски приступи безбједности подстакли су и усмјерили политичке лидере, односно све који одлучују о релевантним питањима безбједности, на јачање повјерења међу кључним субјектима међународних односа и на већу сарадњу у рјешавању проблема међународне безбједности. Међу најразвијенијим државама и демократијама свијета интензивирају се политичко-безбједносни и економски аранжмани и стварају заједничке безбједносне политике, које подржавају ширење демократије и избјегавање сукоба и ратова, као средства рјешавања проблема у међународним односима.

Послије ратног периода, чија је свирепост и окрутност доживјела свој максимум испољавања на просторим БиХ, данас скоро двије деценије од његовог завршетка ова земља, БиХ и њено становништво, а првенствено политичке елите, нису много урдиле на достизању нових вриједности у међународним односима и политици. Може се слободно рећи да овој простор и даље носи сљедеће карактеристике:²²¹

²²¹ Вејновић, Д.,: Политичка култура, дијалог, толеранција и демократија у Босни и Херцеговини, Удружење дефендолога Републике Српске и Град Бања Лука, Бања

1. Политичке (националне) и културне (вјерске) подјеле су ирејо-знајљива обиљежја у Босни и Херцеговини што представља озбиљан проблем за стварање грађанској (цивилној) друштва за дужи временски период. Наша историја била је војна и дипломатска, а не економска и културна. Овдје се без пријатеља мора, али без непријатеља не може, јер се унутрашњи или спољашњи непријатељ користи као интелектуални принцип. Национални хероји и национални идентитети у Босни и Херцеговини увијек су у првом плану, док се демократски компромиси занемарују, што није последица само унутрашњих подјела, него и политичке великих сила (отоманске, венецијанске, хабсбуршке) које су се држале принципа дивиде ет империја (подјели и владај). Основна обиљежја политичке културе у Босни и Херцеговини су провинцијализам, патријархални менталитет и неовјерења према другом и друшћем. Низак образовни ниво становништва у Босни и Херцеговини је ситалан праћилац, без одзира на политичке промјене.

2. Политичка социјализација је процес обликовања и реношења политичке културе (симбола, вриједности, норми, правила, искуства, знања, вјештина – политичка меморија) на нове генерације. То мора да почне у раној живојној години, ако друштво иа и Босна и Херцеговина хоће да касније буде остворена, демократска и ситабилна. Политичка социјализација је у функцији одржања, јачања и ситабилности политичкој ситема – оствизања консензуса о кључним питањима (око равање лејално изабраним орјанима власћи). У Босни и Херцеговини низ генерација одрасило је и дозрело у ауторитарној политичкој култури, иа је зато теешко очекивати да се оне преоријентишу на демократски начин мишљења, вјеровања и онашања, јер је ријеч о посве друкчијој лествици вриједности и норми. Примарни (породица) и секундарни (школа, група вршњака, политичке партије, мас-медија итд.) чиниоци политичке социјализације мораће да активно раде како би се извршио овај прелаз са трибалној на демократски тип друштва у Босни и Херцеговини – од партикуларних према универзалним нормама. По ономе шта и како раде (на примјер мас-медији) не би се мојло закључити да су на путу остваривања ових

Лука, 2003, стр.53-56. (Девет година послеје овог истраживања политичко, економско, културно, социјално, морално и свако друго стање у БиХ је „лоше“, а баук БиХ државе се користи као алиби за лов у мутном. Да ли је БиХ федерација или конфедерација? Потцртао Д.В.)

задаћака. Владајуће тјри клике у Босни и Херцеговини (изв. елите) стварају јавно мнијење какво им треба: имаћи повлашћен положај (монопол) у медијима, значи исто што и имаћи уза се политичку јавност! Јавно мнијење се више не слуша, оно се ствара: медијска слика стварности замјењује саму стварност! Онај ко има моћ и власћ, ко има пристићу информацијама и ко познаје технике удјеђивања, тај може да удиједи било кога, да мисли, вјерује и чини било што.

3. Ако је некада политика била дефинисана као мудрост управљања људима и стварима у сврху остваривања највиших вриједности (истине, правде, слободе, светлости живоћа итд.), онда се она данас дефинише као ођођела и крволочна борба друштвених група и појединаца за освајање, очување и повећање моћи, власћи и користи које иду уз то. Суштина политике у Босни и Херцеговини је борба око расиодјеле и контроле друштвене моћи – политика је драма. Филозоф вође за моћ је рекао: „Дошло је вријеме да се ново промисли што је политика, јер оваква каква је сада и овдје, она је мјесто где су све душевне болести заказале сасианак.“ Са довољно разлога може се рећи да су на овим просторима Босне и Херцеговине још увијек веома моћне мистичке и паганске представе и вјеровања, која по правилу оживљавају у тренуцима политичких и друштвених криза. Кад год се нове кризне ситуације увијек се обнове ови мистички и пагански обрасци. У кризним ситуацијама не изражи се учитељ нећо сасиитељ: харизматски вођа увијек има шансу када није моћуће ријешити кризу на рационалан начин, што је случај и у Босни и Херцеговини.

4. Државе које се темеље на националној култури (као што је то случај у Босни и Херцеговини) тешко моу да се уклоије у нови свјетски поредак у коме важе универзалне вриједности, норме и правила онашања. За ове просторе, простор Босне и Херцеговине, може се слободно рећи да људе дијели оно што им је заједничко: заједничко поријекло, заједнички обичаји, заједничке услове, заједнички језик итд. Овдје имамо бојито искуство са нелогичном чињеницом да тјри народа (Срби, Хрвати, Бошњаци – Муслимани) дијели исти језик, јер је преко 90% ријечи исто, а неколико процената различито. Неиртељивост и мржњу не изазивају велике разлике, нећо баш оне мале, та су у праву психолози када говоре о „нарицизму малих народа“ – свако племе хоће да буде нација. Уркос свим социјалним разликама међу појединцима исте нације, нација се доживљава као братска заједница: у национал-

ној свијести све неједнакости су избрисане у име јединства нације! То се постојиже вјешћом манипулацијом пољитичким симболима (застава, грб, химна, миџски јунаци итд.) јер миџ нуди лични идентитет и колективну идентификацију са заједницом (националном, вјерском и сл.): он одговара на питање ко сам ја и где је моје мјесто у структури друштва. Заједница која је утемељена на националном миџу постоји се промјени: идентитет и промјена не иду заједно. Ови заворени обрасци (цосед пајтернс) архајској духа свакако су смејња ширим интелективним процесима и толеранцији међу три народа и њихових култура у Босни и Херцеговини: умјесто демократских реформа и заједничкој животи сваки народ истиче своје слободарске традиције и националне хероје. – Страх од живих регулише право, страх од мртвих регулише миџ – мртви као морални полицајци друштва. У Босни и Херцеговини демократија се учи, јер народ нема искуства са демократским облицима мишљења, вјеровања и одлучивања: овдје је на дјелу прелаз од владавине једне воље (самовоље воље) на владавину закона. Другим ријечима, владавину страха постојеено замјењује владавина права. А то је веома тежак и дуг процес, јер родовско-племенска свијест и начин живота на овим просторима тежко се могу уздићи на раван универзалних вриједности, норми и правила њиховања. Ако хришћанство и ислам као универзалне религије нису успјеле да за толико вијекова искоријене овај пагански начин мишљења и делања, онда се ни ми данас не можемо надаћи да ћемо у блиској будућности имати више усјеха.

5. Пред нама је у Босни и Херцеговини веома важан и тежак задатак. Ми се морамо учити дијалогу и толеранцији, јер све наше невоље проистичу из чињенице што ми не умијемо да комуницирамо једни са другима. Само васпитањем и образовањем за дијалог и толеранцију може се створити свијест да су други човјек и наша култура наша дојуна а не наш пакао. Ко није приљив, не може бити савремен човјек: још није дорастао до човјекове висине! Да би то постојало, он мора да ослушкује различите тасове времена и различите начине говора, јер само тако има могућности да ујоређује, дера и ствара. Један уистину дијалошки начин мишљења и живљења имао би за послидицу да међу мислиоцима не би било домаћика, међу вјерницима не би било фанатика, а међу пољитичарима не би било ширана.

6. Историја сваке религије показује и доказује да је од самој почетка било различитих начина вјеровања и да су сва ова вјеровања задовољавала индивидуалне и колективне потребе и жеље вјерника. Тек када је један облик вјеровања пролашен за званични систем (нпр. хришћанство у старом римском царству), онда су сви други облици испољавања вјере сматрани одступањем од праве вјере (мисионици, монаси, јеретици, шизматици итд.). У друштвима где је црква одвојена од државе, закон о вјерским заједницама третира све вјерске групе као равноправне. Међутим, специфичности исламске заједнице (ума) је у томе што су вјерске и правне норме (које прописује држава) у ствари истовјетне (шеријатско право).

7. Познато је да друштво није исто што и држава. Жеље, потребе и интереси друштва увијек су шири и дубљи од моћи државе да их задовољи кроз своје установе. Због тога не би требало да чуди што се добар дио друштвеног живота одвија изван система државних установа. Невладине организације у Босни и Херцеговини требало би да се ангажују на заштити друштва од државе, то јест да стално доказују да се политички живот одвија у међусобним односима људи а не само у односима установа – ваља штити овај слободни простор живота од државне контроле и принуде.

8. Ријечима се могу изрећи највише истине и најодлије лажи. Данаас су ријечи постале оружје – језик и говор су поље борбе за моћ и власт. Односи између три политичке заједнице у Босни и Херцеговини одликавају се у језику и говору као у неком олегалу. То су ријечи иза којих осћају видљиве последице: има нехришћанских, оловних и смртних ријечи којима се постиже страван учинак на људску душу и колективно сјећање. Све болести ових заједница, а и Босне и Херцеговине, прво су видљиве у језику и говору – ако болује језик и говор, онда болује појединац и заједница. Стари кинески мудрац омињао је: кад се квари језик, квари се и народ! Обољели језик и говор увијек претходе обољелим друштвима: прве тамнице, први злочини и прве роднице приремају се у језику и говору. Прве мине су језичке мине. Ми у Босни и Херцеговини ни данас нисмо свјесни свих болести што их је крајковидна политика унијела у језик и говор.

Странацки преговори о промјени Устава БиХ требали би да уваже чињеницу историјског договора у Дејтону да се БиХ састоји од два ентитета, Федерације БиХ и Републике Српске. Овај састав БиХ је ре-

гулисан Дејтонским Уставом БиХ и то онда не треба интерпретирати тако да је БиХ отворена за трајно погађање и да је она, увијек изнова, оно што се договоре њене политичке елите. Такве интерпретације фалсифицирају и дух и слово дејтонских принципа и одлука. На такав начин БиХ се не може конституисати, ни опстати као модерна политичка заједница.

Уколико не постоје озбиљни друштвени и историјски разлози (а сматрамо да не постоје) да преиспитујемо и мијењамо дејтонске темеље и принципе конституције БиХ, онда их треба респектовати, политички им се враћати (тамо гдје пракса одступи од њих), а теоријски их чистити од различитих интерпретацијских наплавина, које су опет само покриће за становиту политичку праксу. Унитаристички облик државног и политичког уређења БиХ не може на дужи рок осигурати унутрашњи склад, равноправност и напредак, а то значи ни вањску безбједност, што је једна од битних претпоставки унутрашњег развитака и прогреса БиХ. Састав БиХ од два ентитета чији су темељни принципи садржани у Дејтонском Уставу БиХ, јест такав начин и облик интеграције различитих националних идентитета и ентитета, у којем се могу манифестовати, развијати и очувати те посебности и специфичности. Овакав састав БиХ не може бити ни алиби за сепаратизам ни амалгам који ће «претопити» и надомјестити ове посебности. И једна и друга солуција значе детонаторе у темељима заједништва у БиХ. Оно што се у промјенама Устава БиХ неби смјело доводити у питање а да не угрозимо смисао и резултате дејтонског мировног споразума, како на социјалном плану, тако и на плану међунационалних односа, то су дејтонски принципи састава и конституисања БиХ од два ентитета. При том, не мислимо на експлицитно оспоравање тих принципа, већ на оне тезе и политичку праксу (осигурану, наравно и «системским» рјешењима) која се покрива дејтонским принципима. На тај начин она постаје готово неповредива и неприкосновена, а Дејтонски споразум јој служи као идеолошка прекривка за накате и очитовања, која не само да нису у складу са духом и словом Дејтона, него су му директно супротстављена. Очекујемо да страначки преговори о промјени Устава БиХ и страначки лидери уваже реално стање у БиХ, да уваже да су све конститутивне одлуке дејтонског мировног споразума јасне, језгровите и недвосмислене, те да је неопходно да дођу до рјешења правичног за све народе у БиХ. Дејтонски ми-

ровни споразум као конститутивни чин БиХ исказује високи степен реалности у БиХ, историјске свијести, политичког ума и одговорности. Надамо се да ће лидери политичких странака на преговорима о промјени Устава БиХ уважити ову чињеницу и постигнућа те своје ставове формулисати јасно, кратко, језгровито без сувишне орнаментике и произвољне употребе категорија, различитих интерпретација, којима данас свједочимо, а које налазе и своја институционално – системска уобличавања, те да ће преговоре водити са јасном свијешћу и одговорношћу да доносе одлуке за епоху, а не (само) за данас. Велика је опасност поводом учесталог говора мржње у средствима јавног информисања у Босни и Херцеговини. Говором мржње у медијима шаљу се поруке у јавност које узрокују даље друштвене подјеле и политичке поларизације, и ствара се клима националне и вјерске мржње и нетрпељивости. Говор мржње у медијима и у политичком животу има дневнополитички карактер, међутим посљедице су дугорочне јер уносе немир и несигурност међу становништвом, и евоцирају сентименте мржње. Овакве праксе нарушавају повјерење између етничких и религијских група у Босни и Херцеговини, које је ионако нарушено конфликтним историјским искуствима. Имајући у виду сложеност посљедица говора мржње, желимо нагласити значај одговорности протагониста ових пракси, која не може бити само декларативне природе. Слобода говора једно је од основних демократских начела која је између осталог предвиђена чл. 10 Европске конвенције о људским правима. Међутим, злоупотреба слободе говора у циљу ширења увредљивих садржаја којим се вријеђају и понижавају национална, вјерска, расна или друга осјећања прелазе границе слободе говора јер имају за циљ непоштовање права и слобода других, тиме и не ужива правну заштиту. Апелујемо на поштовање етичких кодекса у медијима од стране новинара и уредника, у којима се експлицитно забрањује говор мржње. Такође, сматрамо да удружења новинара треба јавно да осуде непримјерене иступе својих колега у медијима. Апелујемо на надлежне институције да у оквиру своји законских надлежности предузму мјере против оних који користе медије за пропагирање идеологија мржње, а у складу са међународним обавезама које произлазе из међународних конвенција, и одредби кривичног законодавства који предвиђају кривичну одговорност за ширење расне, националне, вјерске и других видова мржње. Такође, апелујемо на надлежне ин-

ституције да преиспитају постојеће правне механизме и примјену правних прописа којима се забрањује говор мржње у медијима, политичком и јавном животу, као и ширење мржње путем Интернета.

Говор мржње присутан је у БиХ, а претпоставке су да ће постојати док год постоји мржња. Мржња се не смије гурати испод тепиха. Она се мора рјешавати у свијести грађана, мора се превазилазити културом дијалога и толеранције. Међутим, нажалост данас у БиХ ријечи мудраца не могу се чути од вике гомиле. У БиХ на цијени није паметан и mudar, већ моћан и дрзак. Реторика, говор мржње у БиХ покушава успоставити немогућу БиХ, која руши и ову могућу Босну и Херцеговину. Говор мржње је у суштини антикомуникација. Антипод мржње је толеранција. На просторима БиХ етнонационализам је доминатна политичка идеологија, а у времену предизборних кампања, не смије се створити клима анти интелектуалног стања. У политикама и политичким кампањама у БиХ више има проповиједи, него реалних политичких програма. Говор мржње, језик напросто употребљава као тољагу. Треба разговарати, а то значи градити мостове, повезујући супротне обале. Превише се брбља, а премало се мисли. Само као личност ми смо моралне особе, јер одговорност се веже за личну савјест: зато маса, институција, не може бити одговорна. Трајно се треба залагати за разговор као тихи позив на пут до истине и смисла, он је начин на који се сваки проблем може ријешити, говором мржње и насиљем се ништа не рјешава. Говор мржње уопште, па тако и у БиХ није могуће емпиријски проучавати, али је могуће емпиријски проучавати друштвене посљедице мржње. Нажалост, мржња као мотив присутна је у БиХ као генератор многих деликата, најчешће насилних кривичних дјела, али и имовинских деликата. Та дјела се означавају као злочини из мржње. У криминолошкој литератури појам злочина мржње има низ заједничких карактеристика са оним што се у криминолошкој литератури назива етничко насиље, расно мотивисани злочини, насиље против странаца или хетеросексистичко насиље. Имајући у виду чињеницу да је у протеклом рату на просторима БиХ било пуно екстремизма, етничког чишћења и серијских убистава, неопходно је више пажње посветити превазилажењу говора мржње. Злочин мржње у правилу је злочин за које постоје докази да је извршен због предрасуда по основу припадности раси, религији, сексуалној оријентацији или етничком поријеклу. Социолошко тумачење овог феноме-

на у БиХ обухвата друштвене процесе који доводе до дискриминације и насиља. БиХ је кризно, постконфликтно, вишенационално и вишерелигијско друштво у коме су говори мржње значајно присутни, посебно говори мотивисани вјерском мржњом. Латентни друштвени сукоб у БиХ проицира се са друштвене на симболичку раван. Говор мржње у БиХ ствара нове националне и вјерске антагонизме и продубљује постојеће. У оквиру одређеног друштва, па и Босне и Херцеговине на теоријској равни, могућа су три доминантна модела реаговања на *другог* и *другачијег*. Ти су модели културно условљени. Први модел реакције на парадигму различитости је насиље, које подразумева напад, повреду или уништење другог због његових разлика. Насиље као модел понашања мора се одбацити. Други модел јесте трпељивост, што подразумева уздржавање од осуде и принуде према другом и другачијем. Трпељивост подразумева трпљење другог и другачијег а не његово прихватање, тако да је то одлагање а не рјешење конфликта. Трећи начин је дијалог и толеранција. Овај модел понашања подразумева разговор и прихватање и уважавање другог и другачијег. Међутим, може се примјетити слабост тог концепта у пракси, јер друштва која се сматрају демократским у озбиљној мјери суочавају се са проблемима дискриминације, нетолеранције и мржњом мотивисаног насиља. На који је начин онда могуће ријешити парадигму различитости? Словенски филозоф Славој Жижек каже, у вези етничке мржње и насиља, да треба у потпуности одбацити мултикултуралистичку идеју и насупрот етничкој толеранцији потребно је научити да живимо са другошћу другог, и да развијамо толеранцију за различите стилове живота. Против етничке мржње не треба се борити етничком толеранцијом, већ мржњом како Жижек наводи, али не против другог и другачијег већ против заједничких „политичких непријатеља“ (Жижек, 2001: 159) мислећи под тиме на заједничке проблеме. Мишљења смо да би тај модел био прихватљив за Босну и Херцеговину, која је национално, вјерски, политички поларизирана. С друге стране, без обзира на све постојеће разлике присутни су бројни заједнички проблеми и заједнички интереси, који превазилазе логику групних подјела. Првенствено се то односи на бројне економске и социјалне проблеме, владавину закона, сигурност људи и имовине и друге друштвене проблеме који су уједно примарни проблеми обичног човјека и стварна пријетња друштвеном поретку. Такав политич-

ки и друштвени дискурс у Босни и Херцеговини основа је за стварање стабилног друштва и превазилажења парадигме различитости – концепта друштвених подјела заснованом на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем – и дискриминацији, нетолеранцији и насиљу које је резултат такве перцепције стварности.²²²

Ове и друге критичке анализе стања, путева и перспективе БиХ као (кон)федерације показују да се иза појавне манифестације грађанских, етничких и религијских сукоба, налазе дубоке тектонске структурне промјене и геостратешки интереси великих сила. Дејтонски мировни споразум донио је мир, али нажалост данас се поново жели дестабилизovati ово подручје. Бројним „реформама“ фактички се врши ревизија овог споразума, а БиХ се од сложене државе жели претворити у унитарну. Заборавља се стара **истина, да је за мултиетничка друштва бољи облик федерација и конфедерација, неголи присилна унитаризација, која може у новим околностима генерисати нове сукобе. Ради тога, о овим питањима мора се одговорно научно расправљати, не само теоријске истине ради, већ и због животне праксе – грађења од БиХ и Балкана геопростора стабилности, културе мира, толеранције и развоја..**

²²² Вејновић, Д., и др., Политичка култура и говор мржње у Босни и Херцеговини, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања Бања Лука, Бања Лука, 2011, стр. 90-91.

ЛИТЕРАТУРА

- 1) Ashton B. Carter, William J. Perry, and John Steinbruner, *A New Concept of Cooperative Security*, Washington DC: The Brookings Institutions Press, 1993.
- 2) Annan Kofi, *We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century*, Millenium report of the Secretary-General of the UN, 2000. www.un.org/millennium/sg/report/
- 3) Андрас Јурај, *Међународно право*, седмо издање, Загреб, 1978.
- 4) Albright Madeleine, *The right balance will secure NATO's future*, Financial Times, 7 December, 1998.
- 5) Аћимовић Љубивоје, *Наука о међународним односима: теорије и истраживачки правци*, Научна књига, Београд, 1987.
- 6) Аврамов Смиља, *Безбедности у 21. веку*, Зборник радова СИМ-БОН, Београд, 2001.
- 7) Baylis John, Smith Steve, *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, sec. ed. University Press Oxford, 2002.
- 8) Baylis John, Wirtz James, Cohen Eliot and Gray Colin, *Strategy in the Contemporary World – Introduction to Strategic Studies*, Oxford University Press, 2002.
- 9) Bertelsen S., J., *Nonstate Actors in International Politics*, Praeger, New York, 1977.
- 10) Binnendijk Hans, Gompert C. David and Kugler L. Richard, *A New Military Framework for NATO*, Defense Horizons No 48, Center for Technology and National Security Policy National Defense University USA, May, 2005.
- 11) Biscop Sven, *European Military Integration: Beyond the Headline Goal*, Academia Press, June, 2005.
- 12) Bofr Ann, *Uvod u strategiju*, VIZ, Beograd, 1968.
- 13) Boot Ken, *Steps Towards Stable Peace in Europe: A theory and Practice of Coexistence*, International Affairs 66/1, 1990. Бреннер Ј. Мицхаел, *Еуроџе'с Нев Сеџуриџу Воџаџион*, Национал Дефенсе Университу УСА, 2002.
- 14) Брезински Збигниев, *Амерички избор*, ЦИД, Подгорица, 2002.
- 15) Бжежински Збигњев, *Велика шаховска џабла*, ЦИД, Подгорица, 1999.

- 16) Bull Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London, Macmillan, 1995.
- 17) Burton John, *World Society*, University Press, Cambridge, 1972.
- 18) Buzan Barry, *People, States and Fear*, second edition, London, 1991.
- 19) Clark Ian, *Globalization and International Relations Theory*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- 20) Cohen Richard and Mihalka Mihael, *Cooperative Security: New Horizons for International Order*, European Center for Security Studies – George C. Marshall, Papers No. 3, 2001.
- 21) Cohen S. William, *obraćanje vojnim ekspertima NATO marta 2000. g. u Minhenu*, Europasche Sicherheits, Munchen, März, 2000.
- 22) Cheney Richard Bruse (Dick), *NATO must be intact*, *The Washington Times*, 22 October 1991.
- 23) Douglas Hurd, *No European Defense Identity without NATO*, *Financial Times*, 15 April 1991.
- 24) Danish Institute of International Affairs, *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*, Copenhagen, 1999.
- 25) Димитријевић В., Стојановић Р., *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- 26) Димитријевић Војин, *Појам безбедности у међународним односима*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1973.
- 27) Doyle Michael, *Kant, Liberal legacies and Foreign Affairs: Philosophy and Public Affairs*, Part I & II, St. Martin's Press, New York, 1983.
- 28) Душко Вејновић, *Политичка култура, дијалог и толеранција у Босни и Херцеговини*, Удружење дефенфолога Републике Српске и градска управа града Бања Лука, 2003.
- 29) *Encyclopedia Britannica De Luxe*, 2002.
- 30) Eri E.M., *Tvorci moderne strategije*, *Vojno delo*, Београд, 1952.
- 31) Falk Robert, *A Study of Future World*, Free Press, New York, 1975.
- 32) Falk Robert, *On Humane Governace: Toward a New Global Politics*, Polity Press, Cambridge, 1995.
- 33) Фатић Александар, *Нови међународни односи*, Београд, 1999.
- 34) Felipe Fernandez Armesto, *Civilizations*, Macmillan, 2000.
- 35) Fettweis J. Christopher, Sir Harlford Mackinder, *Geopolitics and Policymaking in the 21st Century*, Parameters, Summer, 2000.

- 36) Flouraoy A. Michéle and Smith Julianne, *European Defense Integration: Bridging the Gap between Strategy and Capabilities*, Center for Strategic and International Studies, Washington, October, 2005.
- 37) Fitzgerald Frances, *Bush and World*, The New York Review of Books, 26 September 2002.
- 38) Fukuyama Francis, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, 1992.
- 39) Gurtner Heinz, *Europe's New Security Challenges*, London: Adrian Hyde-Price and Erich Reiter, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001.
- 40) Gaddis L. John, *International Relations Theory and the End of the Cold War*, *International Security*, Vol. 17, 1992/1993.
- 41) George Robertson, *NATO in The New Millennium*, Lecture, NATO Office of Information, Brussels, 2001.
- 42) Giddens Anthony, *The Consequences of Modernity: Self and Society in the Kate Modern Age*, Polity Press, Cambridge, and Stanford University Press, Stanford, 1990.
- 43) Gnesotto Nicole, Jean Yves-Haine, Andre Dumoulin, Tomas Reis, Jan Foghelin, Lothar Ruhl, Francois Heisbourg, Stefano Silvestri, William Hopkinson, Hans-Bernhard Weissert, Marc Otte i Rob de Wijk, *European Defence- A Proposal for a White Papers*, EU ISS, Paris, May, 2004. Dostupno na: www.iss-eu.org/chaillot/wp2004pdf.
- 44) Hall A. John, *International Order and the Future of World Politics*, New York, Cambridge University Press, 1999.
- 45) Hunter Robert, *The European Security and Defence Policy: NATO's Companion or Competitor?* RAND, 2002.
- 46) Held D., McGrew A., *Global Transformations*, Polity Press, Cambridge, 1999.
- 47) Ifestos P., *European Political Cooperation: Towards a Framework of Supranational Diplomacy*, Avebury, 1987.
- 48) *International Herald Tribune*, 17 December 1998.
- 49) Javier Solana, *Security in the Twenty first Cenrtury*, The Olof Palme Memorial Lecture, Stockholm, 2001.
- 50) James Jones, *NATO Transformation and Challenges*, *RUSI Journal*, Vol. 150, No. 2, April 2005.
- 51) Kaplan Robert, *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War*, Vintage Press, New York, 2000.

- 52) Keggle W. Charles Jr., Raymond A. Gregory, *The Global Future: A Brief Introduction to World Politics, Part I: Trend and Transformation in World Politics*, Thompson, Wadsworth, Belmont, USA, 2005, pp. 2-42.
- 53) Keggle W. Charles Jr., Wittkopf R. Eugene, *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije j/i Evrope, FPN, Diplomatska Akademija, Beograd, 2004.
- 54) Кенеди Пол, Успон и пад великих сила, Службени лист, ЦИД, Београд-Подгорица, 1999.
- 55) Keohane O. Robert, Nye Joseph, Hoffmann Stanley, *After the Cold War, International Institutions and State Strategies in Europe 1989-1991*, Cambridge, Harvard University Press, 1993.
- 56) Кисинџер Хенри, *Дипломатија*, ВЕРЗАЛ пресс, Београд, 1997.
- 57) Кисинџер Хенри, *Да ли је Америци потребна спољна политика*, Београд: БМГ, 2003.
- 58) Klare T. Michael, Chandrani Yogesh, *World Security: Challenges for a New century (Third edition)*, St. Martin's Press, New York, 1998.
- 59) Ковач Митар, *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности*, Свет књиге, Београд, 2003.
- 60) Kupchan Charles and Kupchan Clifford, *Collective Security and the Future of Europe*, *International Security*, No 16, 1991.
- 61) Лидл Харт, *Страшеија њосредној њрилажења*, ВИЗ, Београд, 1952.
- 62) Lippmann Walter, *Cold War*, *Herald Tribune*, New York, 1947.
- 63) Логан П. Марк, *Илузије колективне безбедности*, *Национални Интерес*, Но 40, 1995.
- 64) Mansbach W. R., *The Web of World Politics: Nonstate Actors in the Global System*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1976.
- 65) Marshall McLuhan, *Understanding Media*, Routledge, London, 1964.
- 66) Mearsheimer J. John, J, *Back to the Future*, *International Security*, Vol 15, No 1, Summer, 1990.
- 67) Mearsheimer John, *The False Promise of International Institutions*, *International Security* No 19, 1994/1995.
- 68) Mearsheimer J. John, *Tragedy of Great Power Politics*, W. W. Norton, New York, 2001.
- 69) Meron Theodor, *The Humanization of Humanitarian Law*, *American Journal of International Law* No 94, 2000. Милинковић Бранислав,

- Теокаревић Јован, Безбедност Европе и Ширење НАТО, ИЕС, Београд, 1998.
- 70) Modelski G., Principles of World Politics, Free Press, New York, 1972.
- 71) Morse E., Modernization and Transformation of International Relations, Free Press, New York, 1976.
- 72) Morgenthau Hans, Politics Among Nations, 6th ed. rev. by Kenneth W. Thompson, Knopf, New York, 1985.
- 73) NATO Office of Information and Press, NATO handbook, Brussels, Belgium 2001.
- 74) Nye Joseph, Jr., Soft Power, Foreign Policy, Fall, 1990.
- 75) Peter van Ham, Richard L. Kugler, Western Unity and Security Challenge, The Marshall Center Papers, No. 4, Garmisch-Partenkirchen, 2002.
- 76) Political Estimate of Soviet Policy for use in Connection with Military Studies, Foreign Relations USA, 1 April, 1946.
- 77) Rumsfeld Donald, Soalition and Missions, The Washington Post, 21 October 2001.
- 78) Рачић Обрад, Димитријевић Војин, Међународне организације, Савремена администрација, Београд, 1988.
- 79) Rosenau N. James, Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity, Princeton, Princeton University Press, 1990.
- 80) Reynolds H. Glenn Mearsheimers Realism and the Struggle for Security, International Security, Vol 27, No. 1, Summer, 2002.
- 81) Rosenau N James, New dimension of Security: The interaction of Globalization and Localizing Dynamics, Security Dialogue 25, No. 3, September, 1994. Росенау Н Јамес, Давис В., Еаст М., Тхе Аналусис оф Интернатионал политицс, Тхе Фрее Пресс, Нев Џорк, 1972.
- 82) Rosenau N. James, "Fragmegrated Challanges to National Security", in ed. Terry L. Heyns, Understanding U.S. Strategy, Washington, National Defense University, 1983. Симић Р. Драган, Поредак света, Завод за уџбенике и научна средства, Београд 1999.
- 83) Симић Р. Драган, Наука о безбедности: савремени приступ безбедности, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
- 84) Стајић Љубомир, Основи безбедности, Полицијска Академија, Београд, 1999.

- 85) Smith Steve, Is the truth out there? Eight questions about international order, in ed. Paul T.V., Hall A. John, International Order and the Future of World Politics, New York, Cambridge University Press, 1999.
- 86) Вејновић Душко, Дефендологија – друштвени аспекти безбједности модерне државе, Виша школа унутрашњих послова Бања Лука, Бања Лука, 2002.
- 87) Вејновић Душко, Политичка култура, дијалог, толеранција и демократија у Босни и Херцеговини, Удружење дефендолога Републике Српске и Град Бања Лука, Бања Лука, 2003.
- 88) Вејновић Душко и др., Политичка култура и говор мржње у Босни и Херцеговини, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања Бања Лука, Бања Лука, 2011.
- 89) Waltz N. Kenneth, Theory Of International Politics, Addison Wesley, Massachusetts, 1979.
- 90) Waltz N. Kenneth, Structural realism after the Cold War, International Security No 35, Summer, 2000.
- 91) Walzer Michael, Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations, 2nd ed., Basic Books, New York. 1992.
- 92) Ulman Richard, Redefining Security, International Security No 8, Summer, 1983.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

327.56::351.88
351.74/.75
351.78

ВЕЈНОВИЋ, Душко, 1961-

Дефендолошки (заштитни, безбједносни и одбрамбени)
изазови у међународним односима са погледом на БиХ / Душко
Вејновић, Предраг Обреновић : [преводилац Татјана Понорац]. - 2.
измјењено и допуњено изд. - Бања Лука : Европски дефендологија
центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна,
социолошка и криминолошка истраживања : Удружење
наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци, 2017 (Бања
Лука : Графопапир). - 242 стр. ; 24 cm

На насл. стр.: Друго измјењено и допуњено издање у част
јубилеја 20 година Дефендологије. - Тираж 500. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 235-240.

ISBN 978-99976-22-18-1 (ЕДЦ)
1. Обреновић, Предраг [аутор]

COBISS.RS-ID 6338584

